

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

BAŞLANGIÇTAN GÜNÜMÜZE KUR'AN TEFSİRİ
«BAKARA SURESİ, AYET: 60-74»

73168

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hulusi YETİM

73168

Enstitü Anabilim Dalı : TEMEL İSLAM BİLİMLERİ
Enstitü Bilim Dalı : TEFSİR
Tez Danışmanı : Yrd. Doç. Dr. Muhammed AYDIN

Bu tez 18.11.1998 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

Yard. Doç. Dr.
Muhammed AYDIN
(Jüri Başkanı)

Prof. Dr.
Veli ULUTÜRK
(Jüri Üyesi)

Yard. Doç. Dr.
Muhittin AKGÜL
(Jüri Üyesi)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
BOKÜMANTASYON MERKEZİ

ÖNSÖZ

Yüksek Lisans öğrenimi sırasında, hocalarımızın da yol göstermesiyle, tarih boyunca çeşitli özelliklerde yazılmış tefsirlerden örnekler seçip, aynı ayetler hakkındaki, bütün yorumlara yer verecek bir çalışma yapmaya karar verdik. Bu çalışma, bizden sonra gelecek arkadaşlar tarafından da devam ettirilir düşüncesiyle; çalışmayı Kur'an-ı Kerim'in başından başlatmayı uygun gördük. Ben de Bakara Sûresi: (60-74) ayetleri tefsirini araştırma konusu olarak üstlendim.

Yapmış olduğum bu çalışmada, seçmiş olduğumuz kaynaklarda yer alan her bilgiye, her görüşe yer vermeye çalıştım. Böylece, okuyucunun bunca esere tek tek müracaat etmeksizin, bu ayetler hakkında yapılmış olunan her türlü yoruma kolayca ulaşmasına yardımcı olmak istedim.

Bu çalışmayı hazırlarken seçilmiş olan kaynakları kronolojik sıraya göre tertip edip, taradım ve karşılaştığım her farklı bilgiyi ilgili bölüme yazdım. Bir fikri ilk defa kim zikretmiş ise sözü ona attım. Fakat aynı görüşü paylaşan müfessirler çok sayıda ise, iki-üç tanesini zikretmekle yetindim. Aralarında çelişki olmayan, birbirini teyit eden alıntılar paragraflar halinde naklederken, paragraflar arasında bir bütünlük sağlamaya çalışıp, akıcılığı bozmamaya gayret gösterdim. Bu gaye ile, paragrafları naklederken «falan müfessir şöyle dedi» gibi ifadeler ile müfessir veya tefsirlerini metinde sıkça zikretmekten kaçındım.

Bu tez çalışmasını hazırlarken, kıymetli bilgi ve tavsiyeleriyle bana ışık tutan tez danışmanım Yard. Doç. Dr.Muhammed AYDIN'a teşekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	viii
TÜRKÇE ÖZET	ix
İNGİLİZCE ÖZET	x

GİRİŞ	1
--------------------	----------

1. BİRİNCİ NAS	3
-----------------------------	----------

1.1. Kelimelerin İzahı	3
1.2. Kıraat	6
1.3. İrab	6
1.4. Belagat	9
1.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih	9
1.6. Nâsîh ve Mensûh	11
1.7. Sebeb-i Nüzûl	11
1.8. Münasebet	11
1.9. İcmalî Mana	11
1.10. Ayetin Tahlili Tefsiri	13
1.11. Ayetten Çıkarılan Prensipler	20

2. İKİNCİ NAS	21
----------------------------	-----------

2.1. Kelimelerin İzahı	21
2.2. Kıraat	25
2.3. İrab	26
2.4. Belagat	30
2.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih	31
2.6. Nâsîh ve Mensûh	32
2.7. Sebeb-i Nüzûl	33
2.8. Münasebet	33

2.9. İcmalî Mana	33
2.10. AyetinTahlili Tefsiri	34
2.11. Ayetten Çıkartılan Prensipler	41
3. ÜÇÜNCÜ NAS	42
3.1. Kelimelerin İzahı	42
3.2. Kıraat	43
3.3. İrab	43
3.4. Belagat	44
3.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih	44
3.6. Nâsîh veMensûh	46
3.7. Sebeb-i Nüzûl	46
3.8. Münasebet	47
3.9. İcmalî Mana	47
3.10. AyetinTahlili Tefsiri	48
3.11. Ayetten Çıkartılan Prensipler	52
4. DÖRDÜNCÜ NAS	54
4.1. Kelimelerin İzahı	54
4.2. Kıraat	56
4.3. İrab	56
4.4. Belagat	57
4.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih	57
4.6. Nâsîh veMensûh	57
4.7. Sebeb-i Nüzûl	57
4.8. Münasebet	57
4.9. İcmalî Mana	58
4.10. AyetinTahlili Tefsiri	58
4.11. Ayetten Çıkartılan Prensipler	62

5. BEŞİNCİ NAS	63
5.1. Kelimelerin İzahı	63
5.2. Kıraat	63
5.3. İrab	64
5.4. Belagat	64
5.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih	64
5.6. Nâsîh ve Mensûh	64
5.7. Sebeb-i Nüzûl	65
5.8. Münasebet	65
5.9. İcmalî Mana	65
5.10. AyetinTahlili Tefsiri	65
5.11. Ayetten Çıkarılan Prensipler	67
6. ALTINCI NAS	68
6.1. Kelimelerin İzahı	68
6.2. Kıraat	69
6.3. İrab	70
6.4. Belagat	70
6.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih	70
6.6. Nâsîh ve Mensûh	70
6.7. Sebeb-i Nüzûl	71
6.8. Münasebet	71
6.9. İcmalî Mana	72
6.10. AyetinTahlili Tefsiri	72
6.11. Ayetten Çıkarılan Prensipler	75
7. YEDİNCİ NAS	76
7.1. Kelimelerin İzahı	76
7.2. Kıraat	78
7.3. İrab	79

7.4. Belagat	82
7.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih	82
7.6. Nâsîh ve Mensûh	82
7.7. Sebeb-i Nüzûl	82
7.8. Münasebet	83
7.9. İcmalî Mana	83
7.10. AyetinTahlili Tefsiri	83
7.11. Ayetten Çıkartılan Prensipler	86
8. SEKİZİNCİ NAS	87
8.1. Kelimelerin İzahı	87
8.2. Kıraat	89
8.3. İrab	90
8.4. Belagat	92
8.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih	92
8.6. Nâsîh ve Mensûh	93
8.7. Sebeb-i Nüzûl	93
8.8. Münasebet	93
8.9. İcmalî Mana	93
8.10. AyetinTahlili Tefsiri	94
8.11. Ayetten Çıkartılan Prensipler	95
9. DOKUZUNCU NAS	96
9.1. Kelimelerin İzahı	96
9.2. Kıraat	97
9.3. İrab	98
9.4. Belagat	98
9.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih	99
9.6. Nâsîh ve Mensûh	99
9.7. Sebeb-i Nüzûl	99

9.8. Münasebet	99
9.9. İcmalî Mana	100
9.10. AyetinTahlili Tefsiri	100
9.11. Ayetten Çıkarılan Prensipler	103
10. ONUNCU NAS	105
10.1. Kelimelerin İzahı	105
10.2. Kıraat	106
10.3. İrab	106
10.4. Belagat	107
10.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih	107
10.6. Nâsîh ve Mensûh	108
10.7. Sebeb-i Nüzûl	108
10.8. Münasebet	108
10.9. İcmalî Mana	109
10.10. AyetinTahlili Tefsiri	109
10.11. Ayetten Çıkarılan Prensipler	110
SONUÇ	112
KAYNAKLAR	119
MÜFESSİRLER	124
ÖZGEÇMİŞ	126

KISALTMALAR

- b. : bin
- bkz. : bakınız
- c.c. : cellecelaluhu
- h. : hicri
- Hz. : Hazreti
- ktp. : kitap
- m. : miladi
- nşr. : neşr
- s. : sayfa
- s.a.v. : sallallahu aleyhi vesellem
- tah. : tahkik
- trc. : tercüme
- ts. : tarihsiz
- v.b. : ve benzeri

ÖZET

Bu tez çalışmasında; kaynaklar bölümünde gösterdiğimiz, tefsir sahasıyla ilgili çeşitli dönemlere ait belli başlı eserlerden istifade ile Bakara (60-74) ayetlerinin geniş bir tefsiri sunulmuştur. Müracaat edilen bu eserlerdeki farklı her bilgiye yer verilmeye çalışılmış, böylece bu farklılıkları kıyaslamak ve bu çeşitlilikten istifade etmek arzu edilmiştir.

Bu âyeti kerimelerin tefsirinde: İsrailoğullarına verilmiş olan nimetlerden, Hz. Mûsâ (a.s.)'nin asasıyla taşa vurarak su fışkırtma hadisesi gibi harikulade bir mucizesinden, Cenab-ı Allah'ın İsrailoğulları'na vermiş olduğu nimetlerin kadrini bilmeyerek, şükürü ve itaatı bir yana bırakarak, isyan etmeye devam ettikleri ve haksız yere peygamberleri öldürdükleri zikredilmektedir. Kurtuluşun ancak gerçek iman ve salih amelle mümkün olabileceği, Cenab-ı Allah'ın kullarına karşı çok lütufkâr ve merhametli olduğu belirtilmektedir. Görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi olsun diye Cümartesi günü av yasağını ihlal eden İsrailoğulları'nın maymunlaşma hadisesi hatırlatılmaktadır. Bundan sonra gelen ayetlerde Allah (c.c.) İsrailoğulları ile Musa (a.s.) arasında geçen ilginç bir hadiseyi anlatır. Allah Teala, İsrailoğullarına bir sığır kesmelerini ve onun bir organıyla öldürülmüş kişiye vurmalarını emreder. İsrailoğulları bu emir gelince, kesilecek sığırın özelliklerini sorarlar, sordukça işi zorlaştırırlar. Ayrıca, gaybı ancak Cenab-ı Allah'ın bildiği vurgulanmakta, öldükten sonra tekrar dirilme isbat edilmektedir. Daha sonra manevî şeylere kapalı insan kalbiyle, taş arasında kıyas yapılarak; insan kalbinin katı oluşu, taş katılığından daha vahim ve daha kötü olduğu belirtilmektedir. Rızkın sadece helâl olan şeylerden mi? yoksa haram olan şeylerin de rızıktan sayılabileceği konusunda Ehl-i Sünnet ile Mutezile arasında bir takım ihtilaflar ortaya çıkmıştır.

SUMMARY

COMMENTARY ON KORAN , FROM THE BEGINNING UNTIL TODAY BACCARAT , (60-74) .

In this thesis , the commentary section shown in acknowledgement section comprise particular writings pertaining various terms and a wide explanation on Baccarat verses (60-74), paying special attention to include all specific details involved , thereby such differences are compared by making utmost use of such for conclusion.

400

In the translation of these sacred verses , it is explained that , like the event of Prophet Musa (Peace be upon him) who hit his stick against a stone and water sprang up , Israelis who did not know the value of the blessing that God granted them , did not feel grateful and left obedience on one side , They continued that , salvage is only possible by real faith and good behaviour and God is very gracious and merciful to its men. It has been reminded of the event of turning people into monkeys of Israelis who infringed the prohibition of hunting on Saturday , as a warning. In the sacred verses that come later on , god tells an interesting event happened between Israelis and Prophet Musa (peace be upon him). God orders Israelis to cut a cattle and with one of its organs to hit a person who has been killed. When they got this order , Israelis ask the properties of the cattle to be cut, as they ask, they make the work difficult. Furthermore , it has been emphasised that absence , can only be known by God, with this to return to life after death has been proved. Later on a comparison is made with the heart of a man closed to spiritual things and a stone , and it has been indicated that the hardness of the heart of a man is worse and more dangerous than the hardness of a stone. There were a lot of conflicts between the Sunnis and Mutazila on whether the daily food is deemed lawful when obtained honestly or things which are illegitimate can be deemed as sustenance

GİRİŞ

Yüce Allah, kullarına, sözlerin en güzeli olan Kur'an'ı, okuyup anlamaları ve gereğince amel etmeleri için göndermiştir. Hz. Peygamber efendimizden beri Kur'an'ı iyi bilenlerin ve doğru anlayanların, onu anlamakta güçlük çekenlere yardımcı oldukları, bunu bir görev ve ibadet saydıkları bilinen bir gerçektir. Bu anlayışla hareket eden İslam bilginleri, İslam tarihi boyunca, her asırda ciltler dolusu tefsirler yazmışlardır. Her müfessirin mahir olduğu ilim sahası ve usûlü farklı olduğundan tefsirler farklı özellikleriyle temayüz etmişlerdir. Bu nedenle bazı tefsirlerde rivayet, bazısında dirayet, bazısında lugavi yönler, bazısında belagat, bazısında ayetler arasındaki münasebet, bazısında fıkhî açıklamalar, bazısında içtimaî yönler, ... ön plana çıkmıştır. Bunu gözönüne alarak çeşitli devirlerde kaleme alınmış ve farklı özellikler arzeden tefsirlerden örnekler seçip bu zenginliği birarada sunmak istedik.

Bakara (60-74) ayetlerinin tefsirini konu alan bu çalışmada, ayetler naslara bölünmüş ve her nas aşağıdaki bölümlerde ele alınıp, seçilen tefsirlerdeki bu konuyla ilgili açıklamalar karşılaştırılmış ve her farklı görüşe yer verilmiştir.

1. Kelimelerin izahı: Bu bölümde, müracaat edilen eserlerde müfessirlerin açıklama ihtiyacı duydukları, kelimelerin lügat ve tefsir manaları verilmiştir. Farklı yorumlar yapılmışsa maddeler halinde zikredilmiştir.

2. Kıraat: Bu bölümde kıraat-ı seb'a olarak bilinen mütevatir kıraat sahibi yedi kurrânın (İbn Kesir, Nafi', İbn Âmir, Ebu Amr, Hamza, Kisai, Asım) kıraat farkları araştırılmıştır.

3. İ'rab: Bu bölümde, irabı bilmekle ayetin manasının anlaşılmasını kolaylaştıracak kelimelerin irabı üzerinde durulmuştur.

4. Belagat: Bu bölümde, ayet-i kerime ile ilgili, müracaat edilen eserlerde zikredilmiş belagî yönler yer verilmiştir.

5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih: "Müşkil" ile Kur'an-ı Kerim ayetleri arasında ilk bakışta ihtilaf ve tenakuz gibi görünen durumlar kastedilmiştir. "Lafzî Müteşabih" ile de, manaları değişik olduğu halde, zahirde birbirlerine benzeyen, seçilmeyi, temyizi, fikir ve teemmülü gerektiren müşkil şeyler¹ kastedilmiştir.

6. Nâsîh ve Mensûh: Müracaat edilen kaynaklarda bu onbeş ayet-i kerime nâsîh veya mensûh ayetler arasında zikredilmemiştir. Bununla beraber birşeyin yokluğunu tespit ve kayıt da mühim bir ilmi değere sahip olduğundan, bölümler arasında nâsîh ve mensûha yer verilmiş ve yokluğu ifade edilmiştir.

7. Sebeb-i Nüzûl: Bu bölümde, nüzûl sebebini kesin olarak gösteren «نُزُولُ الْآيَةِ» «فَاتَرَلَّ اللَّهُ» ve «فَتَرَكْتُ» «كَذَا» tabirlerine itibar edilmiştir.

8. Münasebet: Bu bölümde, ayetin önceki ayet veya ayetler arasındaki münasebet zikredilmiştir.

9. İcmali mâna: Burada, ayetin muhtevası anlatılmış ve ayetin tafsilatlı olarak izahına geçmeden, konunun zihinlerde canlandırılmasına çalışılmıştır.

10. Ayetin tahlili tefsiri: Burada ayetler bölüm bölüm veya bir bütün olarak ele alınıp, tafsilatlı olarak tefsir edilmiştir. Müracaat edilen eserlerden yapılan alıntılar konu bütünlüğü içerecek şekilde tertip edilmeye çalışılmıştır.

11. Ayetten çıkartılan prensipler: Müracaat edilen eserlerde, müfessirlerin beyan etmiş olduğu faydeler bir iki cümle halinde zikredilmiştir.

1. Hatip el-İskafî. Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. Durretu't-Tenzil ve Gurretu't-Te'vil. Tah. Muhammed Mustafa Aydın, s. 31.

1. BİRİNCİ NASS

وَإِذَا سَأَلَكَ مُوسَى لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَشْرِبَهُمْ كُلُوا
وَأَشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ *

"Ve bir vakit Musa, kavmi için su dilemişti, biz de "âsân ile taşa vur" demiştik. Vurunca da taştan on iki pınar fışkırmıştı. Ve her soy da içecekleri pınarları tanımıştı. "Haydi Allah'ın vermiş olduğu rızıktan yiyin için ve yeryüzünde fesad çıkararak (şuna buna) saldırmayın" demiştik." [Bakara, 2/60]

1.1. Kelimelerin İzahı:

اِسْتَسْقَى İstiskâ: Yüce Allah'tan su ihtiyacının karşılanmasını istemektir.¹ Ayrıca yağmur duâsı karşılığında kullanılan bir kavramdır. İstiskâ yağmurun yağdırılması için duâ ve istiğfardan ibarettir.²

موسى : Bu kelime, İbranice olan iki kelimeden meydana gelmiş birleşik bir isimdir. Bu iki kelime su manasına gelen (مو) ve ağaç anlamına gelen (شي) kelimesidir. O, bu isimle isimlendirilmiştir. Çünkü annesi O'nu Firavnun öldürmesinden korktuğu zaman bir sandukaya koymuş ve suya bırakmıştı. Sonra dalgalar onu Firavn'ın Sarayı yanındaki ağaçların arasına sokuncaya sürüklemişti. Firavn'ın hanımı olan Asiye'nin Cariyeleri sandukayı bulup onu almışlar ve ona, onu buldukları bu yere uygun bir ad vermişlerdi. Mûsanın bulunduğu yer ise ağaç ve su idi.³

1. Taberî, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr, Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân, I/243; Zemahşerî, Mahmud b. Umer, el-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vîl, I/284.

2. Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed, el-Câmi li Ahkâmi'l-Kur'ân, I/418.

3. Beğavi, Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mes'ûd el-Ferrâ, Meâlimu't-Tenzîl, I/72; İbn Atiyye, el-Endelûsî, Ebû Muhammed Abdülhak b. Gâlip, el-Muharraru'l-Vecîz Fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz, I/215; Kurtubî, I/395.

قَوْم: Kavim kelimesi hakkında şöyle denilmiştir: "Sadece erkeklerden oluşan bir topluluktur. " ... لَّا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِّنْ قَوْمٍ وَلَا نِسَاءٌ مِّنْ نِّسَاءٍ... " "...Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın, kadınlar da kadınları alaya almasın..." (Hucurat 49/11) ayet-i kerimesinden de bu mana çıkmaktadır. Erkeklerle kavim denmesinin sebebi, işleri onların ikame etmeleridir.⁴

عصا : Sopa, uzun çomak, madenî veya ağaçtan yapılan değnek sopa. Kur'an-i Kerim'de bu terim, Hz. Musa'nın asası olarak geçmektedir.

Zemahşerî Hz. Musa'nın, asasının mahiyeti hakkında şöyle zikretmektedir. Asanın herhangi bir ağaçtan, Cennetteki Mersin ağacından, boyu 10 zira' ve başı iki çatalı olduğu yönünde fikir belirtmektedir.⁵

الْحَجَرِ : Kelimesi değerli taş, tılsımlı taş ve mücevher anlamına gelmektedir. Kur'an-i Kerimde ise terim olarak Hz. Musa (a.s.)'nın yanında getirdiği; herbiri bir kabile için olmak üzere, her bir yüzünden üçer tane göze fişkıran ve dört yüzü olan küp şeklinde bir taş olduğu rivayet edilmiştir.⁶

فَانْفَجَرَتْ : İnficâr suyun şiddetle fişkırmasıdır.⁷

عَيْنًا : Suyun gözü, kaynağı, insan gözü, nazar, pınar, gözcü, casus ve bir şeyin aslı anlamlarına gelmektedir. Ayn, müşterek kullanılan isimlerdendir. Dini literatürde ise, dış tecrübe ve müşahedenin verdiği bilgidir.⁸

4. Râğıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed, Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân, s. 693; İbn el-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahman b. Ali b. Muhammed, Zâdu'l-Mesîr fî İlmî't-Tefsîr, I/82; Kurtûbî, I/400.

5. Zemahşerî, I/284.

6. Zemahşerî, I/284; Fahrüddîn er-Râzî, Mefâtîhu'l-Ğayb, III/102.

7. Zemahşerî, I/284; Kurtubî, I/ 419.

8. Kurtubî, I/420.

أُنَاسٍ : İnsan'ın çoğuludur,⁹ aslı "أُنَاسٌ"tır. Bu da, "Samimi olmak, sosyal olmak" mânasında olan "الأُنَاسُ" mastarından türemiştir. Elif-lâm bitişince, başındaki hemze hazf edilmiştir.¹⁰ Yahut lafzından başka olarak çoğul isimdir.¹¹ Taberî "أُنَاسٍ" İsrailoğullarının on iki kolundan her biri olduğunu belirtmektedir.¹²

مَشْرَبُهُمْ : Su içecekleri yer.¹³ Kurtubî ise "suyun kendisine işarettir" diye belirtmektedir.¹⁴

وَلَا تَعْتُوا : 'den gelmektedir. Fesadın en şiddetli ve çirkin olanı anlamındadır.¹⁵ Herşeyde haddi aşmak demektir. Yaygın olarak ifsad için kullanılır.¹⁶

مُفْسِدِينَ : "Fesad", küfür ve günah sayılan şeyleri yapmaktır.¹⁷ İsfehânî "doğru" anlamında olan صَلَاحٌ kelimesinin zıttı olup, bir şeyin faydalı olmaktan çıkmasıdır diyor.¹⁸ Kurtubî, doğruluktan sapma olarak izah etmiştir. Bu ayette ise, "Küfrederek veya küfür ehliyle dostluk kurarak ve insanları îmandan ve Kur'andan ayırarak, yeryüzünde fesâd çıkarmayın" anlamı kastedilmiştir.¹⁹

9. Âlûsî, Ebu'l-Fadl Şihâbuddîn es-Seyyid el-Bağdadî, Rûhu'l-Meâni fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî, I/143.

10. İsfehânî s. 828.

11. Âlûsî, I/143.

12. Taberî, I/243.

13. Taberî, I/244; Zemahşerî, I/284.

14. Kurtubî, I/421.

15. İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Abdullh b. Muslim, Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân, s. 50; Kurtûbî, I/421.

16. Taberî, I/244-245.

17. Taberî, I/245; es-Semerkindî, Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, Bahru'l-Ulum, I/96.

18. İsfehânî, s. 636; Zemahşerî, I/179.

19. Kurtubî, I/141.

1.2. Kıraatlar ²⁰

Çoğu kıraat imamları اثنًا عشرًا ibaresini kolaylık olsun diye عَشْرَةً şeklinde, İbn Ebi Leyla ve Ebu Cafer ise عَشْرَةً şeklinde okumuşlardır. Ebu Fadl ve A'meş'in, عَشْرَةً şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.²¹ Ancak bu zayıf bir kıraattır. Uygun olanı birincisidir. Çünkü çoğunluk böyle okumuştur. عَشْرَةً şeklinde okuyuş şazdır. Meçhuldür. عَشْرَةً Hicazlıların lügati, عَشْرَةً Benî Temîm'in lügatıdır.²²

1.3. İ'RAB

إِ : Kendisinden önce gelen mahzup bir fiille nasb olunmuştur.²³ Önceki ayetlerde sözü edilen şeylere atıf da olabilir.²⁴ إِ kelimesinin üzerinde i'rab alameti ortaya çıkmaz. Çünkü o mübhemdir. Kesra olmasının sebebi ise ikisi de sakin olan zal ve sin harflerinin yanyana gelmiş olmasıdır.

20. Bu konu altında mütevatir olan yedi kıraat arasındaki farklılıklar araştırılmıştır. Bu mütevatir kıraat sahipleri bilindiği gibi: İbn Kesir, Nafi, İbn Âmir, Ebu Amr, Hamza, Kisaî ve Âsım'dır.

21. İbn Atiyye, I/313; Razi, III/101; en-Nesefî, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmud, Medâriku't-Tenzîl ve ve Hakâiku't-Te'vîl, I/51.

22. Ebu Hayyan el-Endelûsî, el-Bahru'l-Muhît, I/229.

23. ez-Zeccac, Ebu İshâk İbrahim, Meâni'l-Kur'ân ve İrabuhu, I/140; İbn Atiyye, I/311.

24. Tabersî, Ebû Âlî el-Fadl b. el-Hasen, Mecmau'l-Beyân an Te'vîli'l-Kur'ân, I/249.

اسْتَسْقَى : Kelimenin sonundaki elif ye'den elife dönüşmüştür. Çünkü aslı السَّقَى 'dır. Mef'ulu su'dur ve bilindiği için gizlenmiştir.²⁵

لِقَوْمِهِ : İstiska fiiline mütealliktir. Başındaki lam illet veya beyân içindir.²⁶

عَصَا : Kelimenin sonundaki elif, vav'dan elif'e dönüşmüştür. Çünkü tesniyesi عَصَوَانَ şeklinde gelir. Çoğulu da عَصِيٍّ ve عَصِيٍّ şeklindedir.²⁷

الْحَجَرِ : Mef'uldür. Kelimenin başındaki ال ya ahd içindir ve Musa (a.s.) tarafından bilinen bir taş işaretidir. Veya cins içindir ve kendisine taş denen bir nesneye işaretidir. Cins için olması mucize açısından daha zahir, delil olarak daha kuvvetlidir.²⁸

فَانفَجَرَتْ : Kelimenin başındaki fâ mahzûf bir fiile mütealliktir. Yani فَضْرَبَ فَاَنْفَجَرَتْ "Bunun üzerine ona vurdu da su fışkırdı." ²⁹ Veya فَانْضَرَبَتْ فَانْفَجَرَتْ "Eğer sen taş vurursan, o taştan sular fışkırır." demektir.³⁰

اِثْنَا عَشْرَةَ عَيْنًا : اِثْنَا عَشْرَةَ : Fiilinin failidir. Ref alameti elifdir. Çünkü bu müsennaya mülhaktır. Hakiki müsenna değildir.³¹ Müenneslik alametinin اِثْنَا ve اِثْنَا

25. el-Hemezânî, Ebu'l-İz, el-Ferîd fî 'rabi'l-Kur'âni'l-Mecîd, I/298; Ebu'l-Beka, Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî, et-Tibyân fî 'rabi'l-Kur'ân, I/67.

26. es-Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yusuf, ed-Durru'l-Mesûn, fî Ulûmî'l-Kitâbi'l-Meknûn, I/383.

27. Ebu'l-Beka, I/67; es-Semîn el-Halebî, I/384.

28. Zemahreşî, I/284; el-Hemezânî, I/299; es-Semîn el-Halebî, I/284; Şevkanî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, Fethu'l-Kadîr, I/143.

29. Zemahreşî, I/284; es-Semîn el-Halebî, I/285; Şevkânî, I/143.

30. Razî III/102; el-Hemezânî, I/298.

31. es-Semîn el-Halebî, I/385.

kelimelerinin ikisinde beraber bulunması da caizdir. Çünkü bu iki kelime ayrı ayrı şeylerdir.³² عَشْرَةٌ ise mebnîdir. Çünkü o müenneslik (ta) sınıfının yerine geçmiştir.

عَيْنًا : Temyiz olduğu için mensuptur.³³

أَنَاسٌ : İsmi cemidir. Kendi lafzında müfredi yoktur.³⁴

عَرَفَ : مَشَرَّتَهُمْ manasına gelen عَلِمَ in mef'ulüdür.³⁵

كُلُوا وَاشْرَبُوا : Burada bir mahzuf vardır. Yani:

قُلْنَا لَهُمْ كُلُوا مِنَ الْمَنِّ وَالسَّلْوَىٰ وَاشْرَبُوا الْمَاءَ الْمُنْفَجَرَ

"Onlara: Menn ve Selva'dan yiyin ve fışkıran sudan için dedik." demektir.³⁶

مِنْ : Ya başlangıç gayesi ya da teb'îd içindir. Mahzuf olan لَأَكُلَ (eki) ve الشَّرْبِ (şurb)'un mef'ulü de olabilir. O zaman şöyle takdîredilir: "كُلُوا مِنَ الْمَنِّ وَالسَّلْوَىٰ" "Menn ve Selva'dan yeyin"–Daha önce Menn ve Selva geçtiği için onlar önce zikredilmişlerdir– وَأَنْزَلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَالسَّلْوَىٰ [Bakara, 2/57]

وَشْرَبُوا مَاءَ الْعُيُونِ الْمُنْفَجَرَةَ "Fışkıran sudan için."³⁷

تَعْتَبُوا kelimesinin aslı تَعْتَبُوا şeklindedir. Zamme ile (ya) uyuşmadığı için ولا تعنوا

32. İbn Atıyye, I/312; el-Hemezani, I/299.

33. ez-Zeccâc, I/141; İbn Atıyye, I/313.

34. İbn-Atıyye, I/313.

35. es-Semîn el-Halebî, I/387.

36. İbn Atıyye, I/313; es-Semîn, el-Halebî, I/387.

37. es-Semîn el-Halebî, I/388.

zamme hazfedilmiştir. İki sakin–(ya) ve (vav) bir araya geldiğinden (ye) de hazfedilmiştir, ve yahut; (ya) harekeli ve kendinden önceki harf de fethalı olduğundan (ya) elife dönüşmüş, iki sakin bir araya geldiğinden–(elif) ve (vav)–elif hazfedilmiştir. Ona delalet etmesi için fetha kalmıştır. Bu ikincisi daha uygundur. **تعثرا** kelimesi **تُعْتَرُونَ** vezindedir.³⁸

مُفْسِدِينَ na mütealliktir. **Ya** da **تعثرا** fiiline mütealliktir. Zahir olan da budur. Ya da **مُفْسِدِينَ** na mütealliktir.³⁹

1.4. Belagat

مِنْ رِزْقِ اللَّهِ : Nimetin büyüklüğüne ve zahmetsiz, meşakkatsiz bir şekilde hasıl olduğuna işarettir.⁴⁰

1.5. Müşkil⁴¹ ve Lafzi Müteşabih⁴²

Cenab–ı Allah bu surede **فَانْتَجَرْتُمْ**; A'raf suresinde ise **فَاتَّبِعْتُمْ** buyurmuştur. İki ifade arasında tenakuz varmış gibi görünse de aslında tenakuz yoktur. Bunu şöyle açıklayabiliriz:

38. es–Semîn el–Halebi, I/388.

39. es–Semîn el–Halebi, I/389.

40. ez-Zuhayli, Vehbe, et-Tefsîru'l-Münîr, I/165.

41. Bu bahiste mübtedilerin Kur'an–ı Kerim'in ayetleri arasında ihtilaf ve tenakuz varmış tevehhümüne kapılabilecekleri ayetleri tespit ve gerçekte bir netakuz olmadığını beyan etme gayesi güdülmüştür. Bu mana için bak. Ali Turgut, Tefsir usûlü ve kaynakları, s. 186.

42. Lafzî müteşabih, manaları değişik olduğu halde zahirde birbirine benzeyen seçilmeyi, temyizi, fikir v eteemmüllü gerektiren müşkil şeylere denir. (Hatip el–İskafi, s. 31).

Kurtubi, tefsirinde, inbicâs'in inficar'ın başlangıcı olduğunu söylemiştir.⁴³ Razî ise bunu üç şekilde yorumlamaktadır:⁴⁴

a-) الفجر aslında yarılmak manasındadır. الانفجار inşikak ve yarılmak demektir. Facir kelimesi de bu kökten türemiştir. Çünkü fıska sapmak suretiyle müslümanlara muhalefet etmiştir. الاثيخاس ise sınırlı ve az olan bir yarılmamanın adıdır. Bu nedenle onlar âm ve hâs yönünden farklı ve muhtelif olsalar da birbirleriyle çelişmezler.

b-) Belki de su, önce az aktı, sonra da şarıl şarıl fışkırdı. Pınarlardan su önce az akar, sonra devamlı aktığı için suyu çoğalır.

c-) Suya olan ihtiyaçlarının çok olması nedeniyle, su başlangıçta inficar etmiş olabilir. Yani su bol akıyorken, sonra azalmış, böylece de inbicâs etmiş azar azar çıkmış olabilir.

A'raf suresinde İsrailoğulları Mûsâ (a.s.)'dan su istemişlerdir. Onların isteklerine karşı فَاَنْبَجَسْتْ buyrulmuştur. Zira Cenab-ı Hak A'raf sûresinde şöyle buyurmaktadır: وَأَوْحَيْنَا إِلَىٰ مُوسَىٰ إِذَا اسْتَسْقَاهُ قَوْمُهُ أَنِ اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ "Ve kavmi kendisinden su istediği zaman Musa'ya: "Âsan ile taşa vur." diye vahyettik" [A'râf, 7/160] Bakara suresinde ise Musa (a.s.)'in Rabbinden su istediği belirtilmektedir. Hz. Musa (a.s.)'ya cevap olarak da فَاَنْفَجَرْتْ diye buyrulmuştur. Zira Cenab-ı Hak: وَإِذَا اسْتَسْقَىٰ "Ve bir vakit Musa kavmi için su istemişti." buyurmaktadır.⁴⁵

Bu Sûrede belîğ bir ifade ile واشربوا buyrulurken A'raf suresinde sadece كُلُوا denmiş mübalağa yapılmıştır.⁴⁶

43. el-Kurtûbî, I/419.

44. Râzî, III/103.

45. el-Kasimî, Muhammed Cemâluddîn, Mehâsinu't-Te'vîl, I/212.

46. el-Kirmanî, Muhammed b. Hamza b. Nasr, el-Burhân fî Mütешâbihî'l-Kur'ân, s. 125.

1.6. Nâsîh ve Mensûh

Müracaat edilen eserlerde bu ayetle ilgili nâsîh ve mensûh'a rastlanmamıştır.

1.7. Sebeb-i Nüzûl

Müracaat ettiğimiz kaynaklarda bu ayetle ilgili sebeb-i nüzûl'a rastlanmamıştır.

1.8. Münasebet ⁴⁷

İsrailoğulları Allah'ın yardımıyla Kudüs ahalisine galip gelip, Kudüs'ü fethetmişlerdi. Cenab-ı Allah da onlara bu şehre mütevazi bir şekilde, Allah'tan korkarak girmelerini, günahlarının affı için dua etmelerini emretmişti. Fakat Yahudiler her zaman olduğu gibi buna muhalefet etmişlerdi. Kur'an onlara bunu hatırlattıktan sonra diğer bir ihsan-ı ilahînin zikrine geçiyor. Allah İsrailoğullarına Hz. Musa'nın eliyle ilâhi bir mucize olarak taştan su fışkırtmıştı da, onunla hayat bulmuşlardı. Böylece onlara tevhîdi ve yaratıcının kudretini göstermiş dünya ve ahiret nimetlerini beraber ihsan etmiştir.⁴⁸

1.9. İcmâlî Mana ⁴⁹

Cenab-ı Allah bu ayeti kerimede, İsrailoğullarına ihsan ettiği ve onların inkar ettikleri büyük bir nimeti hatırlatıyor. Bu hatırlatışta Medine'deki Yahudilere, Hz. Mûsâ (a.s.) devrinde nimet verilenler bizzat kendileri imiş gibi hitap ediyor. Ve

47. Bu bahiste, tefsir edilen ayeti kerimenin önceki ayeti kerimelerle arasındaki uyum, ahenk ve münasebeti ve bunun hikmeti araştırılmıştır.

48. el-Bikaî, Burhanuddin Ebu'l-Hasen İbrahim b. Ömer, Nazmû'd-Dürer. Fî Tenasubî'l-Âyâti ves-Suver, I/144; Seyid Kutub Fî Zilâl-il-Kur'ân. I/41.

49. İcmali mâna adı altında ayetlerin konu ve muhtevası kısaca beyan edilmiştir.

onları tek ümmet olarak kabul ediyor. Çünkü muhtelif nesillerden, karışık tabiatlı fertler meydana gelmesine rağmen, asırlar ve nesiller boyu Yahudilerin tutumu hiç değişmemiştir. Benî İsrail tarihine göz atan kimse, Allah'ın onlara verdiği bol nimetlerden ve onların bu nimetlere karşı küfretmelerinden dolayı hayretler içinde kalır.

Hz. Musa, Tih çöllerinde susuz kaldıklarında kavmi için Allah'tan su istemişti. Allah da bu isteğini kabul etmiş, muayyen bir taşa âsâsı ile vurmasını emretmişti.⁵⁰ Hz. Mûsâ, asâsını taşa vurunca on iki adet göz fışkırmıştı. Hz. Musa'nın kavmi Yahûdilerdir ve Hz. Yâkub'a nisbetle İsrailoğulları diye anılırlar.⁵¹

İsrailoğulları bir zorlukla karşılaştıklarında Hz. Musa'ya sitem ederlerdi. Bazı rivayetlerde, onların şöyle dedikleri rivayet edilir: "Bizi güneşin sıcağından kim koruyacak?" dediler. Bunun üzerine bir bulut onları gölgeledi. "Bize kim yemek verecek?" dediler. Bunun üzerine Allah onlara Men ve Selva'yı indirdi." Bize kim su verecek?" demeleri üzerine de Hz. Musa'ya taşa vurması emredildi.⁵²

İsrailoğullarına verilen bu nimet, içerisinde üç ayrı nimet vardır:

a- susuzluktan kurtarmak. Bu yemek verilmesinden daha büyük bir nimettir. Çünkü insan hayatında suyun ehemmiyeti daha fazladır.

b- sulamanın normalde mümkün olmayan bir şekilde herhangi bir taştan olması. Bu da Hz. Mûsâ (a.s.)'ın bir mucize ve kerametidir.

c- suyun İsrailoğullarının kolları adedince on iki göz fışkırmasıdır.⁵³

50. Seyyid Kutub, I/41.

51. Taberî, I/243; Tabersî, I/250.

52. Âlûsî, I/224; el-Merağî, Ahmed Mustafa, Tefsîru'l-Merağî, I/125.

53. İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhîr, vet-Tenvîr, I/517.

Ebu Bekr İbn. Arabî konuya farklı bir şekilde bakarak ayeti şöyle yorumlamaktadır: "Burada talep edilen ilim ve hikmettir. Ve nefsin esasının aklın menşei olan akıl taşına vurulması istenmektedir. Bu vurma neticesinde de ilim deryalarından on iki pınar fışkıracaktır. Ve her ilim ehli de zanaatkarlar, alimler, hâkîmler, sanat ehli vs. kendi meşreblerini bilecek. Allah'ın size vermiş olduğu bu bilim rızkından faydalanın ve yer yüzünde cehalet sebebiyle fesat çıkarmayın...İlh" 54

1.10. Ayetin Tahlilî Tefsiri

Ayeti Kerîmede birkaç mesele vardır.

Birinci Mesele: Su nerede verildi?

Müfessirlerin çoğu bu sulamanın Tih çölünde olduğu görüşündedirler. İbn Abbas, Mücahit bunlardandır. Katade⁵⁵ ise bu olayın Beriyye'de İsrailoğulları susuzluktan şikayet ettiklerinde vuku bulduğunu söylemiştir.⁵⁶

Ebu Müslim, bu mucizenin, onların Tih çölüne gittiği günlerde verilmiş olmasına hamledilmesini yadırgayarak şöyle demiştir: "Tam aksine bu müstakil bir sözdür. İstiska'nın manası, insanlar kıtlığa düşer oldukları zaman, onların örfüne göre, yağmurdan ıslanmayı talep etmektir. Böylece Allah'ın taştan su fışkırtma işi, sulamayı kabul etmenin ve yağmur indirmenin üstünde olmuş olur."⁵⁷

54. İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, Ahkâmu'l-Kur'ân, I/19.

55. Adı Katade b. Diame b. Katade'dir. Hafız ve Müfessir olup doğuştan kör idi. H. 61'de doğup, 118'de vefat etmiştir.

56. Taberî I/243; el-Hâzin, Âlâuddîn Ali b. Muhammed İbrahim, el-Bağdâdî, Lübabü't-Te'vîl Fî Meâni't-Tenzîl I/50; Ebus-Suud, Muhammed b. Muhammed el-İmadî, irşadu'Akli's-Selîm ila Mezayel Kur'ani'l-Kerim, I/129.

57. Râzî, III/101.

İkinci Mesele: Hz. Musanın Asasının Özellikleri

Meşhur olan onun cennet ağaçlarından olduğu, Hz. Adem tarafından yeryüzüne getirildiğidir. Enbiya arasında tevarüs yoluyla Hz. Şuayb (a.s.)'a kadar ulaşmış o da Hz. Mûsâ'ya vermiştir. Uzunluğunun Hz. Mûsâ'nın boyuna göre on zirâ olduğu ve karanlıkta yanan iki ucu bulunduğu da söylenmiştir.⁵⁸ Bu âsâdan maksat ise وَمَا تِلْكَ بِيَمِينِكَ يَا مُوسَى "şu sağ elindeki nedir, ey Mûsâ?", (Tâ hâ, 20/17) ayetinde sorulandır.⁵⁹

Kur'an'ın delâlet ettiği, onun boyunun üzerine yaslanmaya müsait olduğu, büyük bir yılanı düşünbilir olduğudur. Bu ancak, bu kadar uzunluk ve bu kadar kalınlık olduğunda mümkün olabilir; bundan fazlasına gelince, Kur'an'da buna delalet yoktur.⁶⁰

Hasan el-Basrî⁶¹ ise bu âsânın herhangi bir ağaçtan alınmış bir dal olduğunu söylemiştir.⁶²

Üçüncü Mesele: Suyun Fıskırdığı Taş Hakkında:

İbn Abbas taşın küp şeklinde olduğunu ve her biri bir kabile için olmak üzere her bir yüzünden üçer tane göz fıskırdığını söylemiştir. İbn Zeyd, koyun kafası

58. Begâvî, I/29; el-Beydâvî, Kadi Nusruddin, Envaru't-Tenzîl, ve Esraru't-Te'vil, I/58.

59. Âlusî, I/224.

60. Râzî, III/102.

61. el-Hasan b. Yesar el-Basri (h. 21-110) Tabiinden olup Basra ehlinin imamı ve zamanın önde gelen alimlerinden idi. Fakih, ve şecceat sahibi idi.

62. Râzî, III/102.

büyükliğinde olduğunu belirtmiştir.⁶³ İbn el-Cevzî ise insan kafası büyüklüğünde demiştir.⁶⁴

Taşın Hz. Adem (a.s.) ile birlikte Cennetten indirildiği, Şuayb (a.s.)'in zamanına kadar İsrailoğullarının bu taşın varisi oldukları, Şuayb (a.s.)'in âsâ ile birlikte bu taşı Hz. Musa'ya verdiği söylenmiştir.⁶⁵ Yine, bunun Hz. Musa'da fitik rahatsızlığı olduğunu iftira ettikleri zaman, Hz. Musa'nın yıkanırken üzerine elbiselerini koyduğu ve Hz. Musa (a.s.)'nin elbiselerini (yuvarlanarak) kaçırarak taş olduğu bunun üzerine Hz. Musa (a.s.)'ya Cebrail (a.s.)'in: "Allah ona: Bu taşı kaldır. Çünkü onda benim bir kudretim, senin bir mucizen vardır" dediğini haber vermiştir. Bunun üzerine Hz. Musa (a.s.)'nin onu heybesinde taşıdığı da söylenmiştir.⁶⁶ Muhammed Abdu buna karşı çıkararak şöyle demiştir: "Bu ayet ona delâlet etmez. Çünkü elbise hikâyesi Kur'anda zikredilmiştir. Burada zikri gecen taş, İsrailoğulları nazarında kendine has sıfatları olan, suyun çıktığı gözlerin kapladığı alan genişliğinde büyük bir taş olabilir. Şayet taşın özelliklerinin bilinmesinde bizim için bir fayda olsa idi Cenab-ı Allah bunu açıklardı..."⁶⁷ Onların şöyle dedikleri de rivayet edilmiştir: "Şayet taş bulunmayan bir toprağa konaklarsak halimiz ne olur?" Bunun üzerine Hz. Musa taşı heybesinde taşıdı. Konakladıkları yerde Hz. Musa o taşı yere attı. Asasıyla ona vurduğu, böylece ondan su fışkırdığı ve yine asasıyla ona vurarak suyun kesildiği de söylenmiştir. Bunun üzerine onlar "Şayet Musa asasını kaybederse biz susuzluktan ölürüz." dediler de Allah Hz. Musa'ya: "Taşa vurma, ona söyle o sana su verir" diye vahyetti.⁶⁸

63. Taberî, I/243.

64. İbn el-Cevzî, I/87.

65. Taberî, I/243; Kurtubî, I/420.

66. Beğavî, I/29; İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail, Tefsîru'l-Kur'an'il Azîm, I/151.

67. Reşit Rıza, Muhammed, Tefsîru'l-Menar, I/326.

68. Beydâvî, I/58; Ebu's-Suud, I/128.

Onların taşı beraberinde taşımadığı , gittikleri yerde aynısını buldukları da rivayet edilmiştir. Onlar, hayvanları hariç altıyüzbin kişi idiler. Ordunun kapladığı alan ise onikibin millik bir arazi idi.

Asanın ve taşın hakikatlarını tayin ile meşgul olmaksızın bu ayetten şunu anlarız ki; Cenab-ı Hak, burada hayatın mayası büyük bir dünya nimeti ile, hidayet sermayesi olan büyük bir mucizeyi anmış ve hatırlatmıştır. Hz. Musa, susuzluktan ve kuraklıktan yanıp kavrulmuş kavmi için Cenab-ı Hak'tan su diliyor, yağmur duasına çıkıyor. Cenab-ı Allah da bu duayı kabul ile istenilenden daha büyük harikulade bir nimet ihsan ediyor. Gelip geçici bir yağmur yerine, İsrailoğullarının on iki boyundan herbirine mahsus ayrı ayrı on iki pınar fışkırtıyor ve bununla yüce varlığına ve ilahî inayetine açık bir belge bahşediyor....⁶⁹

Dördüncü Mesele: Oniki Pınar Olmasının Sebebi:

Hz. Musa (a.s.)'in kavmi kalabalık idi. On iki kabileye ayrılmışlardı. Her kabilenin ellibin kişi olduğu rivayet edilmektedir. Kabileler arasında da husumet vardı. Her kabile kendi neslinin çoğalmasını ister, bu nedenle kabileler arasında kız alış-verişi olmazdı. Kabileler arası çekişme ve tartışma olmaması için her kabileye kendine has su verilmiştir. Allah her kabilenin su içecekleri yeri bilmeleri için bazı alametler bildirmiş, böylece herkes kendi suyunu bilmiştir. Kimse kimsenin hakkına tecavüz etmemiştir.⁷⁰

Beşinci Mesele: Mucizenin Aklî İzahı:

Küçük bir taştan bol bol su çıkmasını akıl nasıl kabul edebilir?

69. Elmalılı M. Hamdi Yazır, Hak Dini Kur'an Dili, I/307.

70. Âlusî, I/225; Kuşeyrî, Ebu'l-Kasim, Abdul Kerim b. Havazin Letaifu'l-İşarat, I/94.

Bu suali soran kimse, ya fail-i muhtar bir varlığı kabul ediyor veya O'nu inkâr ediyordur. Eğer fâil-i muhtar bir varlığı kabul ediyorsa, bu sual anlamsız olur. Çünkü O, denizleri ve diğerlerini yarattığı gibi, bu cismi de dilediği gibi yaratmaya kadirdir. Eğer niza ederse, onun Kur'an'ın manalarını araştırmasında ve onun tefsirine bakmasında bir fayda yoktur. İşte bu, Cenab-ı Allah'ın ölüleri diriltmek, kör ve alaca hastalığına tutulmuş olanları iyi etmek gibi, Kur'an-ı Kerim'de anlattığı mucizeleri uzak görüp yadırgayan herkese verilecek cevaptır.⁷¹

Bu gibi mucizeleri inkâr eden kimse, Allah'ın kudret ve azametini, O'nun herşeye kadir olduğunu bilmediği için inkar etmektedir. Halbu ki günümüzde mıknatısın demiri çektiği, tıraş taşı diye nitelendirilen taşın tıraş yaptığı ilmî gerçeklerdir. Bunlar mümkün olduğuna göre Cenab-ı Allah'ın, yerin altındaki suyu çekip çıkaracak kuvvete ve özelliğe sahip bir taş yaratması veya taşta rutubet meydana getirerek ondan su fişkırmasını sağlaması olmayacak bir şey değildir. Bu olay Cenab-ı Allah'ın Hz. Musa'ya verdiği bir mucizesidir. Mucizelerin hepsi Cenab-ı Allah'ın ilahî bir sanatıdır.⁷²

Cenab-ı Allah, Hz. Musa (a.s.) taş vurmada da ondan su çıkarmaya kadirdir. İstese suyu o şekilde de akıtabilirdi. Fakat biz kullarına sebeplere başvurmayı öğretmek istemiş ve Hz. Musa (a.s.)'ya taş vurmasını emretmiştir.

Altıncı Mesele: Hz. Musa (a.s.)'nın bu mucizesi mi yoksa Hz. Peygamber (S.A.V.)'in mucizesi mi daha büyüktür?

Bunlardan herbiri göz alıcı ve muazzam mucizelerdir. Fakat Hz. Muhammed (S.A.V.)'in mucizesi daha büyük ve daha kuvvetlidir. Çünkü taştan suyun

71. Râzî, III/103; Tabersî, I/251.

72. el-Hatîp eş-Şîrbînî, Sıracü'l-Münîr, I/64; Âlûsî, I/229.

fıskırması, her zaman müşahade ettiğimiz bir olaydır. Ama parmaklar arasından suyun fıskırması, kesinlikle alışılmış bir şey değildir, ve Peyğamber Efendimiz (S.A.V.)'den başka hiçbir Peygambere böyle bir mucize verilmemiştir.⁷³

Yedinci Mesele: Mu'tezile bu ayetle, rızkın helâl olduğuna delil getirerek şöyle demişlerdir: Çünkü Hak Teâlâ'nın "كُلُوا وَاشْرَبُوا" "iyiniz içiniz" hitabının en az derecesi mübah olmaktadır. Bu ise, rızkın mübah olmasını gerektirir. Şayet haram rızık olsa idi, o rızkın aynı anda hem helal hemde haram olması gerekirdi. Bu ise caiz değildir. Fakat, burada rızıktan maksat Allah'ın onlara daha önceden verdiği kudret helvası ve bildircin eti ile taştan fışkıran bu sudur. Rızkın bazı nevilerinin helâl olması hepsinin helal olmasını gerektirmez. Eğer ayeti umuma te'vil edersek, o zaman da, bazı rızıkların helal bazılarının da haram olduğu anlaşılması gerekir. Bu sebepten Mu'tezile'nin bu iddası doğru değildir.⁷⁴

Sekizinci Mesele: Bazı İslâm düşmanları Kur'an'da zikri geçen kıssalarda olayların tarihî seyrine dikkat edilmediğini şöyle demişlerdir: Burada anlatılan sulama Tih'den ve Mukaddes Beldeye-Kudüs'e-girme emrinden önce olduğu halde, o hadiselerden sonra zikredilmiştir. Tertibe riayet edilmemiştir. Bu şüpheyeye cevap olarak şöyle denilebilir: Burada maksat, olayları vuku buldukları zaman ve tarihe göre sıralamak değildir. Aksine nimetlerin veya azabın verilmiş sebepleri hikmetidir. Olaylardan ders almaktır.

Günümüzde tarih ilmiyle uğraşanlarda tarihte meydana gelen hadiselerin anlatımında takdim ve tehir uslûbunu kullanmışlardır. Çünkü insanların geçmiş ümmetlerin hayatlarını öğrenmeye ihtiyaç duydukları halde, olayların çokluğu nedeniyle tarihî bir seyrin takip edilemeyeceğini itiraf etmişlerdir. Buna çare bulmak için de

73. Râzî, III/104; Kurtubî, I/421.

74. Râzî, III/104; Âlûsî, I/229.

milletlerin kaderini tayin eden büyük hadiselerin–harpler, ihtilaller v.s.–sebeup ve sonuçlarını zikretmekle yetinmişler; tafsilata girmemişlerdir...⁷⁵

Ebus–Suud tefsirinde konuya değişik açıdan bakarak şöyle bir açıklama getirmiştir. "Tertipteki değişikliğin sebebi, sayılan bu nimetlerin ayrı ayrı verildiğine işaret içindir. Olaylar kronolojik bir şekilde sıralansa idi; sayılan nimetlerin hepsinin birden hatırlanması emrediliyor diye düşünülebilirdi. Oysa ki, Kur'an bunların ayrı ayrı nimetler olduğunu ve teker teker hatırlanıp şükredilmesi gerektiğini bildirmektedir."⁷⁶ وَلَا تَعْتُوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ayetinin anlamına gelince; Cenab–ı Allah bir ihsan–ı ilahî olarak onlara herhangi bir kısıtlamada bulunmaksızın kudret helvası ve bıldırcın etini yemelerini, suyu içmelerini emrettikten sonra onları, nimeti küfürle karşılamamaları konusunda uyarıyor. Yeme ve içmede orta yolu seçmelerini emrediyor.⁷⁷

لَا تَعْتُوا den anlaşılan fesadın en şiddetlisidir. İsrailoğullarına "Yeryüzünde çıkarmış olduğunuz fesadınızı sürdürmeyiniz" denilmiştir. Çünkü onlar ötedenberi bu fesadı sürdürmekte idiler.⁷⁸

Bazı muhakkikin şöyle demişlerdir: العثر kelimesi fesat manası içerse de her zaman aynı manaya gelmez. O düşmanlık gibidir. Çünkü düşmanlığın fesad olmayanı da vardır. Meselâ ... "فَمَنْ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِهِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ"Kim size saldırırsa siz de ona mukabele bilmisil olacak kadar saldırın (ileri gitmeyin)." [Bakara, 2/194] ayetinde olduğu gibi. Buradaki düşmanlık fesat değil adaletin ta kendisidir. Eğer

75. Reşit Rıza, I/327.

76. Ebu's–Suud, I/128.

77. Âlûsî, I/229.

78. es–Suyutî, Abdurrahman, ed–Durrul–Mensûr Fit–Tefsîri'l–Me'sur. I/175; Said Havva, el–Esâs fi't–Tefsîr. (trc. M. Beşir Eryarsoy) I/167.

ceza maksadıyla olmasa idi, o zaman fesat olurdu. Burada da Cenab-ı Allah, nehyedilenin ifsada sebep olmak olduğunu açıklamaktadır.⁷⁹

1.11. Ayetten Çıkarılan Prensipler

* Bu ayet bize istiskanın yapılabileceğini bildirmektedir. Ekser ulemanın görüşüne göre Peygamber (S.A.V.) de istiskada bulunmuş, yağmur duasına çıkmıştır. Dua etmiş ve iki rekat namaz kılmıştır. Ebu Hanife ise böyle bir namazın olmadığını, sadece dua edilmesi gerektiğini söylemiştir.⁸⁰

* Ayrıca, Allah Teâlâ'ya ihlasla dua etmek bir çok duanın kabûlüne sebep olacaktır.

* Allah Teâlâ Peygamberlerin nübüvetlerini teyid etmek için mucizeler vermiştir.

79. el-Kasımî, I/136.

80. Kurtubî, I/418; ez-Zuhaylî, I/171.

2. İKİNCİ NASS

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِيهَا وَبَصَلِهَا قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مِمَّا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلِيلَةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَتَأْوُ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ الْحَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ *

"Hani siz, "Biz bir çeşit yemeğe dayanamayız; Rabbiniz dua et de, yerin bitirdiği şeylerden sebze, salatalık, mercimek ve soğan çıkarırsın" demiştiniz. Musa da "Hayırlı olanı daha daha aşağı olanla değiştirmek mi istiyorsunuz? Şehre inin, çünkü orada sizin istediğiniz şey var" dedi. Onların üzerine fakirlik ve yoksulluk (damgası) vuruldu. Allah'ın bir gazabına uğradılar. Bu, onların, Allah'ın ayetlerini inkar etmelerinden ve haksız yere peygamberleri öldürmelerindendi. Bu isyan ettiklerinden ve aşırı gittiklerindendi." [Bakara,2/ 61]

2.1. Kelimelerin İzahı

ق : "Yâ" harfi, aslında uzaktakine nida (seslenmek) için vaz' edilmiştir. Sonra bu, yakında da olsa, uzaktaki kimse yerine koyarak, dalgın ve gafil olan kimseye seslenmek için kullanılmıştır. Şayet bu harf ile, yakında olan bir kimseye nida edildiği zaman bu, nidadan sonra söylenecek sözün çok önemli olduğunu bildirmek ve te'kid ifade etmek içindir.¹

مُوسَى : "Mûsa" kelimesinin mânasını daha önce zikretmiştik.²

(الصَّبْرُ) : Aklın dinin yapılmasını gerektirdiği şeyi yapmaya, yapılmaması gerektirdiği şeyi yapmamaya nefsi zorlamak, mecbur etmektir. Sabır, inanan insanlarda

1. Zemahşerî, I/224.

2. Bkz. Birinci Nâss, s. 3.

bulunması gereken ahlâkî bir fazilettir.³ Sabrın konusu çok çeşitlidir. Sabır; güzel ahlakın temin edilmesi için kendisine baş vurulan bir kuvvet kaynağıdır. Meselâ ramazan ayına sabır ayı, oruç tutan kimseye de sâbir (sabır) denir. Oruç tutan kimseye sâbir denmesinin sebebi kendini yemek ve içmekten alı koymasındır.⁴

طَعَامٌ وَاحِدٌ : Tek cins yemek anlamına gelir. Fakat (وَاحِدٌ) kelimesi tek başına kullanıldığı zaman bir demektir.⁵

(مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ) : yerden bitenler⁶ veya yerin altındakilerin çıkarılması⁷ demektir.

(مِنْ بَقْلِهَا) : sebze çeşitleri veya insanların ve hayvanların yedikleri taze otlar anlamındadır. Burada maksat sebze çeşitlerinin en iyileridir. Nane, salatalık v.s.⁸

(فَتَانِهَا) : Meyve çeşitlerinden hepsi.⁹ Salatalık; acur, kabak v.b.¹⁰

(فُومِهَا) : Alimler فُوم kelimesinin anlamında ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbas ve ekserî müfessirler onun buğday manasına olduğunu, Mücahid, ekmek manasına, Ata ve Katade ise kendisinden ekmek yapılan her şey manasına geldiğini söylemişlerdir.¹¹ Bazı Araplardan "Bize ekmek pişir." manasına فُومًا لَنَا dedikleri rivayet edilmiştir.

3. İbn Kuteybe, s. 47; Beğavî, I/68.

4. İbn Kuteybe, s. 47; Beğavî, I/68.

5. Taberî, I/245; es-Semerkindî, I/123.

6. es-Semerkindî, I/123.

7. Tabersî, I/252.

8. es-Semerkindî, I/123; Tabersî, I/252.

9. ez-Zuhayfî, I/172.

10. Kurtubi, I/424.

11. İbn Atiyye, I/315; Şevkanî, I/144.

Bazıları bu kelimenin sarımsak manasına geldiğini söylemişlerdir. Çünkü sarımsak, mercimek ve soğana buğdaydan daha yakındır demişlerdir.¹²

(اتستبدلون): bir şeyi başka bir şeyin yerine koymak, değiştirmektir.¹³

(ادنى): Yakın olmak; (الى ، ل ، من) car harfleriyle kullanıldığı zaman bir şeyi diğerine yaklaştırmak; indirmek, alçaltmak, sarkıtmak, baştan aşağıya uzatmak anlamına gelmektedir. Fakat bu ayetteki anlamı ise, daha kötü, daha âdi anlamına gelmektedir.¹⁴

(خير): Daha iyi, mükemmel, çok iyi, hayranlık uyandırıcı; en iyi anlamına gelmektedir.¹⁵

(مصر): Büyükşehir veya Firavn'un tahakkümü altındaki şehir.¹⁶ Ahalisi ziraatle uğraşan herhangi bir şehir.¹⁷

Kelimenin asıl manası iki şey arasındaki açıklık demektir.¹⁸

(انذلة): Aşağılık, yoksulluk, boyun eğme ve cizye anlamlarına gelmektedir.¹⁹

12. Razi, III/108; İbn Kuteybe, s. 51.

13. Taberî, I/247; Kurtubî, I/428; Şevkânî, I/145.

14. Taberî, I/247; Zemahşerî, I/285; Kurtubî, I/428.

15. es-Semerkandî, I/123.

16. Taberî, I/248; es-Semerkandî, I/123; Kurtubî, I/429.

17. ez-Zuhaylî, I/173.

18. el-Uceylî, Süleyman b. Ömer, el-Futuhâtü'l-İlahiyye bi Tevdîh-i Tefsiri'l-Celâleyn, I/59.

19. Taberî, I/249-250; Zemahşerî, I/285; Kurtubî, I/430.

20. Taberî, I/2250; es-Semerkandî, I/124; Kurtubî, I/430.

(الْمَسْكِينُ): Fakirlik ve düşkünlük demektir. Fakir kelimesinden daha yaygındır.²⁰

(بَاؤُوا بِغَضَبِ): Gazaba düşar oldular. Allah'ın gazabına müstehak oldular.²¹

(كُفْرًا): küfür, îmanın zıttıdır. Âyette de bu mâna kastedilmiştir. Bazen, nîmet ve iyiliği inkâr etmek mânasına da gelebilir.²² Kelime anlamı olarak ise birşeyi örtmek, gizlemek demektir.²³ Kâfirlerin "kâfir" diye isimlendirilmeleri ise, Hz. Muhammed Aleyhisselâm'ın son peygamber olduğunu bildikleri halde bunu insanlardan gizledikleri içindir.²⁴

(آيَاتٍ): Açık alâmet, nişan, eser, ibret, hayret ve mûcize manalarına gelmektedir. Terim olarak Kur'ân-ı Kerim'de her Sûreyi meydana getiren başı ve sonu olan, ekserisi bir veya bir kaç cümleden meydana gelen müstakil sözlerden herbirine verilen addır. Çoğulu ây, âyây ve âyât gelir.²⁵

(عَصَاً): İsyân sözlükte; baş kaldırmak, itaat etmemek, karşı gelmek gibi manalara gelir. Terim anlamı ise Allah'ın emir ve yasaklarına karşı gelmek, Allah'a itaat etmemek, günah işlemektir. İsyânın zıttı itaattir.²⁶

(بِعْتَدُونَ): (اعتداءً) haddi aşmak, aşırı gitmek, adil bir şekilde davranmamak, saldırıda bulunmak, Allah'ın kulları ve diğer mahlukat için koymuş olduğu haddi tecavüz etmektir.²⁷

21. Taberî, I/250; Kurtubî, I/430.

22. Kurtubî, I/128.

23. Taberî, I/110; el-İsfehanî, s. 714.

24. Taberî, I/110; es-Semerkindî, I/91; Beğavî, I/21.

25. Taberî, I/552.

26. Taberî, I/251; Kurtubî, I/432.

27. Taberî, I/251-252.

(أَلَا يَعْتَدَاءُ) : Her şeyde haddi aşmak demektir.²⁸

2.2. Kırâât:

(يُخْرِجُنْ): Ekseri kariler (يُخْرِجُ) şeklinde, Zeyd İbn Ali ise (يُخْرِجُ) şeklinde okumuştur. Aynı şekilde meşhur olan (تَنْبِتُ) şeklinde iken Zeyd İbn Ali (تَنْبِتُ) şeklinde okumuştur.²⁹

(قُتَانِهَ) lafzının bilinen okunuşu kâf harfinin kesrası iledir. Abdullah İbn Mes'ud, A'meş ve Talha ise kâf harfinin zammesi ile (قُتَانِهَ) şeklinde okumuşlardır.³⁰

(قَوْمِهَ) lafzını ekseri karîler bu şekilde okurken, Abdullah İbn Mes'ud ve Fertra (قَوْمِهَ) şeklinde okumuşlardır.³¹

Bilinen kıraat (اتْتَبِدُلُونَ) şeklinde okumaktır. Übeyy b. Ka'b (R.a.)'ın (اتْتَبِدُلُونَ) şeklinde okuduğu rivayet edilmiştir.³²

(أَدْتَى) kelimesinin, (دَتَاةٌ) (alçaklık, âdîlik) masdarından olmak üzere hemze ile (أَدْتَى) şeklinde okunduğu Züheyr el-Ferkabî'den rivayet edilmiştir.³³

(أَهْبَطُوا) kelimesinin bilinen kıraatı, (bâ) harfinin kesresi ile okunuşudur. Bu kelime (bâ) harfinin zammesi ile de okunmuştur. (مَصْرًا) kelimesinin meşhur kıraatı tenvinli

28. Zemahşerî, I/284; Kurtubî, I/432.

29. Razî, III/105.

30. ez-Zeccac, I/143; İbn el-Cevzî, I/88.

31. Taberî, I/247; İbn el-Cevzî, I/89.

32. Razî, III/108.

33. ez-Zeccac, I/143; Razî, III/108.

okunuşudur. Abdullah İbn Mes'ud, A'meş, Talha tenvinsiz (مِصْرَ) şeklinde okumuşlardır.³⁴

Muşhur olan kıraat (النَّبِيِّينَ) şeklinden olan bu kelimeyi Nafi (النَّبِيِّينَ) şeklinde okumuştur. Sadece (إِنْ وَهَبَتْ نَفْسَهَا لِلنَّبِيِّ) [Ahzab, 33/53] (لَا تَدْخُلُوا بُيُوتَ النَّبِيِّ) [Ahzab 33/50] ayetlerinde hemzeyi terketmiştir. Çünkü bu iki ayette kesra ile hemze yanyana gelmiştir.³⁵

2.3. İrab:

لَنْ نَصْبِرَ (لَنْ) nasb edatıdır. (نَصْبِرَ) kelimesi de onunla mensûb olmuştur. Cümle mahallen (قَوْلٍ) in mensubudur.³⁶

(الطَّعْمِ) şeklinde fethalı olursa masdar olur ve lezzet veren manasına gelir. الطَّعْمُ : الطَّعَامُ şeklinde zammalı olursa pişirilmiş şey demektir.³⁷

(أُدْعُ) فَادْعُ: kelimesi يدعو - دَعَا kökünden gelir ve emirdir. Benî Âmir lugatına göre ise يدعى - دَعَا kökünden (أُدْعُ) şeklinde türemiştir. Buna göre sondaki ع (ayn) harfi emir nedeniyle sakindir. (Vav) da sakindir. İki sakin bir araya geldiğinden sondaki (ayn) harfi kesra kılınmıştır. Fakat bu doğru değildir. Çünkü bu gibi hallerde ikinci sakin değil, birinci sakin kesralanır.³⁸

بُخْرِجْ لَنَا : Emir cevabı olduğundan meczumdur. Bazı nahivciler mahzup bir fiil takdir

34. Razî. III/108; Taberî, I/248.

35. İbn el-Cevzi, I/90.

36. es-Semîn el-Halebî, I/389.

37. es-Semîn el-Halebî, I/390.

38. es-Semîn el-Halebî, I/391.

ederek اُدْعُ şeklinde; diğer bazıları ise mahzup bir lam-ı emir takdir ederek اُدْعُ رَبِّكَ فَلْيَخْرُجْ şeklinde takdir etmişlerdir. Sahih olanı ise birinci görüştür. Yani emir cevabı olduğu için meczumdur.³⁹

(مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ) (مِنْ) ziyadedir diyenler vardır. Fakat Sibeveyh buna karşı çıkmıştır. Ayrıca tebyîn veya teb'îd için olduğu da söylenmiştir.⁴⁰ الذي (مَا) manasındadır ve mefuldür. Masdariye değildir.⁴¹

(مِنْ بَقْلِهَا): Burada iki görüş vardır:

a) (مَا) dan bedeldir ve (مِنْ) beyan-ı cins içindir.⁴²

b) (بَقْلِهَا) kelimesi (مَا) ya giden mahzup bir zamirden dolayı haldir ve mensuptur, (مِنْ) aynı zamanda beyan içindir.⁴³

(وَقَوْمِهَا): kelimesini bazıları (ثَوْم) şeklinde okumuşlardır. Çünkü (ف) ve (ث) harfleri mahreçleri yakın olduğundan biri diğerine dönüşebilir. مَغَائِرِ ve مَغَافِيرِ ve جَدَفٍ , مَغَائِرِ ve مَغَافِيرِ kelimelerinde olduğu gibi.⁴⁴

(أَدْعَى): Kelimenin kökü hakkında üç ayrı görüş vardır.⁴⁵

a) Yakınlık manasına gelen اَدْنُوْهُ den gelmiştir ve aslı اَدْنُوْهُ dür. Sondaki (vav)

39. ez-Zeccac, I/145; Tabersî, I/68; İbn-Atiyye, I/314.

40. İbn Atiyye, I/314; Tabersî, I/255.

41. Ebu'l Beka, I/68.

42. Şevkanî, I/144.

43. İbn Atiyye, I/314; Ebu'l-Beka, I/68 es-Semin el-Halebî, I/392.

44. el-Hemezanî, I/301.

45. İbn Atiyye, I/316; es-Semin el-Halebi, I/394.

kendinden önceki harf fethalı olduğundan (elif)'e dönüşmüştür ve (دَنَا - دُنُو) şekline geldi. Tercih edilen görüşte budur.⁴⁶

b) Alçaklık, adilik manasına gelen (دَنَا - دُنُو - دَنَا) den türemiştir ve aslı (دَنَا)dir. Yani hemzelidir.⁴⁷

c) Kötü, adi manasına gelen (الدُّون) den türemiştir ve aslı (دُون) dır.⁴⁸

(أَهْبَطُوا): Burada bir hazif vardır. Takdiri şöyledir: (فَدَعَا مُوسَى رَبَّهُ فَاجَابَهُ فَقَالَ لَهُمْ اهْبِطُوا...).
"Musa, Rabbine dua etti. Allahda duasına şöyle cevap verdi: Şehre inin..."⁴⁹

(مِصْرَ): Mısır; hem özel isim hem de cins isim olarak kullanılır. Özel isim olduğu zaman gayr-ı munsarif olur, cerr ve tenvin kabul etmez. Fakat, üç harfli olduğu ve ortası sakın olduğu için Nûh, Lût gibi munsarif olması da caizdir. Cins isim olduğu zaman genel olarak kasaba anlamına gelir.⁵⁰

(مَا سَأَلْتُمْ): (مَا) nin ismi mensubdur. (السَّأَلِ) manasındadır. Haber daha önce geçen (لَكُمْ) dır Öne geçmiştir.⁵¹

(السَّأَلِ): (السَّأَلِ) 'den gelmiştir. (السَّأَلِ) veznindedir.⁵²

46. İbn Atiyye, I/316; es-Semin el-Halebî, I/394.

47. Zemahşerî, I/285; İbn atiyye, I/316; Razî, III/107; es-Semin el-Halebî, I/394.

48. İbn Atiyye, I/316-317; es-Semin el-Halebî, I/394-395.

49. İbn Atiyye, I/318.

50. Zemahşerî, I/285; Kurtubî, I/429.

51. Ebu'l-Beka, I/69; el-Hemezânî, I/301.

52. İbn Atiyye, I/319.

Naibu'l-Faildir.⁵³

(وَبَاءُ): kelimesinin sonundaki elif, (vav)'dan (elif)'e dönüşmüştür. Çünkü muzarisi (يَبُو) şeklindedir.⁵⁴

(ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ): mübteda (بِأَنَّهُمْ) haber⁵⁵ sebep içindir. Yani "Küfürleri sebebiyle buna müstehaktırlar."⁵⁶

(يَقْتُلُونَ): 'nin haberine atıftır ve mahallen mensuptur.⁵⁷

(النَّبِيُّ): Hemzesiz okuyanlar kelimenin kökünde ihtilaf etmişlerdir. Bazıları نَبًى den geldiğini ve "haber vermek" manasına olduğunu; bazıları ise يَنْبُو - نَبَا şeklinde türediğini ve "açık, belirgin" manasına olduğunu söylemişlerdir. Hemzeli okuyanlar ise "haber vermek" manasına أَنْبَأ den geldiğini söylemişlerdir. Zehrâvî'den نَجْوً şeklinde rivayet edilmiştir.⁵⁸

(بِغَيْرِ الْحَقِّ): Haldir ve mahallen mensupdur veya mahzup bir masdarın sıfatıdır. Yani قَتَلًا كَانَتْ بِغَيْرِ الْحَقِّ şeklindedir.⁵⁹

(ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا): (ذَلِكَ) mübteda (بِمَا عَصَوْا) haber (مَا) masdariyye, (ب) sebebiyyedir.⁶⁰ (عَصَوْا) kelimesinin aslı عَصُوا dur. (Ya) harekeli kendinden öncesi fethası olduğundan

53. es-Semin el-Halebî, I/396.

54. Ebu'l-Beka, I/69.

55. el-Hemezanî, I/303.

56. İbni Atiyye, I/320.

57. es-Semin el-Halebî, I/399.

58. İbn Atiyye, I/322.

59. es-Semin el-Halebî, I/403.

60. el-Hemezanî, I/303; es-Semin el-Halebî, I/403.

(elif)'e dönüşmüştür. İki sakin bir araya geldiği için de (elif) hazfedilmiş, ona delalet eden fetha kalmıştır.⁶¹

İsmi işare (ذِكْر)nin tekrarında iki görüş vardır:

1. Daha önce zikri geçen zillet, meskenet ve gazaba işarettir.⁶²
2. Aynı lafızla yapılmayan bir tekrarı te'kid içindir.⁶³

2.4. Belagat

(طَعَامٍ وَاحِدٍ): Burada maksat yemeğin tek çeşit oluşu değil, devamlı aynı çeşitler oluşudur. İnsanı sofrasında bulunan yemek çeşitleri değışimez ise onun hakkında "Sofrasında hep aynı çeşit yemekler olur." denilir.⁶⁴

(مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ): Bitirme işlemleri mecazî olarak yere izafe ediliyor. Çünkü yer bunun için sebeptir.⁶⁵

(وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ): Zillet ve yoksulluk onları kuşatacak şekilde ve onların da onun içinde; kubbeye hapsedilmiş kimse gibi olacaklarına kinayedir.⁶⁶ Veya, onlara zillet, duvarın üzerine yapıştırılıp ondan ayrılmayan çamur gibi, onlardan silinmeyecek bir damga gibi onlara yapışmıştır.⁶⁷

61. Ebu'l-Beka, I/70.

62. Zemahşeri, I/285.

63. Razî, III/110.

64. Zemahşeri, I/284; Razî, III/107.

65. ez-Zuhayfî, I/172.

66. Zemahşeri, I/285; ez-Zuhayfî, I/172.

67. Razî, III/109.

(بِغَيْرِ الْحَقِّ): İbaresini yaptıkları işin ne kadar kötü ve çirkin olduğunu bildirmektedir.⁶⁸

(قَالَ أَسْتَبْدُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَى): Bu sözü söyleyen Musa (A.S.)'in kendisidir. Soru ise inkâr içindir.⁶⁹

2.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih

Bakara sûresinde اللّٰهُ مِنْ الْبَغْضَبِ مِنَ الْمَسْكِينِ وَبِأَوْ بَغْضَبِ مِنَ الْبَغْضَبِ مِنَ الْمَسْكِينِ "Onların üzerine fakirlik ve yoksulluk damgası vuruldu ve Allah'ın bir gazabına uğradılar." [Bakara, 2/61] şeklinde iken Al-i İmrân suresinde, Bakarada önce zikredilen (وَضُرِّتْ عَلَيْهِمُ الدَّالَّةُ) (وَضُرِّتْ عَلَيْهِمُ الدَّالَّةُ أَيْنَ مَا تُفِئُوا إِلَّا بِحَبْلِ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلِ مِنَ النَّاسِ) (وَالْمَسْكِينَةُ) ibaresi tehir edilerek "Nerede olsalar, onlara alçaklık (damgası) vurulmuştur. Meğer ki Allah'ın ahbine ve insanların ahbine sığınmış olsunlar." denmiştir. [Al-i İmrân, 3/112]

وَبِأَوْ بَغْضَبِ مِنَ اللَّهِ وَضُرِّتْ عَلَيْهِمُ الْمَسْكِينَةُ

Bunu şöyle açıklayabiliriz:

Bakara suresinde anlatıldığı gibi İsrailoğulları kendilerine gökten zahmetsiz ve meşakkatsiz inen menn ve selva yerine alçaklık gösterip şöyle demişlerdir. (فَادْعُ لَنَا) "Rabbine dua et de, yerin bitirdiği şeylerden sebze, salatalık, sarımsak, mercimek çıkarsın" [Bakara, 2/61] Meşekkat ve zorlukla elde edilecek şeyleri istemelerinden dolayı onlara, fakirlik ve yoksulluk damgasının vurulduğunun zikredilmesi uygun olmuştur. Al-i İmrân suresinde ise bir önceki ayette: (لَنْ يَضُرُّكُمْ إِلَّا أذىً وَإِنْ يُقَاتِلُوكُمْ يُؤَلُّواكُمْ الْاِدْبَارُ ثُمَّ لَا يُنصَرُونَ) "Onlar, size ezadan başka zarar edemezler ve sizinle çarpışacak olsalar, size arkalarını dönerler ve kaçıp giderler. Sonra da yardım bulamazlar." [Al-i İmrân,

68. ez-Zuhaylî, I/172.

69. ez-Zuhaylî, I/172

3/111] denmiştir. Bu da onların hiçbir şekilde yardım görmeyeceklerinin ve felaha erişemeyeceklerinin göstergesidir. Bu nedenle bir sonraki ayette: (وَتَأْوُوا بِغَضَبِ مِنَ اللَّهِ) "Allah'ın gazabını hak ettiler ve alçaklık altında ezilmeye mahkum kaldılar buyurularak, Allah'ın gazabına uğradıkları bildirilmiştir.⁷⁰ [Al-i İmran 3/112]

Cenab-ı Allah Bakara suresinde:

"Peygamberleri haksız yere öldürdükleri için (وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ الْحَقِّ) buyurarak "hak" lafzını eliflâmlı olarak marife. Al-i İmrân suresinde: (إِنَّ الدِّينَ بِكُفْرُونِ بَيِّنَاتٍ مِنَ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ) (النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ حَقِّ) "Allah'ın ayetlerini inkâr ederler ve Peygamberleri haksız yere öldürürler." [Al-i İmrân, 3/21] buyurarak nekra; yine Al-i İmran suresinde:

«وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقِّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ»

"(Onlar) Peygamberleri hakız yere öldürmüşlerdi. (Bir de) çünkü onlar isyan etmişler ve aşırı gitmişlerdir. [Al-i İmrân, 3/112] buyurarak nekra getirmiştir.

Harfi tarifle gelen hak (الْحَقُّ) müslümanlarca malum olan, öldürmeyi gerekli kılan hakktır. (وَلَا يَقْتُلُونَ النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ) ayetinde olduğu gibi. Nekre olarak haktan (حق) maksat ise kendi itikat ve dinlerince bilinen hakktır.⁷¹

2.6. Nâsîh ve Mensûh

Araştırdığım kaynaklarda bu ayette nâsîh- ve mensûh'a rastlanmamıştır.

70. Hatip el-İskâfî, s. 155-156; el-Garnâtî, Ebu Cafer, Mîlaku't Te'vîl, I/213.

71. Hatip el-İskâfî, s. 154-155; el-Kirmani, Mahmud b. Hamza b. Nasr, el-Burhan fi Mûteşâbihî'l-Kur'an, I/125; Razî, III/111; el-Garnati, I/214.

2.7. Sebeb-i Nuzül:

Araştırdığım kaynaklarda bu ayetle ilgili sebeb-i nüzûle rastlanmamıştır.

2.8. Münasebet:

Taşlar ve kayalarla dolu kurak çölde, Allah İsrailoğullarına o sarp kayalardan sular fişkırttı. Lavlar saçan semadan kudret helvası ve bildircin eti indirdi. Ama tefessüh etmiş bir ruh yapısını sahip olan İsrailoğulları bir yüce gaye uğrunda Mısır'dan çıkartılıp çöllere atıldıkları halde, o gayenin ulviyetini kavrayıp aşağılık hallerinden kurtulamadılar. Halbuki Allahü Teala Musa Peygamber vasıtasıyla, onları, zilletten kurtarıp mukaddes emanetlere varis kılmak için Mısır'dan çıkarmıştı. Ama onlar, Mısır'da adet haline getirdikleri yiyecek ve içeceklerinin değiştirilmemesini istediler. Elde ettikleri hür ve şerefli hayatın nimetlerinden istifade etmek istemediler. Hâlâ Mısır'da iken yedikleri mercimek, sarmusak, acur ve soğan gibi basit gıda maddelerinin peşine düşüyorlardı. Yahudiler, Medine'de hâlâ o esassız iddiaları yayıp dururken, Allahü Teala onlara eski günlerini hatırlatıyor.⁷²

2.9. İcmâlî Mana:

Bu ayetlerde Cenab-ı Allah İsrailoğullarının kendilerine verilen nimetlerin kadrini bilmeyerek, şükürü ve itaatı bir yana bırarakarak, terbiyesizlik ettiklerini bildirmiştir. Onlar, "Hergün bildircin eti ve kudret halvası yemekten bıktık, usandık. Rabbine dua et de bize toprağın bitirdiği şeylerden çıkarı versin." demişlerdi. Gerçi tekdüzeliğin, insan istekleri üzerinde az çok sıkıcı bir tesiri vardır. Ve buna karşılık çeşitlilik isteğinde bulunmakta esasen bi günah da yoktur. Fakat bunu yaparken bir taraftan eldeki nimetin yokluğu anında çekilen acıları unutmamak, diğer taraftan da

72. el-Bikaî. I/147; Seyyid Kutub. I/41.

yüce bir ruh haletiyle temiz bir kalble hareket edip, şükürü artırmak icab eder. İsrailoğullarının bu isteğinde, göçebelikten kurtulup yerleşik hayata geçme arzusu var. Fakat, bu arzu, eğitim, ilim ve ibadet gibi yüksek bir hedefe değil; bildircin ve kudret helvası yerine soğan ve sarmısak yiyebilmek gibi bayağı bir maksada dayanıyordu. Bunda da, vaktiyle, Mısır'da yaşadıkları sefil hayata hasret gibi bir maksat yatıyordu. Bu da, hürriyetin kadrini bilmeyip kötülüğe talip olmak demektir.

Ayette ayrıca, İsrailoğullarının peygamberleri öldürmede ne kadar ileri gittiklerine işaret ediliyor.⁷³

2.10. Ayetin Tahlili Tefsiri

(لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ) "Biz bir çeşit yemeğe dayanamayız." Buradaki tek çeşit yemekten kasıt Menn ve Selvadır. Bunlar iki ayrı yemek oldukları halde tek çeşit yemek demelerinin sebebi sürekli tekrarlanıp duran ve değişmeyen yemeği anlatmış olmaktadır. Keza insanın sofrasında bulunan yiyecek çeşitleri değişmiyorsa "Filan kişi hep aynı çeşit yemek yiyor." deniliyor.⁷⁴

Muhammed b. Kasım şöyle demiştir. "Menn Selva ile, Selva da Menn ile yenirdi. Bu nedenle tek çeşit yemek denmiştir."⁷⁵

(فَادْعُ لَنَا رَبَّنَا يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُنْبِتُ الْأَرْضُ...)

Burada iki mesele vardır:

a) Müfessirlerin bazıları böyle bir isteği Allah'a isyan olduğunu söylemişlerdir. Razi

73. el-Meraği, I/130-131.

74. İbn Atiyye, I/314; Sait Havva, I/167.

75. İbn el-Cevzi, I/88.

buna karşı çıkmış ve delil olarak da bir önceki ayette geçen (كُلُوا وَاشْرَبُوا) "yeyiniz, içiniz" emrinin vücut değil ibâhe ifade ettiğini, böyle olunca da onların bu isteklerinin günah olmadığını söylemiştir.⁷⁶

b) Hz. Musa'dan başka çeşit yemek istemelerinin nedenleri: Bunun iki nedeni vardır.⁷⁷

a- Mısır'daki eski yaşantılarını özlemeleri ve şehir hayatına tekrar dönmek istemeleri.

b- Onların yiyeceklerini kaybettikleri, bu nedenle Hz. Musa (a.s.)'dan yemek istedikleri rivayet edilmiştir.

(اتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ...)

"Daha hayırlı olan şeyi daha düşük olan şeyle değiştirmeyi mi istiyorsunuz" sözünün anlamı şudur:

Allah sizin için yücelik istediği halde hâlâ siz aşağılık şeyleri mi arzu ediyorsunuz. Allah'ın sizin için seçtiği şeyi bırakıp daha kötü ve aşağı olanı mı tercih ediyorsunuz?

Menn ve Selva, onların istedikleri şeylerden şu yönleri ile daha faziletlidir.⁷⁸

1- Kıymet bakımından

76. Razi, III/106.

77. Taberi, I/245; Tabersî, I/256.

78. İbn Atiyye, I/317.

2– Menn ve Selva'yı Allah göndermiş ve yemelerini emretmiştir. Allah'ın emrine uymakta sevap vardır. Onların istedikleri şeyler bu yönden daha aşağıdır. Dolayısıyla kıymetsizdir.

3– Menn ve Selva daha güzel ve lezzetlidir.

4– Menn ve Selva, diğerlerinden daha fazla besin içerir.

5– Menn ve Selva meşakkatsız bir şekilde, yorulmadan elde edinilmiştir.

6– Onlar Allah'tan geldiği için her türlü şüpheden uzaktırlar. İsrailoğullarının istedikleri şeylerse alış–veriş yolu ile elde edildiklerinden dîni bakımdan şüpheli olabilirler.

Kadı Ebu Muhammed şöyle demiştir. "Menn ve Selva yukarda sayılan bütün özellikleri bakımından diğerlerinden üstündür."

(اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مَا سَأَلْتُمْ) "Öyle ise şehre inin, istediğiniz şeyler orada vardır."

Müfessirler burada zikredilen "Mısır" kelimesinden muradın ne olduğu hakkında ihtilaf etmişlerdir.

Çoğu müfessirler bunun onların Firavn ile beraber buldukları belde olmadığını söylemişlerdir. Hasan el-Basrî, Ebul-Âliye ve Rebi bu görüştedir. Katade ve Mûcahid ise sözü geçen yerin Firavn'ın Mısır'ı olduğunu söylemişlerdir.⁷⁹

Bu görüşlerden hangisinin doğru olduğuna dair ne Kur'an'dan bir ayet, ne de

79. Razî, III/108–109; Tabersî, I/256.

Peygamber Efendimizin bir hadisi vardır. Bu konuda Taberî tefsirinde şunu söylemiştir:

"Musa (a.s.), Tih çölünde iken kavminin isteklerini Rabbına bildirdi. Allah Ona kavmiyle beraber istedikleri şeyleri bulabilecekleri bir yere gitmelerini emretti." Çünkü onlar çölde bulunuyorlardı ve istedikleri de ancak köylerde veya şehirlerde bulunacak şeylerdi. Gittikleri yer Firavn'ın Mısır'ı da olabilir, herhangi bir şehir de olabilir.⁸⁰

Böylece onlara verilen nimetlerin zikri son buluyor. Bundan sonra Hz. Musanın vefatından sonra uğratıldıkları cezaların zikrine geçiliyor:

(وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَاءُوا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ)

"Onların üzerine horluk ve yoksulluk vuruldu ve Allah'ın gazabına uğradılar."

Zillet hususunda en uygun görüş ondan muradın, Allah'ın harp edip bozgunculuk yapan kimse hakkında söylemiş olduğu (ذَلِكَ لَهُمْ خِزْيٌ فِي الدُّنْيَا) "Bu, onların dünyadaki rüsvaylığıdır." [Maide, 5/33] ayetindeki gibi kullanılmış olmasıdır. Buradaki muradın Allah'ın (حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ) [Tevbe, 9/29] ayetinden dolayı cizye olduğu söylenemez. Çünkü onlar baştan beri cizye vermeye mecbur bırakılmamışlardı.⁸¹

(الْمَسْكَنَةُ) sözünden maksat, fakirlik, ihtiyaç hali ve şiddetli bir sıkıntıdır. Yahudiler zelfî ve miskindirler. Sürekli olarak küçülmek, kendilerini fakir göstermek onların tabiatıdır. Yahudiler, nefisleri doymayan, maddeyi ona taparcasına seven tabiata

80. Taberî, I/249.

81. İbn Atiyye, I/319; Tabersî, I/256.

sahiptirler. İstekleri kendilerine hükmetmiştir. Zengin dahi olsalar fakirlik özelliklerini taşırlar. Onların bir devlet kurmuş olmaları bu ayetin anlamına ters düşmez. Çünkü bu devlet; iktisadî, siyasî veya askerî acıdan büyük devletlerin himayesine muhtaçtır. İtminana ihtiyaçları vardır.⁸²

(ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ)

"Bu, şüphesiz ki Allah'ın ayetlerini inkâr ettikleri içindir...."

Burada, İsrailoğullarının, Allah'ın gazabını hak ediş sebepleri zikrediliyor. Bunlardan ilki Allah'ın ayetlerin inkar etmeleridir. Onlar vahyi çeşitli şekillerde reddettiler.⁸³

a-) Kendi fikir ve isteklerine aykırı olduğunda, hiçbir şeyi vahiy olarak kabul etmediler.

b-) Allah'ın emirlerini çiğnediklerini bile bile, utanmadan O'nun emirlerinin aksini yaptılar.

c-) Kendi arzu ve isteklerine uydurmak için, vahyin anlamlarını te'vil edip değiştirdiler.

Ayrıca İsrailoğulları, Hz. Musa (a.s.)'in kendilerine gösterdiği denizin yarılması, Menn ve Selva'nın indirilmesi, taştan pınarların faşkırtılması gibi mucizeleri de inkar etmişlerdir. İncil ve Tevrat'taki Hz. Muhammed (S.A.V.)'in sıfatlarını reddetmişlerdir.⁸⁴

82. Sait Havva, I/167; ez-Zuhayli, I/174.

83. el-Mevdudî, Ebu'l-Ala, Tefhimu'l-Kur'an, trc. Hamdi Aktaş, I/70.

84. es-Semerkindî, I/124; Beydâvî, I/60.

(وَيَقْتُلُونَ النَّبِيِّنَ بِغَيْرِ الْحَقِّ)

"Peygamberleri haksız yere öldürdükleri için" ibaresi de yukarıda geçen cezaları hakediş sebeplerini bildirmektedir. Onlar, Allah'ın izni olmadığı halde, risaletlerini inkâr ederek Peygamberleri öldürüyorlardı. İbn Abbas (R.A.) şöyle buyurmaktadır: "İsrailoğulları bir çok nebiyi öldürmüşlerdir..."⁸⁵

İsrailoğullarının tarihi, kendi peygamberlerini öldürme olayları ile doludur. Yahya, Zekeriya, Yuşa (a.s.)'ı öldürmüşlerdir. Kitab-ı Mukaddes'te şöyle denilmektedir.⁸⁶

"Ey Kudüs! Gönderilen peygamberleri öldüren ve kendisene gönderilenleri taşıyan Kudüs!?" [Matta 23, 37]

"Yahya peygamber (a.s.), Yahuda kralı Herod'un sarayında açıkça işlenen ahlâksızlıkları görünce bunlara karşı çıktı ve yakalanıp hapsedildi. Daha sonra ona kin besleyen, kralın karısı Herodias tarafından başı kesilmek üzere bir gardiyana teslim edildi. Adam gitti ve hapiste O'nun başını kesip tabak için de kralın karısına sundu. Böylece Allah'ın elçisi hiçbir neden yokken öldürülmüş oldu." [Markos 6:17-29]

Ayetin bu bölümüyle ilgili bazı sorular vardır:

Birinci Soru: Peygamberlerin haklı yere öldürüleceği söylenebilir mi? Allah, niçin (بِغَيْرِ الْحَقِّ) "haksız yere" buyurmuştur?

85. ez-Zuhayli, I/176.

86. Mevdûdî, I/71.

Buna iki şekilde cevap verilebilir.⁸⁷

a- Batıl bir işi yapmak bazan hak olabilir. Çünkü onu işleyen kimse, kalbindeki bir şüpheden ötürü onu doğru (hak) zannedebilir. Bazan da onun batıl olduğunu bilerek yapar. Bu daha kötüdür. Bu ifade, öldürmenin onların inancına göre de hak olmadığını ve onların bu işin çirkinliğini bile bile yaptıklarını ifade eder.

b-) Bu tıpkı (وَمَنْ يَدْعُ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ لَا بُرْهَانَ لَهُ)

"Kim Allah ile beraber diğer bir tanrıya, buna dair hiçbir delili olmadığı halde taparsa...." [Mü'minûn: 23/117] ayetinde olduğu gibi te'kid içindir.

İkinci Soru: Allah burada bazı Nebîlerin öldürüldüğünü bildirmektedir. Halbuki başka ayetlerde Rasullere yardım edildiği bildirilmektedir. [Gafir, 40/51] إِنَّا لَنَنْصُرُ... (رُسُلَنَا وَالَّذِينَ آمَنُوا...⁸⁸ iki ayet arasında tenakuz yok mudur?

Cevap olarak şöyle diyebiliriz:

Rasûl ve Nebî aynı manaya gelmez. Aynı ayrı kimselerdir. Rasûl olarak gönderilenlerden hiç öldürülen olmamıştır. Peygamberlerin elçileri öldürülmüştür. Bir de kastedilen yardım, düşmanlara apaçık delillerle galip gelmektir. Yoksa öldürülmeden korumak değildir.

"Bu, onların asi olmaları ve haddi aşmaları sebebiyledir." ifadesi de zillet ve meskenete uğratılmalarının başka bir nedenini açıklamaktadır. Bu ifade bir kimsenin, bir çok defa suç işlemiş kölesine, onu cezalandırırken, "Bu bana

87. İbn Atiyye, I/322; Razi, III/110.

88. el-Hatip eş-Şirbîni, I/65; el-Kasîmi, I/61.

isyan ettiği için, bu bana karşı cüretkârlık gösterdiğin için...." diyerek, ona itiraz fırsatı vermemek için işlediği suçlarını sayması gibidir.⁸⁹

2.11. Ayetten çıkartılan prensipler:

1– İsrailoğularının efdal olan Menn ve Selva'yı terkedip, onlardan daha aşağı şeyler istemesi, insan nefsinin, bazen güzel ile çirkini, iyi ile kötüyü değiştirdiğinin ifadesidir.

2– Nimete karşı nankörlük etmek, onun yok olmasına neden olur.

3– Soğan, sarmısak gibi kötü kokulu sebzeleri yemek cumhurun görüşüne göre helaldir. Fakat bunları yiyen kimsenin, insanları rahatsız etmemek için mescit, camii gibi toplantı yerlerine gitmemesi daha iyidir. Peygamber (S.A.V.) Eferdimiz şöyle buyurmuşlardır: «أَيُّهَا النَّاسُ : إِنَّهُ لَيْسَ بِي تَحْرِيمٌ مَّا أَحَلَّ اللَّهُ لِي. وَلَكِنَّهَا شَجَرَةٌ أَكْرَهُ رِيحَهَا» "Ey insanlar! Ben Allah'ın size helal kıldığı bir şeyi haram edemem. Fakat o ağacın kokusu (sarmısak kastediliyor) hoşuma gitmiyor."⁹⁰

4– Ayet güzel ve tatlı şeylerin yenebileceğini ifade etmektedir. Peygamber (S.A.V.) Efendimiz de bal ve tatlı yemeyi, soğuk tatlı su içmeyi severlerdi.

5– Allah'ın Yahudilere vermiş olduğu ceza adıldır ve işledikleri suçlara mutabıktır.

89. Taberî, I/251; Razi, III/110.

90. Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî, Sahihu Müslim. Babu'l-Mesacid ve Mevazi-is'salat, 17, III/445.

3. ÜÇÜNCÜ NASS

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ
وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ *

"Şüphe yok ki iman edenler, Yahudîler, Hristiyanlar ve Sâbiîler'den kim Allah'a ve ahiret gününe iman eder, bununla beraber salih amelde bulunursa, elbette onların Rab'leri katında ecirleri vardır. Hem onlara bir korku da yoktur, onlar mahzun da olmayacaklar." (Bakara, 2/62)

3.1. Kelimelerin İzahı

(آمَنُوا): Hz. Peygambere inanıp, getirdiklerini tasdik edenlere denir.¹

(هَادُوا): هاد den gelir. Tövbe etmek demektir.² Yahudî dinini kabul edenlere de denir.³

(النَّصَارَى): نصران kelimesinin çoğuludur. Hz. İsa (a.s.)'i tasdik edenlere denir.⁴

(الصَّابِئِينَ): صَبَا kökünden gelmektedir. Terketmek demektir.⁵ Bir kimsenin kendi dininden çıkıp başka bir dine girdiğini ifade için kullanılır. Yıldızlar doğacakları yerden çıkınca (صَبَاتِ النُّجُومِ) "Yıldızlar doğdu." denir.⁶

(الْيَوْمِ الْآخِرِ): Tekrar diriliş günü olan kıyâmet günü kastedilmiştir. Son gün olduğu için

1. Taberî, I/252; Kurtubî, I/432.

2. Taberî, I/252; Ebu Hayyan, I/238.

3. Taberî, I/252; Neseî, I/52.

4. Taberî, I/252; Kurtubî, I/433-434.

5. Taberî, I/252; Beğavî, I/30

6. Ebu Ubeyde, Ma'mer b. el-Müsenna, Mecazu'l-Kur'ân, I/43; İbn Kuteybe s. 52.

"Yevmu'l-âhir" diye isimlendirilmiştir. Zira Araplara göre gün, kendisinden önce gecesi bulunan gündüze denir. Kıyamet günü de, kendisinden sonra gece olmayan bir gün olduğu için ona "Yevmul-âhir" denilmiştir.⁷

(صَالِحًا) : Sâlihât, akıl, kitab ve sünnet açısından doğru olan bütün amellerdir. ⁸
Lugatta ise, ifsâd'ın zıttıdır.⁹

3.2. Kıraat:

(هَادُوا): Meşhur olan kıraat, dâl harfini zamme ile (هَادُوا) şeklinde okumaktır. Dahhak, Mücahid ve Ebussemal dâl harfini fetha ile vav harfini sükûn ile (هَادُوا) şeklinde okumuşlardır.¹⁰

(الصَّابِينَ): Bu kelime, Kur'an'ın hangi ayetinde olursa olsun meşhur olanı (الصَّابِينَ) veya (الصَّابُونَ) şeklinde hemzeli okunmasıdır. Naffi'nin (الصَّابِينَ) veya (الصَّابُونَ) şeklinde hemzesiz okuduğu rivayet edilmiştir.¹¹

(فَلَاخَوْفَ): Meşhur olan (خَوْفَ) şeklinde zamme ile okumaktır. Ama (خَوْفَ) şeklinde fetha ile de okuyanlar olmuştur.¹²

3.3. İ'rab:

(هَادُوا): Kelimenin sonundaki elif hakkında iki görüş vardır.¹³

7. Taberî, I/117; İbn Atiyye, I/159.

8. Zemahşerî, I/255.

9. Ebu Hayyan, I/177.

10. İbn Atiyye, I/327; el-Hemezânî, I/302; es-Semin el-Halebî, I/408.

11. İbn el-Cevzi, I/91; Ebu Hayyan, I/239.

12. ez-Zeccac, I/147.

13. Ebu'l-Beka, I/70; es-Semin el-Halebi, I/406.

Birincisi: Kelimenin aslı tevbe etmek anlamına gelen (هَادٌ - يَهْدُ) şeklindedir ve sondaki elif vavdan dönüşmedir.

İkincisi: Kelimenin aslı hareket etmek anlamında (هَادٌ - يَهْدُ) şeklindedir ve elif ya'dan dönmüştür.

(نَصَارَى): Müfredi نَصْرَانَةٌ ve نَصْرَانٌ dir. Sonuna mensubiyet (ya)sı geldiği zaman mübalağa anlamı ifade eder. Veya kelimenin müfredi (نَصْرِي) dir.¹⁴

(مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ): Mübteda ve merfudur. (آمَنَ) haberidir.

2- (مَنْ) mevsuledir. (إِنَّ) ismi olan (آمَنُوا) dan bedel olduğu için mensuptur. (آمَنَ) ise (مَنْ) nin sılasıdır.¹⁵

(عِنْدَ): Zarf (الأجر) den hâl de olabilir. O zaman takdiri şöyle olur: (فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ ثَابِتًا عِنْدَ رَبِّهِمْ)
16

(أَجْرُهُمْ): (الأجر) aslında masdardır. Mef'ulu bih olması da caizdir.¹⁷

3.4. Belağat: Araştırdığım kaynaklarda bu ayette belagata rastlamadım.

3.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih:

Bakara suresinde:

(وَالصَّابِغُونَ وَالنَّصَارَى) [Maide, (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِغِينَ)

14. İbn Atiyye, I/327; ez-Zeccac, I/146

15. Zemahşeri, I/285; Ebu'l-Beka, I/70.

16. Ebu'l-Beka, I/71.

17. es-Semin'el-Halebi, I/405.

5/69] Hacc sûresinde: (وَالصَّابِّينَ وَالنَّصَارَى): [Hacc 22/17] şeklinde ayetlerde sayılan sınıfların takdim ve tehirinde değişik hikmetler olabilir. Eğer biz bu hikmetleri anlayabilirsek kemale ulaşırız. Yok, eğer anlayamaz isek kusur, Allah'ın kelimanda değil bizim akıllarımız için söz konusu olur.

Nasraniler, Sabiilerden rütbe olarak üstün olduklarından Bakara suresinde Nasrânîler önce zikredilmişlerdir. Çünkü onlar Ehl-i Kitaptırlar. Sabîler zaman bakımından Nasrânîlerden önce oldukları için Hacc suresinde Sabîler önce zikredilmişlerdir. Çünkü Sabîler, kitapları olmasa da Hz. İsa'dan önce yaşamışlardır. Maide suresinde ise iki mana da vardır. Sabîler Lafız olarak önce zikredilmiş ama, mâna olarak sonraya bırakılmışlardır. Maide suresinde şöyle bir takdir vardır: "Sabîler de Allah'a ve ahiret gününe iman edip salih amel işlerlerse onlar için de korku olmayacak ve onlar üzülmeyecekler."¹⁸

(الصَّابِّينَ) kelimesinin Bakara'da mensub, Maide'de ise merfû (الصَّابِّونَ) olmasına gelince; Sabîler'in diğer sınıflar ile aynı hükme tabi olduklarını te'kit ve tenbih içindir.¹⁹

(فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ) ibaresinin Bakara suresinde zikredilip, Maide suresinde zikredilmemesinin nedeni şudur: Bakara suresinde mücmel olarak anlatılan Maide suresinde tafsilatlı bir şekilde açıklanarak:

(وَلَوْ أَنَّ أَهْلَ الْكِتَابِ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَكَفَّرْنَا عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَادْخَلْنَاَهُمْ جَنَّاتِ النَّعِيمِ)

"Eğer Ehl-i Kitap iman edip Allah'dan korksalardı, muhakkak onların günahlarını örter ve elbette kendilerini naim cennetlerine koyardık." [Maide, 6/65] denmiştir.²⁰

18. Hatîp el-İskâfî, s. 157; el-Kirmani, I/126.

19. Hatîp el-İskâfî, s. 158; el-Garnati, I/221.

20. Hatîp el-İskâfî, s. 159-160; el-Garnati, I/222.

3.6. Nâsih- ve Mensûh:

Bu ayetin muhkem veya mensûh olduğuna dair iki görüş vardır:²¹

Birincisi: Muhkemdir, neshedilmemiştir.

Mücahit, Dahhak ve diğer bazı müfessirler bu görüştedir.

İkincisi: İbn-Abbas ve bazı müfessirler de bu ayetin

(وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ)

"Her kim İslâmdan başka bir din ararsa, bilsin ki, o din kendisinden asla kabul edilmeyecektir. Ahirette de o kimse zarar çekenlerden olacaktır." [Âli İmran, 3/85] ayetiyle neshedildiğini söylemişlerdir.

3.7. Sebeb-i Nüzûl:

Başta İbn Abbas, İbn Mes'ud olmak üzere birçok sahabe ve müfessirler (Mücahid, Süddî ²²) bu ayetin Selmanı Farisi (r.a.), Peygamber (S.A.V.) Efendimize gelerek ona arkadaşlarını övdü ve onların namaz kıldıklarını, oruç tuttıklarını, Peygamber Efendimizin Peygamber olarak gönderileceğine şahadet ettiklerini anlattı. Selman (r.a.) onları övmeyi bitirince Peygamber (S.A.V.) şöyle buyurdu: "Ey Selman! Onlar ateş ehlidirler." Bunun üzerine Selman (r.a.) çok üzülmüş ve şöyle demiştir: "Yeryüzü bana dar geldi." Allah-u Teala da (... وَالَّذِينَ آمَنُوا وَآلَّذِينَ هَادُوا...) ayetini

21. İbn el-Cevzi, I/92; İbn Cuzeyy, Muhammed b. Ahmed, et-Teshîl fi Ulumi't-Tenzîl, I/49; Kurtubi, I/436.

22. Asıl adı İsmail b. Abdurrahman es-Süddî'dir. Mekkeli olup asrının fakihî idi. H. 168'de vefat etmiştir.

indirmiştir. Selman (r.a.)da "Üzerimden sanki dağ gibi bir yük kalktı." diye sevincini dile getirmiştir.²³

3.8. Münasebet:

Allahu Teala İsrailoğullarının ihanet ve isyanlarını bildirdikten sonra, onlar ve diğer milletlerden zillet ve meskenete düşenlere kurtuluş çaresini gösteriyor. Bunlar ne zaman tevbe eder, Allah ve ahiret gününü samimiyyetle inanır ve salih amel işlerlerse gazaptan kurtulur, sonsuz ecir ve mükafat bulurlar. Sonuçta korku ve hüzünden kurtulur, gerçek saadete erişirler.²⁴

Ayrıca Allah burada, önceki ayetlerde zikredilen zemmin İsrailoğullarının hepsini kapsamadığını bildirmiş, zemmin dışında kalacakların vasıflarını anlatmıştır. Ve bunun sadece İsrailoğullarına has bir şey olmayıp, bütün milletler için geçerli olduğunu bildirmiştir.²⁵

3.9. İcmâli Mâna:

Hz. Muhammed'e inanan Müslümanlar, Hz. Musa'nın dinine mensup Yahudiler, Hz. İsa'nın dinine mensup Hristiyanlar ve bu üç dinin dışındaki dinlerden olanlardan her kim, Allah'a ve ahiret gününe gerçekten inanır, dış görünüşleri ve iç yüzleriyle iman edeler ve iyi işler yaparlarsa, şüphesiz, Rableri katında mükafatları vardır. Bunlara korku yoktur ve bunlar mahzun da olmayacaklardır. Fakat Allah'ın bu lütuf ve ihsanından yararlanmak için sadece iman edip salih amel işlemek te

23. el-Vahidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed en-Nisâbü'rî, Esbâbü'n-Nüzûl, s. 60-61; es-Semin el-Halebi; I/179; Şevkanî, I/149.

24. el-Bikâfî, I/164; İbn el-Âşur, I/531.

25. İbn Nasır, Abdurrahman es-Saadî, Teysiru'l-Kerimi'r-Rahman, I/93.

yetmeyebilir. O imanda sebat edip–son nefeste iman ile Allah'a kavuşmak gerekir.²⁶

3.10. Ayetin Tahlili Tefsiri:

(إِنَّ الدِّينَ أَمَنُوا): Burada iman'dan maksat Hz. Peygamberin Cibril hadisinde bildirdiği imandır.²⁷ Cebrail, Peygamber Efendimize imanın ne olduğunu sorduğunda şöyle cevap vermişti.:

قَالَ جِبْرِيلُ يَا مُحَمَّدُ أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِيمَانِ قَالَ : « أَنْ تُؤْمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَتُؤْمِنَ بِالْقَدْرِ خَيْرِهِ وَشَرِّهِ

"Allah'ın birliğine, O'nun meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine ve kadere (hayır ve şerrin Allah'tan geldiğine) inanmandır."²⁸

Buradaki müminlerin kimler olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir:

1– İbn Abbas (r.a.)'a göre bunlardan murad, Hz. Peygamber gönderilmezden önce yahudilik ve hristiyanlığın batıl itikadlarından berî olarak yaşamış kimselerdir. Râhib Bahîrâ, Varaka b. Nevfel gibi kimseler.²⁹

2– Süfyan es–Sevri'ye göre bunlardan maksat münafıklardır. Buna göre ayetin anlamı şöyle olur: "Bunlardan kim hakiki olarak iman ederse, Allah katında mü'minlerden olur."³⁰

26. el-Merağî, I/133.

27. Şevkani, I/148 .

28. Müslim, Babu Tarîfu'l-İslâm ve'l-İman, I/157.

29. Razi, III/112; es–Semerkandî, I/124; Beğavî, I/30.

30. Kurtubi, I/432; Âlûsî, I/230.

3- (إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا) ibaresinden maksat Hz. Muhammed (S.A.S.)'e gerçekten inanan kimselerdir. Buna göre ayetin manası: "Bundan önce iman eden, imanını sürdüren ve gelecekte de sürdürecektir olan kimseler..." demektir.³¹

(وَالَّذِينَ هَادُوا): İsrailoğullarına Yahudi denmesinin nedenleri nelerdir?

1- Buzağıya tapmalarından tevbe edip (أَنَا هَدَىٰ إِلَيْكَ) "Ya Rabbi! Biz tevbe ederek sana döndük." [A'raf 7/156] dedikleri için bu adı almışlardır.³²

2- İsrailoğulları Hz. Yakûb (a.s.)'in en büyük çocuğu olan Yehûza'ya nisbet edildikleri için Yahudî diye isimlendirilmişlerdir. Araplar kelimeyi Arapça bir şekilde sokmak için (za) harfini (dal) harfi ile telâffuz etmişlerdir.³³

3- Onlar Tevrat'ı okurken sallandıkları için (sallanma manasına gelen) bu isimle isimlendirilmişlerdir.³⁴

4- İslâm'dan ve Hz. Musa (a.s.)'in dininden yüz çevirdikleri için bu adı almışlardır.³⁵

(وَالنَّصَارَى): Nasâra ismini almalarının nedenleri:³⁶

1- Hz. İsa'nın konakladığı kasabanın adı "Nâsıra"dır. Bu nedenle Hristiyanlar bu kasabaya nisbet edilerek Nasâra diye adlandırılmışlardır.

31. Taberî, I/252; Ebu's-Suud, I/131.

32. Taberî, I/252; Kurtubî, I/433.

33. Razi, III/112; İbn Atiyye, I/326.

34. Beydavî, I/60; İbn Kesîr, I/156; el-Hatip es-Şîrbîni, I/66.

35. Beğavî, I/30; Hazin, I/52.

36. Taberî, I/252; Razi, III/112.

2– Birbirleriyle yardımlaştıkları için (yardımlaşmak manasına gelen (تَنَاصَرَ) dan dolayı) bu ismi almışlardır.

3– Hz. İsa (a.s.) havârîlerine (مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ) "Allah yolunda bana yardım edecek olanlar (dostlarım) kimlerdir." [Saff, 61/14] dediği için bu adı almışlardır.

(والصَّابِئِينَ): Müfessirlerin, Sâbîîlerin itikadları hususunda çeşitli görüşleri vardır:

1– Mücahid ve Hasan Basrî, bunların Mecusî ve Yahudîlerden bir taife olduğunu söylemişlerdir.³⁷

2– Katade, bunların meleklerle tapan ve hergün beş kere güneşe doğru ibadet eden kimseler olduğunu söylemiştir.³⁸

3– Yıldızlara tapan bir taifedir. İki değişik görüşleri vardır.³⁹

a–) Kâinatı yaratan Allah'tır. Ancak o, yıldızlara ta'zim edilmesini emretmiştir.

b–) Alemdeki hayır, şer, sihat ve hastalık gibi şeyleri idare eden ve düzenleyen yıldızlardır. Bu yıldızlar da Allah'a ibadet ederler. Bu, Keldânîler'e ait bir mezheptir.

4– Ne Yahudi ne de Hristiyandırlar, dinleri yoktur.⁴⁰

37. Taberî, I/253; İbn Atiyye, I/328.

38. Kurtubî, I/434.

39. Razi, III/112–113; Ebu Hayyan, I/239.

40. Taberî, I/253.

5- Said b. Cübeyr'e göre Şam tarafında Yahudî ve Hristiyanlar arasında bir kabiledirler.⁴¹

6- İbn Zeyd'e göre sadece "Lailahe illallah" diyen bir kavimdirler. Ne bir kitapları ne de bir peygamberleri vardır.⁴²

Sabiîlerin kestiklerinin yenilip yenilmemesi hususunda da ihtilaf edilmiştir.⁴³

a-) İshak, İbnu'l-Münzir ve Ebu Hanife'ye göre Sabiîlerin kestiklerinin yenilmesi kadınları ile evlenilmesi caizdir.

b-) İbn Abbas, Mücahit, Hasan el-Basrî, Ebu Yusuf ve Muhammed cevaz vermemişlerdir.

İbn Teymiyye'ye göre sabie iki kısımdır.⁴⁴

Birinci Kısım: Hanif Sabiîler:

Allah'ın bu ayette sena ettiği kimseler bunlardır. Bunlar tahrif ve değişiklik yapılmadan ve dinleri Allah tarafından gönderilen sonraki Peygamberle neshedilmeden önce Tevrât ve İncil'e göre ibadet eden kimselerdir.

İkinci Kısım: Müşrik Sabiîler:

Bunlar felsefecilerdir ve başlarında Aristo gelir

41. Beğavî, I/30.

42. İbn Kesir, I/157; İbn el-Cevzî, I/93.

43. es-Semerkindî, I/125; Kurtubî, I/434.

44. el-Kasîmi, I/146.

(مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ...)

Bu anlatılan firkalardan kim Allah'a ve ahiret gününe inanıp salih amel işlerse sevapları Allah tarafından verilecektir.

Gazâlî'ye göre Hz. Muhammed (S.A.V.)'in Peygamberliği hususunda insanlar üç sınıfa ayrılırlar.⁴⁵

Birincisi: O'nun Peygamberliğini hiç duymamış olanlar. Bunlar kendilerine başka doğru davet ulaşmamışsa kurtulurlar. Sorumlu olmazlar.

İkincisi: Hz. Peygamber'in daveti kendilerine ulaştığı halde büyüklük taslayıp veya inat edip O'na uymayanlar. Bunlar sorumlular ve muaheze edilirler.

Üçüncüsü: Kendilerine Muhammed ismi ulaşmış, onu duymuşlar fakat sıfatı (Peygamber olduğu) ulaşmamış olanlar. (Küçüklük yıllarından) Muhammed adında birinin çıkıp yalan yere Peygamberlik iddiasında bulunduğunu işitenler. Gazali bunları da birinci kısımdakiler gibi sorumlu tutmaz.

3.11. Ayetten Çıkarılan Prensipler:

* İsrailoğulları amelleri nasıl olursa olsun kendilerinin Cennet'e gideceklerini, diğer insanların Cehennem'e gideceklerini sanıyorlardı. Bu ayette onların bu yanlış anlayışları ortadan kaldırılıyor. Allah, kurtuluşun kişinin herhangi bir gruba bağlı olmasına değil; gerçek iman ve salih amele bağlı olduğunu bildiriyor.

* Hz. Peygamber gönderildikten sonra onun getirdiği dine uymayan başka yol ve

45. Reşit Rıza, I/338; el-Merağî, I/134.

ameller makbul değildir. Ama ondan öncekiler herkes kendi Peygamberine tabi olursa kurtuluşa ermiştir.

* Bu ayet gerçek imanın kalb ile tasdik olduğuna delildir. Çünkü (مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ) dedikten sonra (وَعَمِلَ صَالِحًا) diyerek atıf yapılmıştır.⁴⁶

* Mü'min Allah'ın muhafazasındadır. Allah'ın korumasında olana da korku ve üzüntü yoktur.⁴⁷

46. Bursevî. İsmail Hakkı. Ruhul-Beyan, I/16.

47. el-Kuşeyrî. I/96.

4. DÖRDÜNCÜ NASS

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ *

"Ey Beni İsrâîl! Bir zamanlar (Tevrat ile amel edeceğinize dair) sizden sağlam bir söz almış, Tûr'u üzerinize kaldırmış, size verdiğimiz kuvvetle tutun, onda bulunanları daima hatırlayın. Umulur ki korunursunuz (demiştik.)"[Bakara, 2/63]

4.1. Kelimelerin İzahı:

(مِيثَاقَكُمْ): Mîsâk, bir şeyi bağlayacak ip, ahd, sözleşme, andlaşma gibi manalara gelir. Bu ayette ise, Yahudilerin Hz. Musa'ya bağlı kalacaklarına ve Tevratla amel edeceklerine dair verdikleri ahddir.¹

(الطُّور): Süryanîce'de genel olarak dağ anlamına gelir.² Bazıları bitki örtüsü ile kaplı olan dağ manasına geldiğini, bazıları da Hz. Musa'nın vahye mazhar olduğu dağın özel adı olduğunu söylemişlerdir.³

(مَا آتَيْنَاكُمْ): İsrailoğullarına Tevrat'ta indirilen emir ve yasaklar kastedilmiştir.⁴

(بِقُوَّةٍ): Kuvvet, takat, güç demektir. Bu âyet-i Kerîmede Kastedilen mâna ise, Cenâb-i Allah'ın verdiği şeyleri ciddiyet ve tam bir kararlılık içinde yerine getirmektir.⁵

1. Taberî, I/ 257; Beğavî, I/31.

2. Taberî, I/ 257; Kurtûbî, 436.

3. Taberî, I/258; es-Semerkindi, I/126; İbn el-Cevzî, I/93.

4. Taberî, I/ 258; ez-Zeccâc, I /148.

5. Taberî, I/258; Zemahşerî, I/286; Kurtubî, I/437.

(لَعَلَّكُمْ): teraccî ve işfâk (ummak ve acımak) anlamlarına gelmektedir. Teracci de, şüphede demektir. Bu ise, görüleni ve görülmeeyeni bilen Allah (c.c.) için muhaldir. ⁶ Bazı lugat âlimlerine göre bu, (كى) (için) mânasındadır. Buna göre mâna: "Ey İsrailoğulları! takva sahibi olabilmeniz için, Tavratta size verdiğimiz emirleri kuvvetle tutun ve onda bulunanları dâima hatırlayın demek olur." ⁷ Zemahşeri ise (لَعَلَّ), (كى) mânasına gelmez demiştir. Zira (لَعَلَّ) kelimesi ümit vermek içindir. Fakat Allah (c.c.) ümit verdiğinde, şüphesiz, Allah'ın bu ümit verışı, kesin vaa'd yerine geçer. ⁸ Bazıları da bunun (teraccî) mânasında olduğunu, ancak bu mânanın Allah'a değil de, kullara yönelik olduğunu belirtmişlerdir. Buna göre ise mâna, Cenab-ı Allah'ın (لَعَلَّهُ يَتَذَكَّرُ أَوْ يَخْشَى) "Belki o aklını başına alır veya korkar." (Tâ-Hâ, 20/44) Ayet-i kerimesinde olduğu gibi, Allah'a verdiğiniz sözü tuttuğunuz zaman, müttekî olma beklentisi içinde olabilirsiniz." demek olur. ⁹

(تَتَّقُونَ): Takva; Allah'ın emirlerini yerine getirmek ve günahlardan uzak olmak demektir. ¹⁰ Takvâ ile kişi, cehennemden kurtulur, cenneti kazanır. ¹¹ Bu kelimenin aslı (الْوَقَايَةِ) dir. Buda, bir şeyi, kendisine acı çektiren ve zarar veren şeyden korumaktır. Kişi bir şey ile kendisini koruduğu zaman (إِنْتَقَى فُلَانٌ بِكَذَا) denilir. Buna göre (لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ) âyetinin manası: "Umulur ki, Allah'ın emrettiklerini, cehenneme karşı kendinize koruyucu yaparsınız, demek olur. ¹²

6. Zemahşerî, I/229-230.

7. Ez-Zeccâc, I/98.

8. Zemahşerî, I/229.

9. ez-Zeccâc, I/98.

10. Nisâbü'rî, Nizâmuddin, el-Hasen b. Muhammed b. el-Huseyn, Garâibu'l-Kur'an ve Regaibu'l-Furkan, I/191.

11. Ebu Hayyan, I/155.

12. el-Merağî, I/138.

4.2. Kiraat:

Bu ayet hakkında kiraat-ı seb'a arasında farklı bir kiraat yoktur.

4.3. İ'rab:

(مِيثَاقِكُمْ): Mîsâk, (وَتَقَى) fiilinden türemiştir ve (مِفْعَال) vezindedir.¹³

(فَوْقِكُمْ): fiilin zarfıdır. (الطُّورُ) kelimesinden hal olması zayıf bir ihtimaldir.¹⁴

(حُدُوا) veya (حُدَا) şeklinde olabilir. Aslı (أَوْحُدُوا) dır. Fakat baştaki hemze hafif edilerek (حُدُوا) şeklinde meşhur olmuştur. Gizli bir zamirle nasbolunmuştur.¹⁵

(مَا آتَيْنَاكُمْ): (مَا) manasında ismi mevsuldür. (آتَيْنَاكُمْ) fiilinin mef'ulüdür. Burada hafif edilmiş bir fiil vardır. Takdiri şöyledir: (وَقُلْنَا لَهُمْ خُذُوا...)¹⁶

(بِقُوَّةٍ): Hal üzere mensuptur. Takdiri (حُدُوا الَّذِي آتَيْنَاكُمْ) veya mahzuf bir zamirin hali de olabilir. O zaman takdir şöyle olur.¹⁷ (حُدُوا مَا آتَيْنَاكُمْ)

(لَعَلَّكُمْ): ta'liliyedir. (لَكِي) manasındadır.¹⁸

13. İbn Atiyye, I/330.

14. Ebul-Beka I/81; el-Hemezani, I/305.

15. es-Semin el-Halebî, I/409.

16. İbn Atiyye, I/332

17. Ebu'l-Beka, I/81.

18. el-Uceyli, I/61; Âlûsî I/233.

4.4. Belagat:

(حُدُوا مَا آتَيْنَاكُمْ): Burada almak mecazî anlamda kullanılmıştır. Okuyup anlamak kastedilmiştir.

(بِقُوَّةٍ): Kuvvet mecazi anlamda kullanılmıştır. Tevrat'la amel etmekte azimli olmak kastediliyor.¹⁹

4.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih

Müracaat ettiğimiz kaynaklarda bu ayetle ilgili müşkil veya lafzî mütesabih zikredilmemiştir.

4.6. Nâsîh ve Mensûh

Müracaat edilen eserlerde bu ayetle ilgili nasîh ve mensûha rastlanmamıştır.

4.7. Sebeb-i Nüzûl

Müracaat edilen eserlerde bu ayeti kerime ile ilgili bir sebeb-i nüzûl ifadesiyle karşılaşılmamıştır.

4.8. Münasebet:

Bundan önceki ayetlerde Cenab-ı Allah'ın İsrailoğullarına vermiş olduğu nimetlerden bahsedilmiş ve şükretmeleri istenmişti. Bu ayet-i kerimede ise onların işlemiş oldukları masiyetler ve Allah'ın emirlerine karşı gelmeleri sebebiyle

19. İbn Âşur, I/542; ez-Zuhayfî, I/180.

başlarına gelen azapdan bahsediliyor. Böylece Cenab-ı Allah Peygamber Efendimizin zamanında yaşayan Yahudîleri uyarıyor. Hz. Peygamberin nübevvetine inanmazlarsa öncekilerin akıbetine düşer olacaklarını bildiriyor.²⁰

4.9. İcmâlî Mâna:

Ey İsrailoğulları! Allah'ın atalarınızdan Tevrat'la amel etme hususunda almış olduğu ahdi hatırlayın. Onlar Allah'a verdikleri bu sözlerinden dönmüşlerdi de, Allah da Tûr dağına onların üzerine kaldırarak korkutmuş ve onlara: "Tevrat'ta size indirileni ciddi ve samimi olarak tutun, O'na yakışır bir şekilde amel ediniz. Böylece dünya ve ahirette korunanlardan olursunuz." demişti.²¹

Bu Ayeti Kerime A'raf sûresindeki: "Bir zaman da dağı (kaldırıp) İsrailoğullarının üzerine gölge gibi çektik te üstlerine düşecek sandılar. (De ki): Size verdiğim (Kitab'ı) kuvvetle tutun ve içinde olanı hatırlayın (onunla amel edin) ki, (azabımızdan) korunasınız." ayetinin bir benzeridir.²²

4.10 Ayetin Tahlili Tefsiri

(وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ): Müfessirler burada kastedilen mîsâkı açıklamak için değişik şeyler söylemişlerdir.

a-) Bu, Allah'ın varlığına, hikmetlerine ve Peygamberlerinin doğruluğuna delâlet

20. el-Kasîmî, I/148; ez-Zuhaylî, I/180.

21. Elmalılı, I/316; İbn Kesir I/157.

22. el-Kasîmî, I/148.

eden delilleri akıllara yerleştirmesidir. Bu ahidlerin en kuvvetlisidir.²³

b-) Allah'ın insanları Hz. Adem (a.s.) sulbünden çıkartıp kendilerini kendi üzerlerine şahit tuttuğu zamanki ahd. (Elestü bezmi).²⁴

c-) Allah Tealâ, insanlara peygamberlerine uymayı mecbur kılmıştır. Burada kastedilen bu ahddir.²⁵

d-) Allahu Teala'nın Yahudilerden Tevrat'la amel edeceklerine dair aldığı ahîddir.²⁶

e-) Allah Teala'nın insanları Hz. muhammed (S.A.V.)'e iman etmelerini emretmesidir.²⁷

(مِثَاق): Kelimesinin müfred gelmesinin iki sebebi vardır:²⁸

1- Allah, bununla (ثُمَّ نُخْرِجُكُمْ طِفْلًا) "sonra sizden herbiriniz çocuk olarak çıkarır." [Hacc:22/5] ayetinde olduğu gibi, insanların herbirinden tek tek bu mîsâkı aldığını ifade etmek istemistir.²⁹

2- Onların herbirinden alınan mîsâk, aynı mîsâktır. Böylece o bir mîsâk olmuş olur. Şayet Allah (مَوَاقِفِكُمْ) buyursaydı, o zaman onlardan birçok mîsâklar alındığı zannedilirdi.³⁰

23. Râzî, III/114.

24. es-Semerkandî, I/125, Râzî, III/114.

25. Râzî, III/114.

26. İbn el-Cevzî, I/93.

27. Ebu Hayyân, I/242.

28. Râzî, III/ 114; Âlûsî, I/232; ez-Zuhaylî, I/179.

29. Râzî, III/114; Âlûsî, I/232; ez-Zuhaylî, I/179.

30. Râzî, III/115.

(وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمْ الطُّورَ): Bu ayetin bir benzeri de (وَادْتَفَعْنَا الْجَبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ) "Biz bir zaman, dağı, sanki bir gölgelik gibi, çekip onların üstüne kaldırmıştık." [A'raf: 171]

Tûr Dağının Üzerlerine Kaldırılmasının Sebebi:

a-) Hz. Musa (a.s.) Allah'ın huzurundan dönünce Beni İsrail: "Bunlarda Allah'ın kitabı yazılıdır." dedi. Onlar da "Allah'ı açıkça görmedikçe sana inanmayız" dediler. Onların bu diretmelerine karşılık Allah da onların üstüne Tûr dağı kaldırdı. Tevratı kabul etmelerini aksi halde dağı üzerlerine bırakacağını vahyetti. Önlerinden kızıl bir ateş arkalarında da deniz onları kuşatmıştı.³¹ Bunun üzerine kaçacak bir yer bulamayınca Tevrat'ı ve ihtiva ettiği hükümleri kabul ettiler. Korkuyla secdeye kapandılar. Bir taraftan da dağa baktıklarından tek yanakları üzerine secde etmişlerdi.³²

b-) Hz. Musa kavmine, Kudüs'e girerken Allah'tan af dileyerek girmelerini söylemişti. Onlar bunu kabul etmediler ve sırtlarını dönerek girmek istediler. Bunun üzerine Tûr dağı üzerlerine kaldırıldı. Korktular ve secdeye kapandılar.³³

Burada Kastedilen dağ hakkında da üç görüş vardır.³⁴

1- Filistin dağlarından bir dağdır. Bu İbn Abbas'ın görüşüdür.

2- Hz. Musa'nın vahye mazhar olduğu dağdır. Mücahid bu fikirdedir.

3- Katade'ye göre ise bu dağ, Yahudîlerin etrafına konakladıkları dağdır.

31. Beğavî, I/31; el-Hatîp es-Şirbînî, I/66

32. Razî, III/114, Beydâvî, I/61, Şevkânî, I/150.

33. Taberî, I/257; Hazin, I/53, Ebu Hayyan, I/243.

34. İbn el Cevzi, I/93.

Yahudîlerin buradaki imanı, bizim şeriatimizde öldürülmekte olan kişinin kelime-i tevhidi söylemesi ile serbest bırakılması gibidir. İslâm'a göre böyle bir kişinin öldürülmesi yasaklanmıştır.³⁵ Çünkü Peygamber Efendimiz böyle bir kişiyi öldüren ve mazeret olarak ta "O bunu ölümden kurtulmak için yaptı, samimi değildi." diyen sahabeye: "Sen onun kalbini açıp içindekilerini mi keşfettin" buyurdular.³⁶

Bazı inkarcılar; "Dağın onların üzerine bir gölgelik gibi olması mümkün değildir. Çünkü bu olmuş olsaydı, bu insanları imana mecbur kılan bir hal olurdu. Bu ise teklifin ruhuna aykırıdır." dediler. Bunlara cevap olarak şöyle denmiştir: "Bu insanları imana mecbur kılmaz. Çünkü o dağ bir müddet üzerlerinde durduğunda bu husustaki korkularının zail olması muhtemeldir. Böylece de mecburiyet ortadan kalkar."³⁷

(خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ): "Size verdiğimiz şeyleri (Tevratta indirilenleri) ciddiye ve tam bir kararlılıkla tutunuz."

(بِقُوَّةٍ) ibaresiyle şunlar kastedilmiştir:³⁸

a-) Ciddiyet

b-) İtaat

c-) Onunla amel etmek

35. Şevkânî, I/150.

36. Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî İsmâîl b. İbrahim b. el-Mugîre el-Cu'fi, Sahîhu'l-Buhârî, Muhtasarı Tecrîd-i Sârih, trc. Kâmil Miras, X/292.

37. Razî, III/115; Âlûsi, I/233.

38. Kurtubî, I/437; Ebu's-Suud, I/133.

d-) Doğruluk.

(وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ): Kitapta olan şeyleri ezberleyin, onları öğrenin, unutmayın ve onu ihmal etmeyin.³⁹

Hiz. Muhammed'in Tevratta zikredilen sıfatlarını muhafaza edin. Onları tahrif etmeyin.⁴⁰

(لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ): Umulur ki dünyada helak olmaktan; ahirette de azaba uğramaktan kurtulursunuz.⁴¹

4.11. Ayetten Çıkartılan Prensipler:

* İlahi Kitapların gönderiliş sebebi onları sadece okuyup geçmek değil; emir ve nehiylere uyarak onlarla amel etmektir.

* Salih amellere devam insan nefsinde Allah korkusunun oluşmasına vesile olur.

* Salih amellere devam insanın imanının kuvvetlenmesine vesile olur.

39. Razî, III/110; Ebu Hayyan, I/243.

40. Reşid Rıza, I/341.

41. Hazin, I/53.

5. BEŞİNCİ NASS

ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ *

"Sonra, onun arkasından yine yüz çevirdiniz. Eğer size Allah'ın lütfu ve rahmeti olmasaydı, elbette sizler hüsrana uğrayanlardan olurdunuz." [Bakara,2/ 64]

5.1. Kelimelerin İzahı:

(تَوَلَّيْتُمْ): ولى dan gelir. Aslı bir şeye arkasını dönmek demektir. Daha sonra mecazî olarak dînî emir ve yasaklardan yüz çevirmek manasında kullanılmıştır.¹

(فَضْلُ اللَّهِ): Fazl, hayır demektir. Gerektiğinden fazla vermeye de fazl denmiştir.²

(خَاسِرِينَ) : Hüsran; zarar etmek, ölmek, sapıtmak ve eksik yapmak anlamlarına gelmektedir. Beklenilenin elde edilmemesi yüzünden duyulan acı, yokluk ve mahrumiyet acısı'dır.³

5.2. Kıraat:

Araştırdığım kaynaklarda bu ayette kıraat'ı seb'a arasında bir farklılığa rastlanmamıştır.

5. 3. İ'rab:

(تَوَلَّيْتُمْ): ولى fiilinden türetilmiştir. تَفَعَّلَ babındandır.⁴

1. Taberî, I/259, İbn Atiyye, I/332.

2. Kurtubî, I/439.

3. Taberî, I/417.

4. Taberî, I/259; Kurtubî, I/438.

(فَضْلُ اللَّهِ): Mübteda olduğu için merfudur. Haber gizlidir. Sibeveyh'e göre haberi gizlidir. Takdiri şöyledir: (فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ حَاصِلٌ) ⁵ Kûfelilere göre ise mahzûf bir fiilin failidir. Takdiri: (لَوْلَا ثَبَّتَ فَضْلُ اللَّهِ) ⁶

(لَكُنْتُمْ): Burada (كَانَ), (صَارَ) manasına da olabilir. ⁸

(مِنَ الْخَاسِرِينَ) كَانِ nin haberidir. ⁹

5.4. Belagat:

(ثُمَّ تَوَكَّلْتُمْ): Burada kinaye vardır. Önceki ayette geçen (... وَإِذْ أَخَذْنَا ...) ahid kastedilmiştir ¹⁰ (تَوَكَّلْتُمْ) fiili burada mecazî anlamda kullanılmıştır. ¹¹

5.5. Müşkil ve Lafzî Müteşabih:

Müracaat edilen eserlerde bu ayetle ilgili müşkil veya lafzi müteşabih zikredilmemiştir.

5. 6. Nâsîh ve Mensûh:

Müracaat edilen eserlerde bu ayetle ilgi nâsîh ve mensûha rastlanmamıştır.

5. İbn Atiyye, I/332.

6. Ebu'l-Beka, I/72; el-Hemezânî, I/306.

7. es-Semin el-Halebî, I/411.

8. Ebu Hayyân, I/245.

9. es-Semin el-Halebî, I/412.

10. Taberî, I/259.

11. el-Uceylî, I/61.

5. 7. Sebeb-i Nüzul:

Müracaat edilen eserlerde bu ayet-i kerîme ile ilgi sarîh bir sebeb-i nüzûl ifadesiyle karşılaşılmamıştır.

5. 8. Münasebet:

Bu ayette Yahûdî'lerin atalarının işlemiş oldukları bir başka cinayetten bahsediliyor. Söz verdikleri halde Allah'a itaatten yüz çevirmişlerdir. Fakat Allah-ü Teala hak ettikleri halde onlara rahmetiyle muamele etmiş ve azap etmemiştir.¹²

5.9. İcmâlî Mâna:

Sonra kendisine samimiyet ve ciddiyetle sarılacağınıza söz verdiğiniz ahdinizden döndünüz. Kitabın (Tevrat'ın) içindeki emir ve yasaklara uymayı ihmal ettiniz. Allah, size merhamet edip Tûr'u üzerinizden kaldırmayı, sizi İslâmîyle şereflendirmeseydi ve hakettiğiniz azabı kaldırmayı; dünya ve ahirette hüsrana uğrayanlardan olurdunuz.¹³

5. 10. Ayetin Tahlili Tefsiri:

(ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ): Tevratla amel edeceğinize dair söz verdiğiniz halde bu sözünüzde durmadınız. Veya misâk alındıktan Tûr dağı kaldırıldıktan sonra yüz çevirdiniz.¹⁴

Bu ibare onların ahidlerine bir müddet bağılı kaldıklarına, sonra yüz çevirdiklerine

12. Reşid Rıza, I/342; Seyyid Kutub, I/342; el-Merağî, I/136.

13. Tabersî, I/263; İbn Aşur, I/342; ez-Zuhayli, I/181.

14. el-Kuşeyrî, I/96; Kurtubî, I/438; Ebus-Suud, I/133.

delalet eder.¹⁵

(فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ): Burada belirtilen; Allah'ın Yahûdîlere olan fadl (lûtuf) ve rahmeti konusunda değişik görüşler ileri sürülmüştür:

1– "Allah'ın size mühlet vermesi ve haketteğiniz azabı tehir gibi lütûfları olmasaydı, sizler hüsrana uğramış, yani mahvolmuş kimselerden olurdunuz." veya "Üzerinize dağı kaldırmak sûretiyle Allah size lutfetmiş olmasaydı, Tevrat'ı inkara devam ederiniz. Allah size lütufta bulundu da siz tevbe ettiniz." demektir.¹⁶

2– "Allah size Peygamberler göndemek suretiyle ikramda bulunmasaydı, küfürde devam eder ve hüsrana uğrayanlardan olurdunuz." demektir.¹⁷

3– Katade'ye göre fadldan maksat İslâm, Rahmet te Kur'an'dır.¹⁸

4– Fadl ve rahmetten maksat Hz. Muhammed'in gönderilmesi ve onu'n idrak edilmesidir.¹⁹

(لَوْلَا) kelimesi bir şey olduğu zaman diğer bir şeyin olamayacağını ifade eder. Bu nedenle, "hüsrân"ın olmamasının, Fazlı ilâhînin bulunmasının ayrılmaz bir hali olmasını gerektirir. Bu sebeple, hüsrânın bulunduğu yerde Allah'ın lûtfunun bulunmaması gerekir.²⁰

15. Alûsi, I/233.

16. Taberî, I/260; İbn Atiyye, I/333; Razî, III/116; Ebu Hayyân, I/244.

17. es-Semerkandî, I/126; İbn Kesîr, I/158.

18. Beydâvî, I/61

19. Ebu Hayyan, I/244.

20. Râzî, III/116-117.

(مِنَ الْخَاسِرِينَ): Hüsrandan maksat dünyada Beytü'l-Makdise girememe, ahirette ise azaba düçar olmaktır. Dünyada ise bir türlü huzura ermeneleridir. Umduklarını bulamamalarıdır.²¹

5.11. Ayetten Çıkartılan Prensipler:

* Cenab-ı Allah, kullarına karşı çok lütufkâr ve merhametlidir. Zira onları bağışlamak için çeşitli fırsatlar vermekte, azapta acele etmemektedir.

* Peygamberlerin gönderilmesinde inananlar için pek çok hikmetler vardır. Küfür karanlığından imanın nuruna ancak Peygamberlerin önderliğinde ulaşmak mümkündür.

* Allah'ın beşeriyete en büyük ihsanı da şüphesiz Hz. Muhammed (S.A.V.)'in rahmet peygamberi olarak gönderilmesidir.

21. Reşid Rıza, I/342.

6. ALTINCI NASS

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ * فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا
وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ *

"Andolsun ki içinizden cumartesi günü haddi aşanları elbette bilirsiniz. İşte biz onlara "aşağılık maymunlar olunuz" dedik.

Artık bunu hem önündekilere hem de arkandakilere ibret verici bir ceza, hem de takva sahiplerine bir öğüt kıldık." [Bakara, 2/ 65–66]

6. 1. Kelimelerin İzahı:

(اعْتَدُوا): Kelimesinin manasını daha önce zikretmiştik.¹

(السَّبْتِ): Bu kelime lugatte "rahatlama" "istirahat etme" manasındadır. Burada Yahudilerin bütün dünyalık işleri terkedip kendileri için kutsal saydıkları tatil günü kastedilmektedir.² Kurtubi ihtimaldir ki; burada cumartesinin hükmü de kastedilmiş olabilir demıştır.³

(قِرَدَةً): Kelimenin manası "maymun" demektir. Burada kasıd haddi aşanların (ayette kastedilen) onların sûreten maymun olmaları değil, sûreten onlara benzemeleridir.⁴

(خَاسِئِينَ): Kelime uzaklaştırılanlar, kovulanlar, manasına gelmektedir.⁵ Allah'ın

1. Bkz. İkinci nass, s. 24-25.

2. es-Semerkandî, I/126.

3. Kurtubî, 1/440.

4. İbnu'l-Arabî, Ebu Bekr Muhammed b. Abdillâh, Ahkâmü'l-Kur'ân, I/20.

5. ez-Zeccac I/149, İbn el-Cevzî, I/20.

rahmetinden kovulanlar, aşağılanmış , küçük, basit ruhlular manasınada gelir.⁶
Taberî "Hayrın her türlüünden uzak olanlar manasındadır." demiştir.⁷

(نَكَالًا) : Kelimesi, gözdağı, ibret için verilen ceza, manasına gelmektedir.⁸

(لَمَّا بَيْنَ بَدَيْهَا): Zeccâc burada kastedilenin iki manaya gelebileceğın belirtmiştir.

Birinci mana: Önceden olan, (işlenen) günahlarından dolayı bir ceza kıldık .

İkinci mana: Onları (Yahudilerin yaptıklarını) gören milletlere de ibret olması için ceza verdik. ⁹

(وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ) Ümmet-i Muhammedi bundan yasaklamak için ve onlara bir ibret olsun diye öğüt kıldık.¹⁰

(مُتَّقِينَ) : Kelimesinin manasını daha önce zikretmiştik.¹¹

6. 2. Kıraat:

(خَاسِنِينَ) : Kelimesini Hamza, vakf halinde (خَاسِنِينَ) şeklinde hemzesiz okunabileceğini belirtmiştir. ¹²

6. es- Semerkandî, I/127.

7. Taberî, I/264.

8. ez-Zeccac, I/149, es-Semerkandî, I/120.

9. ez-Zeccac, I/149.

10. ez-Zeccac, I/149, es- Semerkandî, I/120.

11. Bkz. Dördüncü nass, s. 55.

12. Abdül-Fettah b: Abdul-Ğanî el-Kadî, el-Budûr ez-Zâhire, fi'l-Kıraat'il-Aşril-Mutevatire, s. 32.

6. 7. Sebeb-i Nüzul

İsrailoğullarının yaptığı işler ve davranışlar hakkındaki bu ve buna benzer ayetlerdeki bilgiler, Kur'an'ın indiği devirde yaşayan Yahudilerin, Tevrat'ı tahrif edip, gerçekleri gizlemelerinden dolayı verilmiştir. Çünkü Hz. Muhammed gönderildiği zaman, Arabistan'da, özellikle de Medine ve civarında oldukça kalabalık bir Yahudî topluluğu yaşamakta idi. Ahir zaman peygamberi gönderilmeden önce bir peygamber geleceğini etrafa yayan Yahudiler peygamberimiz gelince ağız değiştirdiler. Zira onar gelecek peygamberi Yahudilerden bekliyorlardı. Araplardan gelince onu kıskandılar. Bu ve buna benzer ayetlerde Yahûdiler hakkında bilgi verilmesinin sebebi budur. Ta ki geçmiş ümmetler de Hz. Musa devrinde kendi seleflerinin başına gelenler Hz. Muhamed (S.A.V.)'in nübüvvetinde tekrar başlarına gelmesin. ikinci bir sebep te geçmişteki hadiseleri peygamberimizin haber vermesi, onun nübüvvetini tasdik babından bir mucizedir.¹⁷

6. 8. Münasebet:

Bundan önceki ayetlerde, İsrailoğullarına verilen güzel nimetlerden ve onlardan bu nimetler karşılığında alınan mîsaktan bahsedilmekte, (وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ) buna rağmen, onların, bu söz ve ahidlerinden yüz çevirdikleri anlatılmaktaydı. (ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ . فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ) işte bundan sonraki ayetlerde ise onların sözlerine nasıl muhalefet edip ahdi bozdukları ve Allah'a karşı isyan edip günaha girdikleri anlatılmakta, Allah (c.c.)'in cumartesi günü kendilerine avlanmayı yasak ettiği halde haddi nasıl aştıkları ve nasıl meymuna çevrilip cezalandırıldıkları anlatılmaktadır. Ta ki, Hz. Musa dönemindeki Yahudilerin başına gelenler Hz. Muhammed (S.A.V.)'in nübüvvetinde, o zamanki Yahûdilerin başına gelmesin. ¹⁸

17. Razî, III/117-118.

18. ez-Zuhayli, I/180.

6. 9. İcmâlî Mâna

Yahudiler, Hz. Musa (a.s.)'ın yasaklaması ve uyarısı üzerine cumartesi günü iş yapmama üzerine Allah'a söz vermişlerdi. Ve bu günü, sadece, dinî işlerle uğraşacaklarına ve Allah'a ibadetle geçireceklerine söz vermişlerdi.

Ancak onlar cumartesi gününü dünyalık işlerle geçirdiler. Allah (c.c.)da onları cezaların en şiddetlisi ile cezâlandırdı. Onları beşerin en şerefli olan insan nev'inden çıkarıp, en aşağı derecelere indirerek, onları maymun'a çevirmiş ve insanlığın faziletlerinden uzaklaştırmış, ondan sonra, ne aile oluşturup yuva kurabilmiş, ne de, birbirleriyle alış veriş gibi muaşeretler yapabilişlerdir. Ta ki, insanlar onlarla alay eder hale gelmiş, onları aşağılamışlardır.

İşte Allah (c.c.) hem o dönemde yaşamış, hem de ondan sonraki devirlerde yaşayan insanlar için ibret verici bir tablo, inanan, takva sahiplerine de öğüt kılmıştır.¹⁹

6. 10. Ayetin Tahlili Tefsiri:

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ *

"Andolsun ki içinizden cumartesi günü haddi aşanları elbette bilirsiniz. İşte biz onlara "aşağılık muymanlar olunuz." dedik.

Bu ayette geçen إعتدوا kelimesinin aslı, herşeyde haddi aşmak manasındadır. Burada, Hz. Musa devrinde, İsrailoğullarının haddi aştıklarından bahsetmekte, onların cumartesi günü Allah (c.c.)ın yasakladığı işleri yapıp, verdikleri sözü bozdukları anlatılmaktadır.²⁰

19. el-Merağî, I/ 138-139.

20. Taberi, I/261.

Sebt kelimesinden murad, Cumartesi gününün İsrailoğulları için kutsal olunmasıdır. Zira onlara, bugünde avlanmaları yasaklanmıştı. Balıklar da bu günde sularda avlanma yasağından dolayı çoğalıyorlardı. Fakat onlar bugünde balıkların çoğalmasını fırsat bilip, balıkları yakaladılar ve haddi aştılar. Allah (c.c.) onların cezasını hemen bu dünyada verdi.²¹

Cenab-ı Allah (c.c.) (كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ) onları aşağılık maymunlara çevirmiştir. Burada maymuna çevrilme konusunda âlimler ihtilâf etmişlerdir.

İbn-i Kesir, Fahrudin Razi gibi âlimler, Mücahid'in buradaki mesh olayını, Allah'ın (c.c.) kalplerini damgalayıp mühürlediği manasında zikrettiğini belirtmişlerdir.²² Fakat, İbn-i Arabî ve birçok Müfessire göre, Allah (c.c.) onları sureten ve sîreten maymuna çevirmiştir.²³

Bundan sonraki ayette "فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِّمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ" Artık bunu hem önündekilere hem de ondan sonra gelenlere ibret verici bir ceza kıldık".

(فَجَعَلْنَاهَا) lafzındaki مَا zamirinin nereye ait olduğu konusunda İbn-i Atıyye birkaç ihtimal zikretmiştir:

a- Bu zamir, akibet ya da hayvana çevrilme (مَسْخ) olayına raci olabilir.

b- Hayvana çevrilen millete raci olabilir.

c- Maymuna raci olabilir.

21. ez-Zeccac, I/149.

22. Razi, III/119, İbn Kesir, I/158, Taberi, I/263.

23. el-Uceyfi, I/62, Alûsî, I/234.

d- Balıklara raci olabilir. Fakat bu sonuncu görüş zayıf ihtimaldir, demiştir.²⁴

Ayette geçen (نَكَالًا) tenkil; başkalarını önleyici ve ibret verici ceza demektir.²⁵

(لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا) İbn-i Atıyye önündekilerden maksadın kavmin işlemiş oldukları günahlar, arkadakilerden maksadın bu olaydan sonra işlenecek olan bu ve bunun gibi günahlar olduğunu belirtmiştir. Râzî burada üç görüş zikretmiştir:

Birincisi; لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا nin manası "ondan önce ve o esnada olan", وَمَا خَلْفَهَا nın manası ise "ondan sonra gelecek olan milletler ve ümmetlerin kitaplarında da zikredilmiş, bundan dolayı hem onlar, hem de bu olay kendilerine ulaşan sonraki kimseler bundan gerekli dersi almışlardır.

İkincisi; لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا ile bu olayı müşahade etmiş olan milletler ve ümmetler kastedilmiştir.

Üçüncüsü; Allah Teâlâ bunu, bu günahın ve başkalarını bu fiillerine ve bundan başka işledikleri diğer günahların hepsine bir ceza olarak vermiştir.²⁶

(وَمَوْعِظَةٌ لِّلْمُتَّقِينَ) İbn-i el-Cevzî müttekin lafzında iki görüş serdetmiştir.

Birincisi; kıyamete kadar olan bütün müttekilere şamildir, hepsi için geçerlidir. Yani herkes, gerekli dersi alır.

İkincisi; Müttekîlerden murad, Ümmet-i Muhammed (S.A.V.)'dir.²⁷

24. İbn Atıyye, 1/338.

25. İbn Atıyye, 1/338.

26. Razi, III/121, İbn Kesir, 1/161.

27. İbn el-Cevzi, 1/96.

6. 11. Ayetten Çıkartılan Prensipler:

* Bu ayetler; ümmî olan peygamberimizin nübüvvetini ve mucizesini ortaya koymaktadır. Zira, ayette geçen **وَلَقَدْ عَلِمْتُمْ** "Andolsun ki bildiniz." ifadesi, sanki Hz. Muhammed (S.A.V.) zamanındaki yahûdilere bir hitab gibidir.

* Şüphesiz ki, her devirde haddi aşanlar vardır ve bunlar Allah (c.c.) tarafından ibret olsun diye cezalandırılır.

* Bu ayet Yahûdilerin iman ve amelleri ne olursa olsun, ebedî kurtuluşun, kendi tekellerinde olduğu konusundaki yanlış zanlarını ortadan kaldırmaktadır.

* Ahde vefa etmek insanlık gereğidir. Fakat Yahûdiler buna yanaşmadıklarından, kıyamete kadar sefil yaşamaya mahkumdurlar.

Yahudilerin başına gelen bu musibetlerden, bütün insanlar ibret almalı ve ona göre Allah (c.c.)'a taat ve ibadetlerde kusur etmemelidir.

7. YEDİNCİ NASS

وَأَدْعَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ * قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَاقَارِضٌ وَلَا بَكْرٌ عَرَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فَافْعَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ * قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْثُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لَوثُهَا تَسْرُ النَّاطِرِينَ *

Bir zamanlar Mûsa (a.s.) kavmine "Allah bir sığır kesmenizi emreder" dedi. "Bizimle alay mı ediyorsunuz?" dediler. Câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım" dedi. "Rabbine duâ et bize o sığırtı açıklasın" dediler. Allah (c.c.) diyor ki, o, ne yaşlı ne de körpe; ikisi arası bir inek. Size emredileni hemen yapın" dedi. Tekrar, "Rabbine duâ et, bize onun rengini anlatsın" dediler. "O diyor ki, sarı renkli, parlak tüylü bir inehtir, bakanlara sevinç ve sürur verir" dedi. [Bakara, 67–68–69]

7.1. Kelimelerin İzahı

(بَقْرَةٌ): Bakarın müennesi veya müfredidir. "Bakar" manda cinsine de şâmil olmak üzere, sığır cinsinin genel ismidir. Buna göre; "bakara" erkek veya dişi sığır, yani bir inek veya bir öküz, bir düve veya bir tosun veyahut bir manda olabilir. Bunun erkeğine bâkır, bakîr, beykur, bâkur dahi denilir.

(بَقْر) yarmak anlamına geldiğinden, bu hayvan da çift sürüp toprağı yarmak için kullanıldığından, bu ismi almıştır. Ayrıca sığır hayvanının erkek cinsine (بُكْر) sevr ismi verilmektedir.¹

(هُزُؤًا): Biriyle eğlenmek, küçük görmek ve alay etmek anlamlarına gelmektedir.²

1. el-isfehanî, s. 138; Kurtubi, I/445–446; es-Semin el-Halebî, I/417.

2. es-Semerkindî, I/128; Zemahşerî, I/286.

(الْجَاهِلُ): Bilgisizlik, gerçek dışı şeye inanma, ahmaklık, kabalık ve serkeşlik gibi anlamlara gelir.

(الْجَاهِلُ): Ciddiyet gerektiren bir konuda, alaylı davranmak ve işi hafife almak. Yapılması gerekenin zıttını yapmak. İnanılması gerekenin zıttına inanmaktır. cehl ilmin zıttı olup, bu ikisinin bir arada bulunması mümkün değildir.³

(لَا قَارِضُ): Çok yaşlı olmayan anlamına gelmektedir.⁴

Zamahşeri: (قَارِضُ) "yaşlı" demektir. Yaşlı olana (قَارِضُ) denilir. Çünkü o, yaşını bitirip son sınırına varmıştır. (بَكْرٌ) genç, (عَوَانٌ) ise orta yaşlı manasınadır demiştir.⁵

(وَلَا بَكْرٌ): Ne de pek taze, anlamına gelmektedir.⁶

(عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ): İkisi ortası, tam güçlü, kuvvetli ve dinç anlamına gelmektedir.⁷

Zeccac, (عَوَانٌ) kelimesinin, ikinci kez doğran hayvan manasına olduğunu söylemiştir.

Kendisinde, tekrar tekrar çarpışılan bir harbe (حَرْبٌ عَوَانٌ) denilir.⁸

(فَاعِعٌ لَوْنَهَا): Rengi, sarının en parlağı, en halisi demektir.

(فُشُوعٌ) kelimesi, sarının en koyusu ve berrak olanı manasınadır. Te'kid için sapsarı

3. Taberî, I/270; el-İsfehanî. s. 209; Kurtubi, I/440.

4. Ebu Ubeyde, I/43; İbn Kuteybe, s. 52; Taberî, I/270.

5. Zemahşeri I/287.

6. Ebu Ubeyde, I/43; İbn Kuteybe, s. 53; Taberî, I/271.

7. Taberî, I/771–272; es-Semerkindî, I/128.

8. ez-Zeccac, I/150.

manasına (أَصْفَرُ قَاعِ), simsiyah manasına (أَسْوَدُ حَالِكُ), denilir.⁹

7.2. Kıraat

(بَأْمُرُكُمْ): Ebu Amr (بَأْمُرُكُمْ) şeklinde ra harfinin sükûnu ile okumuştur. Ondan rivayet edilen diğer bir görüşe göre ise harekenin ihtilasi ile okumuştur.

(إِخْتِلَاسُ): Kıraat ilminde ne tam hareke ne de tam sükûn; ikisi ortası bir telaffuz şeklidir.

Diğer meşhur kıraat imamlar; (بَأْمُرُكُمْ) şeklinde ra harfine hareke vererek okumuşlardır.¹⁰

(أَيْتَخَذْنَا): Sen bizimle alay mı ediyorsun? Asım, (أَيْتَخَذْنَا) şeklinde ya harfiyle okumuştur. (أَيْتَخَذْنَا) şeklinde okununca mana "o bizimle alay mı ediyor." şeklinde olur. Diğerleri (أَيْتَخَذْنَا) şeklinde hitap (ta)sıyla okumuşlardır.¹¹

(هُزُؤًا): Ayetteki (هُزُؤًا) lafzı, zâ harfinin zammesi ile ve sükûnu ile, (كُفُؤًا) ve (كُفَاءًا) kelimeleri gibi okunmuştur. Hafs, ilk iki harfi zammeli olarak ve vav harfi ile (هُزُؤًا) şeklinde okumuştur. Asım, (هُزُؤًا) şeklinde zâ, ha ve hemze harflerinin zammesi ile okumuştur. Hamza, (هُزُؤًا) şeklinde zâ ve hemze harflerinin sükûnu ile okumuştur; bu bir lugattır. Diğerleri (هُزُؤًا) şeklinde hemze ile okumuşlardır.¹²

(أُدْعُ لَنَا): Benî Amr Lugatında (أُدْعُ) şeklinde, ayın harfinin kesresi ile okunmuştur.

9. Taberî, I/274; es-Semerkindi, I/128; Zemahşeri, I/287.

10. İbn Atiyye, I/339; Ebu'l Beka, I/73

11. İbn Atiyye, I/340; Kurtubi: I/446.

12. es-Semerkindi, I/128; İbn Atiyye, I/340; Taberî I/266-267

Meşhur olan lugata göre ise, (دُع) şeklinde, ayın harfinin zammesi ile okunmuştur.¹³

7.3. İ'rab

(وَإِذْ قَالَ مُوسَى): Ayetindeki (ذ) daha öncesine atfedilmektedir. Yahudilerin, geçmişte vermiş oldukları sözlerini bozduklarını hatırlatmak maksadıyla, daha evvelki ayeti kerimeye atfedilmiştir.¹⁴

(أَتَتَّخِذُنَا هُزُوءًا): Ayetteki "fa" harfi hafzedilmiştir. Bu, daha öncesinden bahsetmeye gerek kalmadığına bir cevaptır ve ayrıca (أَنْ تَذْبَحُوا بَقْرَةً) ayetinde güzel vakf yapmak ve yerinde sükûtu sağlamak amacıyla (fa) harfi hafzedilmiştir. (فَإِنْ فَمَا خَطْبُكُمْ أَيُّهَا) İbrahim (a.s.) "Ey elçiler! başka ne işiniz var?" dedi "Dediler ki: Biz, suçlu bir topluma gönderildik" [Hicr 15/57–58] ayeti kerimesinde olduğu gibi.¹⁵

(أَنْ تَذْبَحُوا بَقْرَةً): Cümlesi, (يَأْمُرُكُمْ) fiilinin ikinci mef'uludur.¹⁶

(هُزُوءًا): Kelimesi, (أَتَتَّخِذُنَا) fiilinin ikinci mef'ulu olmak üzere mansuptur. (هُزُوءًا): Kelimesinin ikinci mef'ul oluşunda üç görüş vardır.

a) Muzafun ileyh konumunda olup, muzafı hafzedilmiştir. Aslen; (ذَوِي هُزَاءٍ) şeklinde idi.

b) Aslen mastar olup, mef'ulu bih yerine kaim olmuştur.

13. el-Bikaî, I/74; el-Hemezanî, I/308; Kurtubi, I/448

14. İbn Atiyye. I/339.

15. Taberî I/267; Tabersî, I/269–270.

16. el-Bikai, I/73; el-Hemezanî, I/307; es-Semîn el-Halebî, I/417

(مَهْدُوًا بِنَا) şeklinde idi.

c) (هُزُّ): Kelimesinin bizzat manasında mubalağa yapıp meful sıgası olduğu ileri sürülmüştür. En tercih edilen görüş te budur.¹⁷

Zemahşerî ise, (اتَّجَعَلْنَا مَكَانَ هُزِّ) şeklinde ikinci meful olarak telakkî etmektedir.¹⁸

(بَيِّنٌ): Kelimesi emrin cevabı olduğundan meczumdur.¹⁹

(مَا هِيَ): Cinsin hakikatinden sorudur. (مَا) istifhamiyye, mahallen ref olup müptedadır. (هِيَ) haberidir, takdirinden (أَيُّ شَيْءٍ هِيَ) durumu ve sıfatından soru şeklinde bir cümle bulunmaktadır. (مَا هِيَ) cümlesi mahallen mansup olup; (بَيِّنٌ) fiilinin ikinci mefuludur.²⁰

(لَا قَارِضٌ): Kelimesinde iki durum vardır:

a) لَا nafiye ve قَارِضٌ: Bakara kelimesinin sıfatı olmak üzere merfu'dur.

b) (قَارِضٌ) kelimesi, mahzuf müptedanın haberidir. (لَا هِيَ قَارِضٌ) şeklinde takdirinde mahzuf mupteda vardır. (قَارِضٌ) haber olmak üzere merfudur.

(وَلَا بَكْرٌ): Kelimesi irab bakımından (قَارِضٌ) kelimesi gibidir.²¹

17. el-Bikai, I/74; el-Hemezanî, I/307; es-Semin el-Halebî, I/417-418.

18. Zemahşerî, I/286.

19. Kurtubi, I/448.

20. İbn Atıyye, I/342; el-Bikai, I/74; el-Hemezanî, I/308; es-Semin Halebi, I/419.

21. ez-Zeccac, I/150; el-Bekai, I/74; el-Hemezanî, I/308; Kurtubi, I/449.

(عَوَانُ): Kelimesi, irab bakımından (فَارِضٌ) kelimesi gibidir.²²

(لَا): Tekrarlandı. Çünkü, ne zaman haberden, sıfattan ve halden önce gelirse tekrarlanması vaciptir.

(زَيْدٌ لَا قَائِمٌ وَلَا قَاعِدٌ) örneğinde olduğu gibi.²³

(بَيْنَ : بَيْنَ ذَلِكَ): Zarftır ve (عَوَانُ) kelimesine mütealliktir. İki veya daha çok şey için izafe edilir. (ذَلِكَ) ismi işaretler; (فَارِضٌ بَيْتٌ) kelimelerine işaret etmektedir.²⁴

(فَاعْضَلُوا مَا تَأْمُرُونَ): Cümlesindeki (مَا) mevsul, (أَلَدِي) manasında daha sonrası ise silasıdır. (مَا) i mevsule ve silası mansup olmak üzere; (فَاعْضَلُوا) fiilinin mefuludur, racı olan zamir hazfedilmiştir. Takdirinde; (فَاعْضَلُوا مَا تَأْمُرُونَ : أَيُّ تَأْمُرُونَ بِهِ) "emrolunduğunuz o şeyi yapın" şeklinde aid gizli bir zamir vardır.²⁵

(مَالِئُهَا): Kelimesinde iki durum söz konusudur:

a) (مَا) i istifhamiyye müpteda olmak üzere merfu'dur. (لِئِهَا) ise haberidir. (مَالِئُهَا) cümlesi (بَيْنَ) fiilinin mefulu olmak üzere; mahallen mansuptur.

b) (لِئِهَا): Kelimesi, (بَيْنَ) fiilinin mefulü olmak üzere mensuptur. (مَا) ise zaittir. (أَيُّهَا) Musa (a.s.) şöyle dedi: "Bu iki süreden hangisini doldurursam doldurayım"[Kasas, 28/28] ayeti kerimesinde olduğu gibi.

22. ez-Zeccac, I/150; el-Hemezanî, I/308.

23. es-Semin el-Halebi, I/420.

24. İbn Atiyye, I/343; el-Hemezanî, I/309.

25. el-Bikaî I/75; el-Hemezanî, I/309; es-Semin el-Halebî, I/423.

Takdiren: (بَيِّنْ لَنَا لَوْنَهَا) şeklinde bir cümle vardır.²⁶

(صَفْرَاءُ): Bakaranın sıfatıdır.

(فَاقِعٌ): Safra kelimesinin sıfatıdır ve tekid için gelmiştir.

(تَسْرُ النَّاطِرِينَ): Cümlesi; (بَقْرَةٌ) kelimesinin sıfatı olmak üzere merfu'dur.²⁷

7.4. Belagat

Müracaat edilen eserlerde, bu üç ayetin belağı yönlerine işaret edilmemiştir.

7.5. Müşkil ve Lafzi Müteşabih

Müracaat edilen eserlerde, bu konuyla alakalı bir tespite rastlanmamıştır.

7.6. Nâsîh ve Mensûh

Bu ayetler nasîh ve mensuh değildir.

7.7. Sebeb-i Nüzûl

Müracaat edilen eserlerde bu ayetlerle ilgili muayyen bir sebeb-i nüzul kaydedilmemiştir.

26. el-Bıkai, I/74; el-Hemezanî, I/310; Kurtubî, I/450.

27. ez-Zeccac, I/151; el-Bıkai, I/75; el-Hemezanî, I/310; es-Semin, el-Halebi, I/425.

7.8. Münasebet

Cenab-ı Hakk önceki ayetlerde; Yahudilerin işlemiş olduğu bazı suçları hatırlatmaktadır. Bu suçlar; vermiş oldukları sözü bozmaları, cumartesi günü av yasağını ihlal etmeleri, peygamberlere kötülük ve muhalefete devam etmeleri ve Allah'ın emirlerinde inatlaşmaya devam ettikleri zikredilmiştir. Bu ayetlerde de, Yahudilerin eski huylarını terketmedikleri peygamberleri yalanlamaya, muhalefet etmeye, inatlaşmaya ısrarla devam ettikleri belirtilmektedir.²⁸

7.9. İcmâlî Mâna

Allah Teâlâ, bu ayet-i kerimelerde İsrailoğulları'na, etraflarındaki putperest milletlerden etkilenerek edindikleri ineğe tapma ve ineğin kudsiyetine inançlarını kırmak için, bir inek kurban etmeleri emredilmişti. Bu, onların imanlarının sınanmasıydı. Eğer gerçekten Allah'ın birliğine inanıyor ve ibadette başka bir şeyi O'na ortak koşmuyorlarsa, daha önceden taptıkları putu, kendi elleriyle kırmalıydılar. Fakat bu, çok zor bir sınavdı. Onlar inek kurban etmekten kaçınmaya çalıştılar; çünkü, bir tek Allah'a inançları henüz tam sağlamlaşmamıştı. Bu görevden kurtulmak için ayrıntı üstüne ayrıntı sordular, fakat çok soru sordukça daha da köşeye sıkıştılar. O kadar ki, sonunda onlara açıkça, o dönemde, özellikle tapmak için seçilen altın renkli ineği kurban etmeleri söylendi.²⁹

7.10. Ayetin Tahlili Tefsiri

İbn Abbas'tan ve diğer tefsircilerden rivayet edildiğine göre; İsrailoğullarından bir adam, varis olmak için bir akrabasını öldürdü ve cesedini bir yol kavşağına attı.

28. Taberi, I/267; Ebu Hayyan, I/249; el-Bikai, I/168-169.

29. el- Meraği, I/141-142.

Sonra bunu Musa (a.s.)'a şikayet etti de, Musa (a.s.) katili bulmak için çalıştı. Katili ortaya çıkaramayınca onlar Musa (a.s.)'a: "Bizim için bunu Rabbinden iste de katilin kim olduğunu bize açıklasın." dediler. Musa (a.s.) Cenab-ı Allah'tan bunu sordu. Yüce Allah (c.c.) Musa (a.s.)a; (إِنَّ اللَّهَ بِأَمْرِكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقْرَةً) "Allah size mutlaka bir inek kesmenizi emrediyor..." diye vahyetti. İsrailoğulları buna hayret ettiler. Her halden sonra sorular sorarak kendilerine zorluk çıkartıldılar ve ineğin sıfatlarını iyice öğrenmek istediler. Bütün sıfatları belli olunca da, bu özellikleri taşıyan ineği ancak belli bir şahsın yanında bulabildiler. Ancak adam ineğini fiyatının kat kat üstünde bir fiyatla satıyordu. Onlar onu böylece satın aldılar ve kestiler. Musa (a.s.) onlara, kesilen hayvanın bir parçasını alıp, onunla öldürülmüş olan adama vurmalarını emretti. Onlar da bunu yapınca ölü diriliverdi ve kendisini öldürenin ismini onlara söyledi. Meğerse katil, ilk defa şikayette bulunan kimse imiş. Onu kısas olarak öldürdüler.³⁰

(وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ بِأَمْرِكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقْرَةً) "ve hani Musa, kavmine hitaben", Allah size bir inek kurban etmenizi emrediyor." demişti de buna karşı kavmi ona, (قَالُوا اتَّخَذَ هُزُؤًا) çok tuhaf, sen bizimle alay mı ediyorsun? demişlerdi. Allah'ın bakara kesmeyi emretmesini akılları almadı. Buna bir sebep bulamadılar, bir ilişki kuramadılar, bunu acayip buldular. Biz bundan şunu anlıyoruz ki, Samirî'nin icat ettiği buzağı olayı da bunun açıkça ipuçlarını verdiği gibi, Musa kavmi, o zamana kadar bakarayı mukaddes bir hayvan görüyor ve öyle kabul ediyorlardı. Bundan dolayı bakaranın kurban edilmesini, edilebilmesini tasavvur bile edemiyorlar, bunu akılları almıyordu. Peygamberlik makamına hiç yakışmayan bir konuyu, ulul azim peygamber Musa (a.s.)'a isnad ediyorlar ve ona; sen bizimle alay mı ediyorsun? Sen bizimle eğleniyor musun? diye durumu tuhaf karşıladılar, ona inanamadılar. Hz. Musa da bunlara (قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ) "Ben böyle insanlarla alay eden cahillerden biri olmaktan Allah'a sığınırım." dedi. Kendisinin yalnızca ilahî emirleri

30. Taberi, I/267-268; İbn Atiyye, I/339-340; Râzî, III/122.

tebliğ ettiğini ve bu tebliğin, cahilane bir tebliğ olmadığını anlatmak istedi.³¹ Zamahşeri: "Burada geçen "cahillik" beyinsizlik ile aynı anlamdadır. İşte Musâ (a.s.) câhillikten Allah'a sığınmış bulunuyor. Çünkü bu gibi durumlarda alay etmek; câhillik ve beyinsizliktir." diye ifade etmiştir..³²

Görüldüğü gibi bu emirde, genel olarak herhangi bir sığır kesilmesi teklif edilmişti. Aslında derhal o emre uyup, rastgele bir sığır kesiverselerdi, emir yerine gelmiş ve maksat hasıl olmuş olacaktı. Fakat onlar, önceki hayretlerine karşılık tebliğin ciddiyetini anlayınca, aralarında işi büyüttüler. Birbirleriyle müşavere ederek; kendi gönüllerinde nadir bulunur, çok özel bir inek tasavvur ettiler. Bunun üzerine akılları sıra kurnazca davranıp, Hz. Musa'yı imtihan etmek istediler de (قَالُوا) dediler ki; (أَدْعُ) (لَنَا رَبُّكَ يُبَيِّنُ لَنَا مَا هِيَ) Rabbine bizim için dua et, bize onun ne olduğunu, mahiyetini beyan etsin. (مَا هِيَ) mahiyetten, yani cinsin hakikatından sorudur. Demek ki, bunlar herşeyden önce o bakaranın hakikat mi, yoksa mecaz mı olduğunu anlamak istiyorlardı. Buna karşılık gerçek bir bakara olduğu anlaşıldığından onun özellikleri şu suretle beyan buyuruldu: (قَالَ) Musa (a.s.) dedi ki; (أَيْ) Cenab-ı Allah (يَقُولُ) şöyle buyuruyor: " (أَيُّهَا بَقَرَةٌ) o bir bakaradır ki; (لَا قَارِضٌ) ne pek yaşlı, (وَلَا بَكْرٌ) ne de pek taze, (عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ) ikisi ortası, tam güçlü, kuvvetli bir dinç bakardır, (فَاعْمَلُوا مَا تُؤْمَرُونَ) şimdi emrolduğunuz şeyi hemen yapınız." Buna rağmen yine emri yerine getirmeye yanaşmadılar. Soru sormaya devam ettiler ve işi zora soktular. Allah Resûlünün (s.a.v.)'in buyurduğu gibi hoş olmayı yaptılar. «وَعَنِ الْمُغْبِرَةِ بْنِ شُعْبَةَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى كَرِهَ لَكُمْ ثَلَاثًا: قَيْلٌ وَقَالَ، وَأِضَاعَةُ الْمَالِ، وَكَثْرَةُ السُّؤَالِ» Muğîre İbnü Şu'be radiyallahu anhu'nun rivayet ettiği hadisi şerifte Allah Resûlü şöyle buyurdu: "Allah Teâla hazretleri, sizin için üç şeyi mekruh addetti. Dedikodu, malın ziyâi ve çok sual!...."³³

31. Taberî, I/270; Kurtubî, I/446.

32. Zemahşerî, I/287.

33. Buhârî, Zekât, V/277.

(قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّنَا يُبَيِّنْ لَنَا مَا لُونَهَا) bizim için Rabbine dua et; o bakaranın rengi nedir, bize onu açıklayıversin dediler. (قَالَ) Musa (a.s.) dedi ki; "(أَنْتَ يَقُولُ) Allah şöyle buyuruyor: (أَنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءُ) o, öyle sarı bir bakara ki, (فَاعْيُزُّونَهَا) rengi artık sarının en parlaklığı, en halisi, (تَسْرُّهُ النَّاطِرِينَ) bakanlara sürur ve neşe verecek gözünü ve gönlünü açacak derecede güzel ve sevimli bir inektir."³⁴

7.11. Ayetten Çıkarılan Prensipler

- Bu kısa kıssada; Kur'an'ın arzettiği gibi, İsrailoğullarının tabiatını ve atalarından miras aldıkları karakterlerini devam ettirdikleri belirtilmektedir.
- İsrailoğullarının; Allah'ın emirlerini yerine getirmemek için, her türlü hileye baş vurdukları hatta ayetleri bile tahrif ettikleri dikkati çekmektedir.³⁵
- İsrailoğullarının içine düşmüş olduğu kötü ahlak hatırlatılarak; müslümanların böyle kötü ahlaktan kaçınmaları gerektiği vurgulanmaktadır.
- Allahın diniyle ve mukaddesatla alay etmenin caiz olmadığını, alay edenlerin cezayı hak ettikleri belirtilmektedir.
- Müslümana yakışanın, Allahın emir ve yasaklarına tam bir teslimiyet göstermesidir.³⁶

34. es-Semerkandî, I/128, İbn atıyye, I/342-344.

35. Seyyid Kutub. I/44-45.

36. Kurtubî, I/447.

8. SEKİZİNCİ NASS

قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ * قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لِذُلُومٍ تُشِيرُ
الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلِّمَةٌ لِأَشْيَاءَ فِيهَا قَالُوا لئن جئت بالحقِّ فذبَّحوها وما كادوا يفعلون *

"Yine onlar! Bizim için Rabbine dua et de o nasıl bir inektir bize apaçık anlatsın, çünkü bizce birçok inekler birbirlerine benziyor, Allah dilerse muvaffak olacağız" dediler.

Musa, "Rabbim buyuruyor ki, o ne çifte koşulup tarla sürmüş, ne de ekin sulamış ne de zillete uğrayan, bütün kusurlardan salim alacası olmayan bir inektir buyuruyor. Onlar da işte tam şimdi gerçeği ortaya koydun" dediler. Nihayet onu bulup boğazladılar. Neredeyse bunu yapmayacaklardı. [Bakara, 2/70-71]

8.1. Kelimelerin İzahı

(الشُّبُهَةُ : تشابه) : aralarındaki benzerlikten dolayı, bir şeyi diğerinden ayırt edememektir.¹

(لمُهْتَدُونَ): İfadesiyle ilgili Kaffâl bazı vecihler zikretmiştir:

a) Bunun manası; Biz Allah'ın dilemesiyle, onun başkalarından farklı olan vasıflarını öğrendiğimiz zaman, kesilmesi emredilen ineği bulabileceğiz.

b) Bu ineği başkalarından farklı kılan vasıfları bize iyice açıkladığı zaman, Allah dilerse katili bulabileceğiz.²

1. Ebu Ubeyde, I/34; İbn Kuteybe, s. 44; İsfehânî, s. 443.

2. Razi III/84; es-Semerikandi, I/138.

(لَاذُولُ): Koşulmamış, yani çift sürmek için boyunduruğa koşulmamış demektir.³
(وَلَا تَسْقَى الْحَرْثَ): Ekin sulamamış. (مُسَلَّمَةٌ): İfadesi ile ilgili çeşitli görüşler vardır:

a) Mutlak olarak ayıplardan ve kusurlardan uzak demektir. Kadade, Mukatil ve İbn Abbas bu görüştedirler.⁴

b) İbn Cerir İbn Abbas ta körlüğü olmayan şekilde rivayet eder.⁵

c) Bahsedilen işlerden uzaktır.

d) Bu sığır vahşidir, içerde tutulmamıştır, salıverilmiştir.⁶

e) Esas rengi de başka renklere benzememektedir. Yani onun sarılığı, başka renklerin karışmasından uzaktır.⁷

Ancak Razi, onun (مُسَلَّمَةٌ) ifadesini kusurlardan uzak olmaya hamletmektedir. Yani, hastalıklardan ve kusurlardan tamamen salim olmayı ifade eder.⁸

(لَأَشِيَّةٍ فِيهَا): Lekesi ve alacası yoktur.

Başka rengi yoktur ve sadece o sarıdır. Beyaz, kırmızı ve siyahı yoktur.⁹

3. Taberî, I/278; Zemahşerî, I/288.

4. Taberî, I/279; Kurtubî, I/454; Suyuti, I/191.

5. Taberî, I/279.

6. Taberî, I/279.

7. Taberî, I/279; Zemahşeri, I/288; Razi, III/86.

8. Razi, 3/86.

9. Taberî, I/279; Razi, III/87; Kurtubî, I/454.

(لَأَشِيَّةٌ فِيهَا): İfadesinden murad: Katıksız sarı olduğu, başka hiçbir rengin onda bulunmadığını ifade etmektedir. Bu sarılığın, o ineğin bütün vücudunu kapladığını beyan etmiştir.¹⁰

(كَادَ) (Yakın oldu) Mânasındadır. ¹¹ Haberin Meydana gelmesinin Yakın olduğunu ifade eder, fakat o haber meydana gelmez. Müsbet olduğu zaman mânayı olumsuz; menfi olduğu zaman da mânayı olumlu yapan bir fiildir. ¹²

(فَدَبَّحُوْهَا وَمَا كَادُوا يَنْفَعُلُوْنَ): Ve onu kestiler. Ama nerede ise bunu yapamayacaklardı. Razi ise, " O ineği kestiler ama nerede ise kesmeyeceklerdi." şeklinde tefsir etmiştir.

Nahivciler, (كَادَ) ile ilgili çeşitli görüşler söylemişlerdir:

a) Bu fiilin menfisi müsbet, müsbeti menfi manaya gelir. Buna göre; yapmaya yaklaştı ama onu yapamadı. Neredeyse yapacaktı demektir.

b) Sibeveyhe göre (كَادَ) (عَسَى) ya benzeyen grubtadır.¹³ Buna göre, "Allah'ın emrini yerine getirme niyetlerinin az olduğu için, ya da ineğin fiyatının pahalı olduğu için, ya da kendi aralarında ki katilin bilinmesi korkaklığından" nerdeyse emri yerine getirmeyeceklerdi.¹⁴

8.2. Kıraat

(تَشَابَهَ): kelimesinin okunuşunda kıraat alimleri ihtilaf etmişlerdir:

10. Taberî, I/280; Kurtubî, I/454; Suyûti, I/191.

11. Taberî, I/281.

12. İbn Atiyye, I/350.

13. Kurtubî, I/455.

14. Taberî, I/281; es-Semerkindî, I/129; Zemahşerî, I/288-289.

Hasan el-Basrî ve Nahhâs (تَشَابَهَ) şın harfini şeddeli olarak okurken, Mücahid: (تَشْبِهَةً) şeklinde elifsiz olarak okumuştur.¹⁵

Cumhur ise (ش , تَشَابَهَ) ni şeddesiz olarak okurken, (هَ) yi fetha ile okumuştur ve aynı zamanda (ه) zamme ile de okunacağını söylemişlerdir.¹⁶

(لَاذْلُورْ): Cumhur merfu olarak okumuştur.¹⁷ Abdurrahman es-Sülemî ise (لَاذْلُورْ) şeklinde fetha ile okumuştur.¹⁸

(قَالُوا لَانْ): Vavin sükûnuyla okunmuştur.

(قَالُوا لَانْ): Varş ve İbn Verdan hemzenin harekesini (لَا)ya naklederek ve hemzenin hazfiyle okumuşlardır.¹⁹

8.2. İrab

وَأَنَا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ

(نِ) harfî şarttır ve cevabı (ان) ve daha sonraki cümledir. (لَمُهْتَدُونَ) ise haberidir ve yine (لَمُهْتَدُونَ) mana açısından (ان) şartın cevabıdır. (شَاءَ) nın mefulu ise mahzuftur. Takdir ise (ان شَاءَ اللَّهُ هَدَيْتَنَا اهْتَدَيْتَنَا)²⁰ şeklindedir.

Kurtubi ise, cümlenin takdirinin (وَأَنَا لَمُهْتَدُونَ إِن شَاءَ اللَّهُ) şeklinde olacağını

15. Kurtubi, I/451.

16. Ebu'l Beka I/75.

17. İbn Atiyye I/347; Kurtubi, I/452.

18. Kurtubî, I/452.

19. Abdul Fettah el-Kadî, s. 32.

20. el-Hemezani, I/312.

belirtmiştir. Sibeveyh ise (شَاءَ) nin şart olduğunu ve cevabının (ان) ve cümlesinin olduğunu nakletmektedir.²¹

Müberred ise, cevabın mahzûf olduğunu ve cümle mahzûfa işaret ettiğini söyler.²²

(لَاذْأُولُ): (لا) nefy içindir. İkinci ise, birincisinin tekididir ve kelime bakaranın sıfatıdır. Ya da, mahzûf olan mübtedanın haberi ve cümle böylece sıfat olur.²³

(لَا تَدُلُّ فِي حَالِ إِثَارَتِهَا) kelimesindeki zamirden haldir takdiri ise (ذُلُّوا ، تَشِيرُ) şeklinde olur.²⁴

(وَلَا تَسْفِي الْحَرْثَ) sıfat olabileceği gibi, mahzûf mübtedanın haberi de olabilir.²⁵

(مُسَلَّمَةٌ) sıfattır.²⁶

(لَا شَيْئَ) sıfat olarak irab edilmesi daha uygundur Çünkü; kelimenin aslı (شَيْئًا وَشَيْئًا) ve bunun aslı (مَشَى ، وَشَى) şeklindedir. Fiilde ve mastarda (و) hafzedilmiştir ve onun yerine (ta) gelmiştir.²⁷

21. Kurtubî, I/452.

22. Ebu'l Beka, I/75.

23. el-Hemezanî, I/312.

24. el-Hemezanî, I/312.

24. el-Hemezanî, I/312-313.

25. el-Hemezanî, I/313.

26. el-Hemezanî, I/313.

27. el-Hemezanî, I/313.

(فِيهَا) : (لَا) nın haberidir.²⁸

(بِالْحَقِّ): Mefûlün bih olabileceği gibi, takdiri (جَاءَتْ بِالْحَقِّ أَوْ ذَكَرَتْ الْحَقَّ) şeklinde olur ya da (ت) dan hal olur ve takdiri (جِئْتُ وَمَعَكَ الْحَقُّ)²⁹

(الآن) (قَالُوا الْآنَ): Dört şekil vardır.

a) Hemzenin asıl oluşudur.

b) Hemzenin harekesinin hazfi ve lâmin elifinin hazfi ve ikisinin de sakin oluşu.

c) (لَام) elifinin hazfedilmesi ve (لَام) harekelendiği zaman (و) ortaya çıkmasıdır.

d) Zayıf olan bir görüşe göre de; (و) kalması ve (لَام) elifinin okunmamasıdır.³⁰

8.4. Belagat:

Müracaat edilen eserlerde bu ayetlerle ilgili açık bir belağat kaidesi zikredilmemiştir.

8.5. Müşkil ve Lafzi Müteşabih

Müracaat edilen eserlerde, bu ayetlerle ilgili müşkil veya lafzı müteşabih zikredilmemiştir.

28. el-Hemezanî, I/313.

29. Zemahşeri, I/288; Ebu'l Beka, I/75.

30. el-Hemezanî, I/314.

8.6. Nâsîh ve Mensûh:

Müracaat edilen eserlerde bu ayetlerle ilgili nâsîh ve mensûha rastlanmamıştır.

8.7. Sebeb-i Nüzûl:

Müracaat ettiğimiz kaynaklarda, bu ayeti kerimelerle ilgili sarîh bir sebeb-i nüzûl ifadesiyle karşılaşılmamıştır.

8.8. Münasebet

İsrailoğulları, Allah'ın emrine itaat etmek veya peygamberlerinin işaretini yerine getirmek için, herhangi bir ineği kesebilirlerdi. Fakat bunu yapmadılar ve hâlâ "Bizim için Rabbına dua et de o sığırın ne olduğunu iyice bildirsin" diye sual soruyorlardı.

Beni İsrail suallerle işi yokuşa sürerek; oyalanıp emri yerine getirmemek istediler. Allah Tealâ da onların bu tutumları yüzünden bulunması zor vasıflara sahip bir buzağı kesmeleri için, sığırın vasıflarını ayette onlara açıkladı.³¹

8.9. İcmâlî Mâna

Bu ayetlerde; İsrailoğulları, Musa'dan Rabbine dua etmesini ve kendilerine kesilecek sığırın açıkça vasıflarını bildirmesini istediler. Onlar sığırların birbirlerine benzediklerini söylüyorlardı ve Allah dilediği takdirde hidayete erenlerden olacaklarını belirtiyorlardı. Allah Tealâ da onlara boyunduruğa koşulup arazi sürmemiş, sulama için kullanılmamış, kusurlardan salim, alaca lekeli olmayan bir

31. İbn Kesir, I/166; Seyyid Kutub, I/164.

ineği kesmelerini emretmiştir.³²

8.10. Ayetin Tahlili Tefsiri

İsrailoğullarına ilk emirde genel olarak bir sığır kesilmesi teklif edilmişti. Derhal o emre uyup rastgele bir sığır kesiverselerdi emir yerine gelmiş ve maksad hasıl olmuş olacaktı. Fakat onlar önceki hayretlerine karşılık tebliğin ciddiyetini farkedince, aralarında işi büyüttüler. Birbirleriyle müşavere ederek kendi gönüllerinde nadir bulunur çok özel bir sığır tasavvur ettiler. Bunun üzerine akıllarınca kurnazca davranıp, Hz.Musa'yı imtihan etmek istediler de dediler ki: "Rabbine bizim için dua et. Bize onun ne olduğunu, mahiyetini beyan etsin." Demek ki, bunlar herşeyden önce o bakarenin sığır mı, yoksa mecaz mı olduğunu anlamak istiyorlardı. O'nun gerçek bir sığır olduğunu ayette geçen özellikler ortaya koydu dedi ki; "Cenab-ı Allah şöyle buyuruyor: "O bir inektir ki; ne boyunduruğa koşulup arazi sürmüş, ne de ekin sulamış bir inektir. O zillete uğramamıştır, bütün kusurlardan salimdir, onun alacası da yoktur." Bu cevabı alınca, bunda gönüllerinden geçirdikleri şekil ve sureti bulmuş oldular ve nihayet gerçeği itiraf ederek; "işte şimdi doğruyu söyledin." dediler.

Alimler, İsrailoğullarının nerede ise bu ineği kesmemelerine sebep olan şey hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları o ineğin fiyatının pahalı olması sebebiyle, bazı alimler ise İsrailoğullarının rüsvay olmaktan ve dile düşmekten korkmaları sebebiyle böyle olduğunu rivayet etmişlerdir.³³

Bu işi gözlerinde o kadar büyütmişlerdir ki, bunun için Hz. Musa'yı durmadan sordukları sorularla rahatsız ediyorlardı. Hatta bazıları, onların bu işi kırk sene

32. el-Merağî, I/143-144.

33. Taberi I/281; Râzi III/86; Şevkani I/155.

sürüklediklerini rivayet etmiştir. Nihayet ilâhi vahyin zoru ile emri yerine getirdiler.³⁴

8.11. Ayetten Çıkarılan Prensipler

Ayette geçen özelliklerden; hayvanların vasıflarıyla tayin edilebileceğini ve vasıfları belli olmuş ve onunla sınırlandırılmış ise,³⁵ selem'in caiz olduğu söylenmiştir. Malik, Evzâî, Leys ve Şâfi bu görüştedirler.³⁶

- Yine Alimler, usûlü fıkıh kaidesi olarak, neshin fiilin meydana gelmesinden önce caiz olabileceğini söylemişlerdir.³⁷

34. Elmalılı, I/320.

35. Selem: İslâm ulemasınca meşruyeti ittifakla kabûl edilen bir alış veriş çeşididir. Bkz. Zuhayfî, Vehbe, İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi. Babu's-Selem, V/437.

36. Kurtubi, I/453, İbn Kesir I/168.

37. Taberi, I/274

9. DOKUZUNCU NASS

وَإِذِ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ * فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بَعْضَهَا كَذَلِكَ يُخَيِّبُ اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ *

"Hani siz bir şahıs öldürmüştünüz de, sonra bunda münazaraya kalkıştınız. Allah ise sizin gizlediğiniz şeyi açığa vurandır. Onun için "Onun bir parçasını ölene vurun." demiştik. İşte Allah ölüleri böyle diriltir. Ve sizlere ayetlerini gösterir. Umulur ki aklınızı başınıza toplarsınız." [Bakara, 2/72-73]

9.1. Kelimelerin İzahı:

(نَفْسًا): Nefis, bir şeyin Zâtı ve hakikatıdır. (اُخْرِجُوا أَنْفُسَكُمْ), "Haydi canlarınızı kurtarın!" (En'âm, 6/93); (وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ), Allah, gönüllerde olanları bilir." Âyetlerinde görüldüğü gibi, ruh ve kalp mânasına da gelir. ¹ İnsanın hayatı ona bağlı olduğu için (kan'a) da nefis denilir. Aynı şekilde (وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيًّا) "Ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi?" (Enbiyâ, 21/30) âyetinde de buyrulduğu üzere, şiddetli ihtiyaçtan dolayı "suya" da nefis denilmiştir. ² Ayette birinci mâna kastedilmiştir.

(فَادَّارْتُمْ فِيهَا): Bu kelime aslında (ادَّرَأْتُمْ), (تَدَارَأْتُمْ) demektir. Yani (تَدَاعَفْتُمْ) "defetmek, istediniz, anlamındadır.³ İbn-i Kuteybe "muhalefet etmek", ⁴ Taberi "çekişmek"⁵ anlamında kullanmıştır. Kısaca, yukarıdaki manaları bütünleştirecek olursak,

1. İsfehânî, s. 818; Zemahşeri, I/175.

2. Zemahşerî, I/175.

3. Ebu Ubeyde I/45, ez-Zeccac, I/153.

4. İbn-i Kuteybe, s. 55.

5. Taberî, I/282; el-İsfehânî, s. 505.

"öldürülen bu kimse hususunda suçu birbirinizin üstüne atarak, başınızdan belayı defetmek istiyordunuz, bunun için birbinizle çekişiyordunuz." diyebiliriz.

(فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا) buradaki (بِبَعْضِهَا) (onun bazısı ile) kelimesi üzerinde çeşitli görüşler ileriye sürmüşlerdir. İbn-i Kuteybe "kurban edilmiş bakaranın bir parçasıyla o ölüye vurun" anlamında almış,⁶ Fahrüddin er Razi bu bakaranın parçası üzerindeki değişik anlamları serdetmiş, bunu bazı alimlerin "ineğin dili," bazısının ineğin sağ uyluğu" bazısı "ineğin kuyruğu" bazısının "ineğin iki omuzu arasındaki parça" olarak algıladıklarını kaydetmiştir.⁷

Burada geçen (اضْرِبُوهُ) kelimesindeki "hu" zamirinden murad "ölünün kabridir" diyen olmuş.⁸ Fahrüddin er Razi ise, bunun öldürülene raci olduğunu söylemiştir.⁹

(آيَاتِهِ) Kelimesinin manasını daha önce zikretmiştik.¹⁰

(وَرَبِّكُمْ آيَاتِهِ) görülen o ki (آيَاتِهِ) kelimesi zâhiren ve mana itibariyle çoğuldur. Ölülerin diriltilmesi, Musa'nın asası, denizin yarılması, gökten helva ve kuş etlerinin inmesi gibi olaylar ya da olağanüstü haller, Allahın mucize ve delilleridir.¹¹

9.2. Kıraat

(مُخْرَجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ): Burada (مُخْرَجٌ) en güzeli ve en doğrusu, tenvinli olarak okunmasıdır. Tenvinli olursa şimdiki hali ya da geleceği gösterir. Bununla beraber

6. İbn-i Kuteybe, s. 55.

7. Râzi, III/132.

8. İbn Atiyye, I/352.

9. Râzi III/133.

10. Bkz. İkinci Nass, s. 24.

11. Ebu Hayyan 1/258.

tenvinsiz (مُخْرَجٌ) olarak ta tahfifen okunabilir. Bu şekilde okumak ta Kur'ana aykırı düşmez.¹²

9.3. İ'rab

(اللَّهُ) (وَاللَّهُ مُخْرَجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ) sebebiyyedir. (الْفَاءُ) fiil ve fail dir. (فَادَارَءْتُمْ فِيهَا) Mübtedadır. Merfudur. (وَمُخْرَجٌ) Haberdir, (مَا) Mevsûledir.¹³

(وَاللَّهُ مُخْرَجٌ) cümlesi hal cümlesidir.¹⁴

(كَذَلِكَ) (كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى) sözü nasb mahallinde olan bir sıfattır. Mevsûfu ise hazf halindeki masdardır. Bunu şu şekilde takdir edebiliriz. (يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى إِحْيَاءً مِثْلَ ذَلِكَ الْإِحْيَاءِ).¹⁵

Yani, mana itibariyle, Allah'ın kıyamet gününde ölümlere hayat vermesi bu şekilde diriltmesi gibidir. (Buradaki ölüyü diriltmesi gibi).¹⁶

(وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ) buradaki rü'yet bizzat gözle görmedir. (كُم) birinci mef'ul (آيَاتِهِ) ise ikinci mef'uldür.¹⁷

9.4. Belagat

Müracaat ettiğimiz kaynaklarda bu ayetlerle ilgili açık bir belağat zikredilmemiştir.

12. ez-Zeccac, I/153. el-Hemezanî, I/352; Kurtubî I/455.

13. es-Semin el Halebî, I/434

14. ec-Zeccac, I/154.

15. Ebu'l Beka, I/78.

16. Razî, III/135.

17. Ebu'l Beka, I/79.

9.5. Müşkil ve Lafzi Müteşâbih

Müracaat edilen eserlerde bu ayetlerle ilgili müşkil veya lafzi müteşâbih zikredilmemiştir.

9.6. Nasih ve Mensûh

Müracaat edilen eserlerde bu ayetlerle ilgili nâsîh ve mensûha rastlanmamıştır.

9.7. Sebeb-i Nüzûl

Müracaat ettiğimiz kaynaklarda, bu ayeti kerimelerle ilgili sarîh bir sebeb-i nüzûl ifadesiyle karşılaşılmamıştır.

9.8. Münâsebet

Bu ayetler siyak bakımından önceki ayetlerle bağlantılıdır, İsrailoğullarının, Allah'ın davetine karşı inatkâr tutumlarını ve mazeretler uydurarak yan çizmelerini gözler önüne sermektedir. Peygamberlerinin onlara "Allah her halde bir sığır boğazlamanızı emrediyor" demesine karşı onlar, Peygamberlerine sen bizimle alay mı ediyorsun ithamında bulundular. Nevar ki, peygamberlerinin getirdiği şartlar ağırlaşmış, seçme imkânı azalıyor, iş zorlaştıktan sonra (فَالرَّالآنَ جِيتَ بِالْحَقِّ فَدَبَّحُوهَا وَمَا كَادُوا) "Onlar, işte şimdi hakikati getirdin dediler. Hemen onu boğazladılar ki az kalsın yapmayacaklardı."

Şimdi yeni emir ve tekliflere katlandıktan sonra, Allah'ü Zülcelâl onlara bu emir ve tekliflerdeki hikmeti açıklıyor. " (وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا)

İşte bu noktada kıssanın başka bir cephesi, Allah'ın kudreti, dirilişin hakikati, ölüm

ve hayatın mahiyetini bildiren cephesine geçiliyor. Allah-ü Zülcelâl, Musa (a.s.)ın kavmine sığır kesmelerindeki hikmet-i ilahiyi beyan ediyor.¹⁸

9.9. İcmalî Mana

Bu âyetlerde, Allah (c.c.) Musa (a.s.)ın kavmine sığır kesmelerindeki hikmet-i ilâhiyi beyan ediyor. Daha evvel onlar bir kişiyi öldürmüşlerdi. Herkes suçu reddediyor, birbirinin üstüne atıyordu, cinâyet'e şahit olmuş bir kişi de yoktu. Allah (c.c.) bu cinayet hadisesini, öldürülen kimsenin diliyle açıklığa kavuşturmak istiyordu. Bunun üzerine kesilecek sığırın etini ölünün dirilmesi için vesile kılıyordu. Nitekim neticede ölü dirildi ve kendi diliyle kâtilini açıkladı. Cinayet üzerindeki perdeyi kaldırdı. Hiç şüphe yok ki Allah (c.c.), hiçbir sebep yokken ölüleri diriltmeye kâdirdir.

Netice de; bütün bu olup bitenlerden sonra, Allah bu ayetlerini bizlere göstermesinden, açıklamasından sonra, bu ayet ve delillerden ibret alınması öğütlenmiş, insanların bunlar üzerinde akıl yormaları, düşünmeleri istenmiştir; ta ki Allah'ın kuvvet ve kudreti daha iyi bilinsin.¹⁹

9.10. Ayetin Tahlili Tefsir

(وَإِذِ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَّارَءْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ)

"Hani siz bir şahsı öldürmüştünüz de sonra bunda munazaraya kalkıştınız. Allah ise sizin gizlediğiniz şeyi açığa vurandır."

18. Seyyid Kutub, I/47-48.

19. Taberi, I/282.

(وَأَذِّقْتُمْ نَفْسًا)

Burada, Allah (c.c.) İsrailoğullarına hitab ederek şöyle söylemiştir: "Ey israiloğulları! Hani siz bir şahsı öldürmüştünüz..." Burada zikredilen "nefs" kelimesi; bir önceki ayetlerde geçen İsrailoğullarının öldürmüş olduğu adamı anlatmaktadır.²⁰ Burada hitap topluluğadır. Zira katil aralarında bulunduğu için topluluk muhatap alınmıştır. Bu da; meydana gelen olaylardan toplumun tümünün sorumluluğunu hissettirmesidir.²¹

(فَادَّارَأْتُمْ فِيهَا): Bu kelime üzerinde çeşitli manalar vermişlerdir. Zeccâc bunu öldürme hadisesinde herkesin kendini müdafâ etmesi ve suçu başkasının üzerine atması biçiminde yorumlamıştır.²² Zira karşılıklı olarak iddiada bulunanların biri öbürünün zıddı bir görüşte bulunur. Yahut anlam şöyle de olabilir: "Biriniz öbürünüzün öldürdüğünü iddia etmişsiniz."²³

(وَاللَّهُ مُخْرِجُ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ): Hiç şüphesiz ki, Allah sizin öldürme işi ile ilgili olarak sakladığınız şeyleri ortaya çıkaracaktır.²⁴

(فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بَعْضِهَا) "Onun bir parçası ile o ölüye vurun dedik"

Burada Allah (c.c.), Musa (a.s.) kavmine kesilen hayvanın uzvu ile ölüye vurulmasını emretmiştir. Burada geçen (بَعْضٍ) kelimesi üzerinde de ihtilâfların olduğu zikredilmiştir. Beğavî, ibn Abbas ve müfessirlerin çoğunun bu uzvun kulakların kıkırdağının bitişik olduğu kemik olduğunu söylediklerini belirtmiş, yine

21. Said Havva, I/174.

22. ez-Zeccac, I/154; Razi, III/132; es-Semerkindî, I/129.

23. Said Havva, I/174.

24. Razi, III/132; Hâzin, I/69.

Mücahid'in bunun "ineğin kuyruğu" olarak zikrettiğini yazmıştır.²⁵ Fakat Fahrüddin er-Razi şu görüşü savunmuştur; İsrailoğulları ineğin istedikleri bir parçasını vurmak hususunda muhayyerdirler. Çünkü onlara ölünün cesedine ineğin bir parçası ile vurmaları emredilmişti. İneğin parçalarından hangisi ile ölüye vursalar Cenab-ı Allah'ın (اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا) "Ona o ineğin bir parçası ile vurunuz." emrini yerine getirmiş olacaktı. Emredilen şeyi yapmak usûlü fıkıh ta da sabit olduğu gibi mükellefiyetten kurtulmaya delâlet eder.²⁶

(كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى) "İşte Allah ölüleri böyle diriltir."

Burada kime hitap edildiği konusunda iki farklı görüş vardır:

Birincisi: Hitap Musa'nın kavminedir.

İkincisi: Kureyş müşriklerinedir. Zira onlar dirilmeyi inkâr ettikleri için bu delil getirilmiştir.²⁷ Allah (c.c.) bununla başka bir deyişle "Ey öldükten sonra dirilmeyi inkâr eden yalancılar, bu ölüyü öldükten sonra dirilttiğimi dikkate alın zira ben bu dünyada bu ölüyü dirilttiğim gibi diğer ölüleri de öldükten sonra diriltilip, kıyamet günü hesaba çekeceğim." demiştir.²⁸

(وَبُرِّكُمُ آبَاتِهِ) Yani Allah (c.c.), size harikülâde ve apaçık mucizelerini bu ölüyü diriltmesinde olduğu gibi gösterecektir. Ve burada denilmiştir ki, Allah (c.c) Muhammed (s.a.v.) doğruluğunu bu ayetle göstermek istemiştir.²⁹

25. Beğavî, I/33.

26. Razi, III/133.

27. İbn el-Cevzî, I/102.

28. Taberi, I/286.

29. Taberi, I/278.

Buradaki ru'yet, gözle görmedir. Yani "Allah (c.c.) size mucizelerini apaçık bir şekilde gösterecektir." denilmektedir.³⁰

Ebussuud bu mucizenin gösterilmesinden kasdın "Allah (c.c.)'nün herşeye kadir olduğu belirtilmek istenmiştir." demiştir.³¹

(لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) "Umulur ki aklınızı başına toplarsınız."

Fahrudin er-Razi, buradaki akıllanma konusunda iki manaya dikkat çekmiştir. Birincisi (تَعْقِلُونَ) kelimesi (تَتَّقُونَ) yani "korkmak" manasına gelir. İkinciside (تَعْقِلُونَ) kelimesi (تَعْمَلُونَ) manasına gelir yani akıllarıyla hakikati umulur ki bulur ve bununla amel ederler. zira bir kişiyi (ölüyü) dirilten bütün ölüleri diriltmeye kadirdir. Böyle olunca da kimse Allah (c.c.) diriltmesini inkâr edemez.³² Kurtubi bu kelimeyi (تَعْقِلُونَ) (تَمْتَنِعُونَ) yani, "Allah'a (c.c.) isyan etmekten imtina eder, sakınırsınız" manasına hamletmiştir.³³

9.11. Ayetten Çıkarılan Prensipler:

- (وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ): Ayet-i kerimesi, insanın iyi ve kötü olarak gizlediği ve sürdürdüğü herşeyi Allah'ın (c.c.) ortaya çıkaracağını gösterir.³⁴

30. el-Uceylî, I/66.

31. Ebu's-Suûd I/138; Şevkânî, I/158.

32. Razi, III/135.

33. Kurtubi, I/462; Ebu Hayyan, I/261.

34. Razi, III/133.

• (كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى) Ayet-i Kerimesi ölümden sonra ahiret günü tekrar dirilmeye bir delildir.³⁵

• (وَوَرِّكُمْ بِآيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) Ayet-i Kerimesi, aklın ilk hayatı (dünya hayatı) kabul etmesi gibi ikinci hayatı da (ahiret hayatı) kabul etmesi lâzım gelir. Bununla beraber idrak edemeyenlere burada olduğu gibi mucizeler verilmiştir.³⁶

35. İbn Atiyye, I/352.

36. Elmalılı, I/323.

10. ONUNCU NASS

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَقُّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ *

«Sonra onu müteakip kalpleriniz katılaştı. O kalpler taşlar gibidir. Veya katılıkta daha şiddetlidir. Ve şüphesiz taşlardan öylesi vardır ki ondan ırmaklar kaynar. Ve yine şüphe yok taşlardan öylesi vardır ki yarılr, kendisinden su çıkar. Ve yine şüphe yok taşlardan öylesi vardır ki, Allah korkusundan aşağıya düşüverir. Allah Teâlâ ise sizin yaptıklarınızdan asla gafil değildir.» (Bakara, 2/74)

10.1. Kelimelerin İzahı

(قَسَتْ): Lugatta sertleşme, katılaşıma, koyulaşıma anlamlarına gelmektedir.¹ Kalplerdeki sertleşmeyi, gerçeklere ve ilahî esintilere yüz çevirmeyi, rahmetten uzaklaşmayı ifade eder.²

(كَالْحِجَارَةِ) «الْحَجَر» : "Taş diye bilinen, sert bir maddenin adıdır. Çoğulu: (أَحْجَار) ve (حِجَارَة), şeklindedir.) Âyeti kerîmede bu kelime ile, kâfirler kasedilmiştir. "Artık kalpleriniz taş gibi yahut daha da katıdır." (Bakara, 2/74) âyetinde nitelendirildiği gibi, onların hakkı kabul etmemek için ortaya koydukları katı tavırları, taşa benzetilmiştir.³

(تَفَجَّرُ): Suyun çıkış kaynağından (menbaından) taşarak dışa akması demektir.⁴ Aynı

1. Taberi I/286; es-Zeccac, I/155; es-Semerkandi, I/130.

2. ez-Zeccac I/155, es-Semerkandi I/130.

3. İsfehânî, s. 220.

4. Taberi I/288.

zamanda genişçe ve çokça açılmayı da ifade eder.⁵

(يَهْبِطُ): Dağın zirvesinden yere dökülüşünü anlatmak için kullanılan bir kelimedir.⁶

10.2. Kıraat

(تَعْمَلُونَ) İbni Kesir ve İbni Amir (ي) ile okumuşlardır. Diğer kıraat imamları (ت) ile okumayı tercih etmişlerdir.⁷

10.3. İrab

(كَالْحِجَارَةِ أَشَدُّ) -Kâf (ك), (هي) zamirinin haberi olmak üzere merfu konumundadır.⁸

(أَشَدُّ) kelimesindeki ref ya atıf olmasından ya da tekrar manasını taşımasındandır.⁹

(قَسْرَةٌ): Temyizdir.¹⁰

(لَمَّا يَشْفُقُ) - (مَا), (أَنْ) 'nin ismi olmasından dolayı nasb konumundadır. (أَنْ) ne ve ismi arasına mecrur girmesi sebebiyle ismin başına (ال) girmiştir.¹¹

(يَشْفُقُ) aslen (يَشْفُقُ) olmasına rağmen (ش) harfinin (ت) harfiyle kaynaşması sonrası son halini almıştır. Fail konumunda ise (مَا)'nın zamiri yer alır.¹²

5. Razi, III/139.

6. Taberi I/288; Beğavi, I/34; Zemahşeri, I/291.

7. es- Semerkandi, I/130; Bağevi, I/35; Zemahşeri I/291; İbni Atiyye, I/359.

8. İbni Atiyye, I/354.

9. Taberi I/288; Zemahşeri, I/290; İbni Atiyye, I/354.

10. Ebul Beka I/79; el- Hemezani I/316; Kurtubi I/464.

11. İbni Atiyye I/354; Ebul Beka I/79; el- Hemezani I/316.

12. İbni Atiyye I/356; Ebul Beka I/79; Kurtubi, I/464.

(بِعَاقِلٍ) - (مَا)'nın haberi olup nasb makamındadır.¹³

(مِنْ) (مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ) - (هَبْطًا) fiilinden nasb konumundadır.¹⁴

(عَمَّا يَعْمَلُونَ) burada (مَا) - (الَّذِي) manasında mevsuldür ve (مَا) manasında kullanılmıştır. Ancak (مَا)'nın masdariye olması da mümkündür.¹⁵

10.4. Belagat

Ayeti Kerimede inkârcı kalplerin yumuşaması düşünölemeyen taşlarla mukayesesi yapılmış, hattabu teşbih sanatının da ötesine gidilerek, inatçı kalplerin taşlardan da daha sert olabileceği belirtilmiştir.¹⁶

10.5. Müşkil ve Lafzi Müteşabih

(كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ) - (أَوْ) kuşku ifade eden bir ibaredir. Fakat, Yüce Mevla hakkında şüphe ve kuşku düşünölemez. Mevla herşeyi en ince ayrıntısına kadar olduğu ve olacağı kadarıyla bilendir. Öyleyse buradaki kuşku dolu ibare nasıl tevcih edilebilir. Müfessirler bu konu üzerinde birçok görüş ileri sürmüşlerdir:

a- Bazı müfessirler (أَوْ)'in gerçek manası dışında muhatapların kuşkusunu ifade etmek amacıyla kullanıldığını belirtirler.

b- (أَوْ) müphem olarak ta kullanılmış olabilir.

13. İbni Atiyye I/358.

14. Ebu'l Beka I/79.

15. Ebu'l Beka I/79; el- Hemezanî, I/317.

16. es- Semerkandi, I/130; Zemahşeri, I/290; Sait Havva, I/49; ez-Zuhayli, I/193.

c- Pek çok müfessir (و) 'in kullanımında muhatabın önüne iki şikkın sunulduğuna işaret ederler. Kalbin katılığı ya taş kadardır, ya da ondan daha fazla. Ama bu iki şikkın dışında birşey düşünülemez.

d- Yine (كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ) ibaresindeki (و) (بَل) anlamında kullanıldığı söylenilmiştir.

e- Bazı müfessirler de (و), (أ) harfi manasında atif için kullanılmış olabilir, demişlerdir.¹⁷

10.6. Nâsîh ve Mensûh

Bu ayet nasih veya mensuh değildir.

10.7. Sebeb-i Nüzûl

Bu ayet hakkında muayyen bir sebeb-i nüzul bulunmamaktadır.

10.8. Münasebet:

İsrailoğullarının birbirleri arasında düştükleri ihtilaf mucizevi bir metotla çözümlenmesine, katillerin bizzat Yaratıcı tarafından bulunmasından sonra bile, bu nimetleri görmezlikten gelmelerini anlatan ayetlerden sonra gelen bu ayeti kerimede; inkarın gerçek sebebi ele alınmış, inkarın inattan ve kalp katılığından kaynaklandığının altı çizilmiştir. Ayetle, inatçı küfür ehlinin kalbi yapıları hakkında malumat verilip, kalplerindeki katılık ve sertliğin gerçeği görmelerine engel olduğu belirtilmiştir.¹⁸

17. Taberi, I/287; ez-Zeccac, I/156; es-Semerkandi, I/130.

18. Taberi, I/286; ez-Zeccac, I/155; Razi, III/137.

10.9. İcmâlî mâna:

Bu ayeti kerimede Cenab-ı Hak, İsrailoğullarının nimetlerine karşı isyanlarının kalplerindeki katılıktan kaynaklandığını, kalplerinin bir taşmışçasına belki de taştan da fazla katılmış olduğunu belirtmiştir. Taşların bile içlerinden sular çıkmasına izin verecek, Allah korkusuyla zirvelerden en altlara kadar düşmeyi göze alabilecek bir durumdayken, inatçı İsrailoğlunun gerçekten kaçtığı ifade edilmiştir. Cenab-ı Hak, ayeti kerimeyi bir vaidle bitirmiş ve herkesin yaptıklarının hesabını vereceğini vurgulamıştır. ¹⁹

10.10. Ayetin tahlili tefsiri:

Ayeti Kerimede İsrailoğullarının, inkar sonrası kalplerinin katılması konusunda ehli tefsir ittifak halindedir. Ancak katılmanın hangi inkar sonrası olduğu ise ihtilaf konusu olmuştur. Taberi, olayın maktülün canlanıp katilleri hakkında bilgi vermesinden sonra meydana geldiği görüşündedir. ²⁰ Bazı müfessirlerse kalp katılığının Hz. Musa (a.s.)'a gelen emirlere uyulmaması sonrası (maymun ve domuza mesh edilme) başladığını söylerler. ²¹

Müfessirlerin büyük çoğunluğu (قُلُوبِكُمْ) ifadesinin muhatabı olarak, İsrailoğullarının tümünü göstermektedirler. Fakat yine de zamirin maktulun veresesine dönme ihtimali de bulunmaktadır. ²²

Yine (بِهَيْبَتٍ مِنَ خَشْيَةِ اللَّهِ) ibaresinde, Allah korkusuyla taşların yere düştüğü konusunda

19. Taberi, I/286; İbni Atiyye, I/355-356; el Bikai I/175; Sait Havva, I/79.

20. Taberi, I/286; ez-Zeccac, I/155; es-Semerkandi I/130.

21- ez-Zaccac, I/155; es-Semerkandi, I/130; İbni el-Cevzi, I/103.

22. İbni Atiyye, I/353-354; İbni el-Cevzi, I/102; Razi, III/137.

da müfessirler pekçok görüş sunmuşlardır. Bunlardan en önemlisi müfessirlerin büyük çoğunluğunun birleştiği taşın haşyetle düşebileceği görüşüdür.²³ Bazı müfessirler, taşların akıllı olmadıklarından hareketle Allah (c.c.)'tan bu şekilde bir korkuyla hareket etmelerinin de mümkün olmadığını söylemişler ve ibareyi "Rabbi kendisine tecelli ettiğinde parçalanan Hz. Musa (a.s.) kıssasındaki dağ" olarak yorumlamışlardır.²⁴ Mücahid ve İbni Cüreyc ise Allah (c.c.) korkusu olmadan hiçbir taşın yerinden oynayamayacağı, suya kapılıp kayalıklardan kopamayacağını belirtmişlerdir.²⁵

Bir kısım Mutezile ise yukarıdan aşağıya düşen taştan kastın- dolu- yağışı olduğunu ileri sürmüşlerdir.²⁶

Müfessirlerden bir kısmı da, ayette geçen ibarenin, aslında mecazi mana ifade ettiğini ifade ederek, asıl muradın Cenab-ı Hakk'ın kullarının kendini tanıması, korkarak dua ve niyaz ile tevbe etmesi ve kendisine sığınılması için zelzeleler meydana getirmesi olduğunu söylemişlerdir. Bu görüşe göre depremlerde yuvarlanan, yarılan ve birbirinden kopan taşlar olup, bu da ayette geçen ifadelere birebir uymaktadır. Maksat, kulların kalbine Allah (c.c.) korkusu yerleştirmektir.²⁷

10.11. Ayetten çıkarılan prensipler:

- Bu ayeti kerimeyle katilin, maktülün mirasından istifade edemeyeceği anlaşılmaktadır. İslam Dininde de aynı suretle katil öldürdüğü insanın mirasından

23. Taberi, I/288; ez-Zeccac I/157; es-Semerkandî, I/130. .

24. ez- Zeccac, I/157; es- Semerkandî, I/130; es- Razi, III/140.

25. Kurtubi, I/465.

26. Kurtubi, I/465.

27. Kurtubi, I/465; Ebu Hayyan, I/266; el- Kasimî, I/163.

faaydalanamaz. Bu aynı zamanda "Bizden öncekilerin şeriati bizim de şeriatiımızdır." kaidesini destekleyen bir örnektir. ²⁸

* En büyük hastalık küfürdür.

* Yüce Allah herşeyi bilendir.

28. İbni Atiyye. I/353.

SONUÇ

Araştırmamızın sonuçlarını, araştırmamız süresince başvurduğumuz kaynakların ve araştırma konusu olan âyetlerin değerlendirilmesi açısından iki grupta ele alabiliriz.

Zaman ve mekanla değişiklik arzeden tefsir ilmi, insan tefekkürü geliştikçe ve hâdiseler çoğaldıkça, bütün bunları bünyesine almaya çalışacak, tabiatıyla hacmi de genişleyecektir. Bu nedenle, Kur'an-ı anlama yönünde, islâmiyetin başlangıcından zamanımızı kadar her devirde, tefsir âlimlerinin olağanüstü gayretiyle lügat, belâğat, nahiv, fıkıh, tasavvuf ve benzeri değişik yönlerde tefsirler meydana getirilmiştir.

Taberî (h. 310/ m. 923), rivâyet tefsirinde ilk olarak kabul edilir. Aynı zamanda, hükümler çıkartmak, görüşleri zikredip akıl ve derin araştırmasına dayanarak bazılarını diğerlerine tercih etmesi açısından, büyük çapta dirâyet tefsiri kaynaklarından olma özelliğine de sahiptir.

"Câmiu'l-Beyân an Te'vili'l-Kur'ân" adlı eserinde Kur'an lafızlarını kelime kelime ve âyet âyet ele almış ve bunları açıklayan bütün delilleri toplamış ve daha sonra onlardan tercih ettiğini göstermiştir. Tercih ve tenkid hususunda tevillere girişmiştir. Taberî'nin bu tefsiri, Hz. Peygamber, sahabe, tâbiûn ve kendisine kadar gelen tefsir görüşlerini toplayan bir ansiklopedidir. Bu bakımdan tefsiri, müfessirler arasında temayüz etmiştir. Bu eser, lügat, fıkıh, nahiv, kıraat, islâmi ve câhili şiirler için bir kaynak teşkil eder. Taberî'nin büyüklüğü, sadece haberleri ve görüşleri toplayıp tescil ederek kaybolmamalarını temin etmekte değil, bilhassa o tescillere kendi görüşünü koymasında ve delillerini göstermesindedir.

Naklî tefsirlerin en mükemmel misâlini teşkil eden bu tefsir, tefsir târihinin başlangıcı ile meşgul olacaklar ve kadîm tefsirler üzerinde araştırma yapacaklar için en lüzumlu bir kaynak ve bugün müstakil vaziyette elimizde bulunan veya bulunmayan eski tefsirlerin muhafaza edildiği bir hazinedir.

Dirâyet tefsirinde göze çarpan diğer bir isim ise İmam Begavî'dir. Tefsirinde, sahabe ve tabiûnden İbn Abbas ve İbn Ömer gibi meşhur olanların rivâyetlerini zikreder. Kıraatla ilgili olarak, meşhur ve sahih olan kıraat-ı seba'nın dışına çıkmaz. Bu da, onun kıraat ilmine vakıf olduğunu gösteriyor. Az derecede, lugat, i'rab ve şiire yer vermiştir. Bunu sebebi ise, tefsirinde orta bir metod tercih etmesinden dolayıdır. Kelimeleri lugat yönünden izah ederken çoğu zaman o kelimenin mastarını tahlil ettiği görülür. Âyetlerin mânasını açıklarken veya kelimeleri izah ederken, âyetlerden ve şiirlerden deliller getirir.

Beşinci asrın ikinci yarısında Zemahşerî (h. 538/ m. 1143) yeni bir çığır açmış ve kendisinden sonra tefsir çalışmalarlarıyla ilgilenen pek çok müfessire kaynaklık etmiştir. Mutezile imamlarınan olan Zemahşerî, terkiplerin tahlilini ve onların hususiyetlerini ele almış, sahih lugata ittiba ederek âyetlerden belâgat yolunun iktizâsına göre mânalar çıkartmış, âyetlerin izâhını ilmi yönden ele almış ve Kur'an'ın i'câzını incelemiştir. "Keşşâf" adını verdiği tefsirinde bir zevk hakimdir. Eser, güzel beyitleri ihtiva etmektedir. Belâgat ve i'caz bakımından ve ince mânalar yönünden tefsiri, muvafık ve muhalifler için bir kaynak olmuş ve yukarıda bahsettiğimiz gibi kendisinden sonra gelen müfessirlerde onun tesirini görmemek mümkün değildir. Kendisi de, bazı âyetlerin yorumunda çoğu müfessir gibi Taberî'den istifade etmiştir.

İbn Atıyye (h. 546/m 1151), "el-Muharraru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-Azîz" adlı eserinde, önce âyetleri zikreder sonra da kolay ibarelerle onu tefsir eder. Taberî'den çok nakil yapar. Ancak, ondan naklettiği yorumlar hakkında bazen Taberiyle münakaşaya girer. Tefsirinde, şiir, lugat, nahiv ve kıraata çok yer verir.

Âyetlerin sebab-i nüzülünden de bahseder.

Fahrüddin er-Râzî (h. 606/m. 1209), "Tefsîru'l-Kebîr" adlı eseriyle dirâyet tefsiri sahasında dev bir şahsiyet olarak kendisini göstermiştir. Pek çok müfessir onun etkisinden kendisini kurtaramamıştır. Kendisinden sonra yazılan tefsirlerde, Râzî'nin izlerini görmek mümkündür. Müfessirlerden bir bölümü onun adını zikrederek alıntılar yaparken bir bölümü de isim belirtmeksizin onun yorumlarını tefsirlerinde nakletmiştir. Râzî'nin bu eseri, Âlûsî, Ebu's-Suud, Bursevî ve Hamdi Yazır gibi önemli müfessirler için bile bir hazine olmuştur. Bütün bunların yanında Râzî, rivâyetle ilgili konularda Taberî'den faydalanırken, lugat meselesinde Zeccâc ve Zemahşerî'den etkilenmiştir. Ayrıca belâgat konularında Zemahşerî'nin fikirlerini naklettiğini söyleyebiliriz.

Râzî, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebetleri zikretmeye çok önem veren bir müfessirdir. Bazen, birden fazla münâsebetler zikreder. Ahkam âyetlerinde, fukahânın görüşlerini zikretmeden geçmez. Tefsirinde lugat, nahiv, belâgat, arapça kâidelerden istifade ederek terkiplerden hükümler çıkartmak ve kelâmî meselelere yer verir.

Kurtubî'nin (h. 671/m. 1272) "el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân" adlı eseri, isminden de anlaşıldığı üzere ahkâm tefsiridir. Ancak Kur'ân-ı, sûre sûre âyet âyet ele alarak incelemesi yönünden de dirâyet tefsiri olarak kabul edilir. Bu tefsirin dikkat çeken en bâriz özelliği, diğer ahkâm tefsirlerde olmayan, sebab-i nüzül, münâsebet, lugat, nahiv, i'rab ve kiraat yölerinin ele alınmasıdır.

Râzî (h. 606/m.1209) nin açtığı çığır, kendinden sonrakilere tesir ettiğini söylemiştik. Bunların başında, Kâdî Beydâvî (h. 685/m. 1286) gelmektedir. "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl" adlı tefsirinde, mutezile fikirlerinin dışında, lafızların ve terkiplerin beyânı, tahlilleri ve mânalardan nükteler çıkartmakta Zemahşerî'ye; Kur'ânî hikmetler ve usûlü fıkıh kâidelerini ortaya koymakta

Râzi'ye istinad eder. Ayrıca Râgib el-İsfahâni (h. 425/m. 1033)'nin "Müfredâtü'l-Kur'ân" adlı eserinden de faydalanmıştır.

Neseî (h. 710/m. 1310) "Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't-Te'vîl" adlı tefsirini, Beydâvî gibi, mutezile fikirlerini terkederek Zemahşerî'nin tefsirinden ihtisar etmiştir. Aynı şekilde kendisinin de orjinal yorumlarla pek çok müfessiri etkilemiş olmakla beraber, Beydâvî'nin tefsirinden de istifade etmiştir.

Hâzin tefsirini, Begavî'nin tefsirinden ihtisar etmiştir. Tefsirinde kendisine ait orjinal yorumu yoktur. Sadece, senetleri hazfederek nakil yapmıştır.

Nîsâbûrî "Garâbu'l-Kur'ân ve Ragâibu'l-Furkân" diye adlandırdığı bu tefsirini, Râzî'nin tefsirinden ihtisar etmiş ve Zemahşerî'den yaptığı alıntılarını buna ilave etmiştir. Tefsirinde, diğer bütün müfessirlerden farklı bir metod takip etmiştir. Önce âyetleri zikreder, sonra on kıraat imamına nisbet edilen kıraatları zikreder. Sonra, hiçbir tefsirde olmayan, الرَّؤُف başlığı altında, "duraklar"ı illetleriyle zikreder. Sonra da, Râzî'nin tefsirinde geçen münâsebetlere büyük önem vererek, âyetlerin münâsebetlerini zikrederek tefsire başlar.

Nîsâbûrî'nin diğer bir farklı yönü ise, âyetlerin tefsirini bitirdikten sonra, büyük bir mutasavvif olması hasebiyle, tefsirine bu yönünü de aksettirmiş olmasıdır.

Ebû Hayyân'ın "el-Bahru'l-Muhîr"ı, nahiv ağırlıklı bir tefsirdir. Kur'ân lafızlarının i'rab yönleri üzerinde çok durur. Bu hususlarda Zemahşerî ve İbn Atıyye'den çok nakil yapar ve onların nahiv ve i'rab hususundaki görüşlerini çok eleştirir ve reddeder.

Bu tefsir, nahiv ağırlıklı olmakla beraber, Ebû Hayyân'ın, kelimelerin lugat mânalarını, sebab-i nüzül, kıraat ve hatta Kur'ân-ı belâgat yönden ele alarak incelediği görülmektedir.

İbn Kesîr'in "Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm" adlı tefsiri, rivâyet tefsirlerin en meşhurlarından biri olup Taberî'den sonra bu sahada ikinci tefsir kitabı olarak kabul edilir. Tefsirinde önce âyetleri zikreder ve sonra kolay bir ibareyle onu açıklar. Şayet âyeti, âyet ile tefsir etmek mümkün olursa bunu yapar ve Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsir edilmesine çok önem verir. Bu yönüyle de, çok meşhur bir tefsir kitabıdır. Daha sonra da, âyetle ilgili hadisleri zikreder. Taberî ve İbn Atiyye'den çok nakil yapmıştır.

Osmanlı Devletinin yetiştirmiş olduğu nadide ilim adamlarından biri olan Ebussuûd, tefsirinde Zemahşerî, Râzî ve Beydâvî'nin metodlarını ustalıkla kullanmış, fakat yeri geldiğinde onları tenkid ederek kendi görüşlerini ortaya koymaktan çekinmemiştir.

Bağdat'ta yetişen Âlûsî ilim ve tasavvufu bir araya getirmeye muvaffak olmuştur. Tefsîrinde Râzî'yi imam kabul etmesine rağmen sık sık onunla münakaşalara girmiş, bazen onu takdir ederken, bazen de görüşlerini kabul etmediğini açıklamıştır.

Buraya kadar anlattıklarımız, müfessirlerin birbirlerinden etkilenmeleri yönünde idi. Tez çalışmamızda belirlenen ana başlıklar hususunda temayüz etmiş olan müfessirlere gelince:

Kelimelerin İzâhun'da Ebû Ubeyde, İbn Kuteybe, Taberî, Isfahânî, es-Semîn Halebî (ed-Durru'l-Mesûn fî Ulûmi'l-Kitabi'l-Meknûn); ***Kıraat hususunda*** Semerkandî, Bagavî, Zemahşerî, İbn Atiyye, Râzî ve Hemezânî; ***İ'rab'ta Zeccâc,*** Zemahşerî, Ukberî ve Hemezânî; ***Belâgat'ta*** Zemahşerî ve Ebû Hayyân; ***Müşkil ve Lafzî müteşâbih'te*** Kirmânî ve Garnâfî; ***Sebeb-i Nüzûl'de*** Taberî, Semerkandî, Vahidî ve Kurtubî; ***Münâsebet'te*** Râzî, Nîsâbûrî ve Bikâî; ***İcmâlî Mâna'da*** Merâğî'nin tefsiri görülmektedir.

Müfessirler, genellikle kendilerinden önce gelen âlimlerden etkilenmişler ve onların sözlerini bazen tercih edilecek görüş veya zor bir yerin îzâhı, bazen de tenkid yönünden ele alarak eserlerine kaydetmişlerdir. Onlar bu davranışlarıyla aynı zamanda İslamda düşünce ve ifâde özgürlüğünün en güzel örneklerini de vermişlerdir. Kur'ân'ın her asrın insanına hitap eden yönünü ve en büyük müfessirin zaman olduğunu dikkate aldığımızda elbetteki onun hakkında yazılacak, düşünülecek ve anlaşılacak daha pek çok konu vardır.

Araştırma konusu olan âyetlerin değerlendirilmesine gelince, Cenâbı Allah, Kur'ân'ın ikinci sûresi olan Bakara sûresinin başlangıcında, Kur'ân-ı Kerîm'in Allah tarafından kendisinden korkan kimselere hidâyet kaynağı olarak gönderildiğini belirttikten sonra O'nun talimatlarını hakkıyla yerine getiren mü'minlerin niteliklerini ve onların kıyâmet günündeki durumlarını *"Onlar gayba inanırlar, namaz kılarlar, kendilerine verdiğimiz mallardan Allah yolunda harcarlar. Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene îman ederler; âhiret gününe de kesinkes inanırlar. İşte onlar, Rablerinden gelen bir hidâyet üzeredirler ve kurtuluşa erenler de ancak onlardır."* (Bakara, 2/3-5) âyetleriyle anlatarak söze başlamıştır.

Daha sonra İsrailoğullarına verilmiş olan nimetlerden, Hz. Mûsâ (a.s.)'nın asasıyla taşa vurarak su fişkıma hadisesi gibi harikulade bir mucizesinden, Cenab-ı Allah'ın İsrailoğulları'na vermiş olduğu nimetlerin kadrini bilmeyerek, şükürü ve itaatı bir yana bırakarak, isyan etmeye devam ettikleri ve haksız yere peygamberleri öldürdükleri zikredilmektedir. Kurtuluşun ancak gerçek iman ve salih amelle mümkün olabileceği, Cenab-ı Allah'ın kullarına karşı çok lütufkâr ve merhametli olduğu belirtilmektedir. Görenlere ve sonradan gelenlere bir ibret dersi olsun diye Cumartesi günü av yasağını ihlal eden İsrailoğulları'nın maymunlaşma hadisesi hatırlatılmaktadır. Bundan sonra gelen ayetlerde Allah (c.c.) İsrailoğulları ile Musa (a.s.) arasında geçen ilginç bir hadiseyi anlatır. Allah Teala, İsrailoğullarına bir sığır kesmelerini ve onun bir organıyla öldürülmüş

kişiyeye vurmalarını emreder. İsrailoğulları bu emir gelince, kesilecek sığırın özelliklerini sorarlar, sordukça işi zorlaştırırlar. Ayrıca, gaybı ancak Cenab-ı Allah'ın bildiği vurgulanmakta, öldükten sonra tekrar dirilme isbat edilmektedir. Daha sonra manevî şeylere kapalı insan kalbiyle, taş arasında kıyas yapılarak; insan kalbinin katı oluşu, taş katılığından daha vahim ve daha kötü olduğu belirtilmektedir. Allah korkusu insanlara üstün özellikler kazandıracakı vurgulanmakta, en büyük hastalık küfür olduğu belirtilmektedir.

KAYNAKLAR

- el-ÂLÛSÎ, Şihâbuddin Mahmud el-Bağdadî, «Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-Seb'i'l Mesânî», İhyau't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, Lübnan, ts.
- el-BEĞAVÎ, Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mes'ud el-Ferra, «Meâlimu't-Tenzîl», Beyrut, ts.
- el-BEYDÂVÎ, Kadı Nasruddin, Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vil, Matbaatu Mustafa el-Babi'l-Halebî. Mısır, 1968.
- el-BİKAÎ, Burhanuddin İbrahim, «Nazmu'd-Dürer fî Tenâsubi'l-Âyât ve's-Suver», tah. Abdurrazzak Galip el-Mehdî, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1995.
- BUHÂRÎ, Muhammed b. İsmail, Sahîh-i Buhârî, Muhtasarı, Tecrîd-i Sarîh trc. Kâmil Miras, 3. Baskı, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1976.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, «Rûhu'l-Beyan», İhyâut Turâsi'l-Arabî, 7. Basım, Beyrut, 1985.
- EBU HAYYAN, el-Endelûsî, «Tefsîru-Bahrî'l-Mûhit», nşr., Matbaatü's-Saade, 1. Baskı, Mısır, h. 1328.
- EBU'L-İZ, el-Hemezânî, «el-Ferîd fî İrabi'l-Kur'ani'l-Mecîd», Devha, 1991.
- EBU'L-BEKA, Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî, «et-Tıbyan Fî İrabi'l-Kur'an, tah. Ali Muhammed el-Bicavi, nşr. el-Babu'l-Halebî, Kahire, ts.
- EBU'S-SUUD, Muhammed b. Muhammed el-İmâdi, «İrşadu Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kur'an'il-Kerîm», Daru'l-Asur, Mısır, 1928.

- EBU UBEYDE, Ma'mer b. el-Müsennâ, «Mecâzu'l-Kur'ân», Tah. Muhammed Fuad Sezgin, Beyrut, 1981.
- ELMALILI, M. Hamdi Yazır, «Hak Dini Kûr'an Dili» Sadeleştiren: İ. Karaçam, E. Işık, N.Bolelli, A. Yücel, 1992.
- FAHREDDİN er-RÂZÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ömer, «Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsiru'l-Kebir)», nşr. Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.
- el-GARNATÎ, Ahmed b. İbrahim b. ez-Zebîr, «Milâkü't-Te'vil», tah. Said el-Fellâh, Beyrut, 1983.
- el-HÂTİP el-İSKÂFÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b. Abdillâh, «Durretu't-Tenzîl ve Gurretu't-Te'vil», tah. Dr. Muhammed Mustafa Aydın, Mekke, 1994, Yayınlanmamıştır.
- el-HÂTİP eş-ŞİRBİNÎ, «es-Sirâcu'l-Münîr», Matbaatu'l-Hayriyye, ts.
- el-HÂZİN, Alauddin Ali b.İbrahim, «Lübabü't-Te'vîl fî Meâni't-Tenzîl», Matbaatu'l-Amire, h. 1317.
- İBNU'L-ARABÎ, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh, "Ahkâmü'l-Kur'ân", Dâru'l-Ma'fire, Beyrut, ts.
- İBN el-ÂŞÛR, Muhammed Tahîr, «et-Tahrîr ve't-Tenvîr», Tunus, 1984.
- İBN ATİYYE, el-Endelûsî, Ebu Muhammed Abdu'l-Hak, «el-Muharrarü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitabi'l-'Azîz, tah. Abdullâh b. İbrâhîm el-Ensârî, er-Rehali el-Faruk, Katar, ts.
- İBN el-CEVZÎ, Ebu'l-Ferece Cemâluddin Abdurrahman, «Zâdü'l-Mesîr fî ilmi't-Tefsîr», el Mektebetü'l-İslamiyye, Dimeşk, 1964.

İBN CÜZEYY, Muhammed b. Ahmed, «et-Teshîl fî 'Ulumi't-Tenzîl». Daru'l-Kutubi'l-Arabî, Beyrut, 1983.

İBN KESİR, Ebu'l-Fida' İsmail, «Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm», Daru'l-Fikr, Beyrut, 1988.

İBN KUTEYBE, Ebu Muhammed Abdullah b. Müslim, «Tefsîru Ğarîbi'l-Kur'ân», tah. Ahmet Sakar, Beyrut, 1978.

İBN NASİR, Abdurrahman es-Sa'dî, «Teysîru'l-Kerîmi'r-Rahman fî Tefsîri Kelâmi'l-Mennân, tah. Muhammet Zehra en-Neccar, nşr. Buhusu'l-İlmiyye, Riyad, h. 1404.

KASİMÎ, Muhammed Cemâluddîn, «Mehâsinu't-Te'vîl», Telif: Muhammed Fuad Abdulbaki, İhyau'l Kutubi'l-Arabi, 1. Baskı, Mısır, 1957.

KİRMANÎ, Mahmud b.Hamza, b. Nasr, «el-Burhân fî Müteşâbihi'l-Kur'an», tah. Ahmed İzzeddin, Mansure 1991.

el-KUŞEYRÎ, Ebu'l-Kasım, Abdu'l-Kerîm b. Havazin «Latâifu'l-İşârât»tah. İbrahim Besyuni, 2.Baskı, Kahire, 1981.

KUR'ÂN-İ KERÎM

el-KURTUBÎ, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed, «el-Câmi'li Ahkâmi'l-Kur'ân», İhyau't-Turasi'l Arabî, Beyrut, ts.

el-MERAĞÎ, Ahmed Mustafa, «Tefsîru'l-Merâġî», Kahire, 1974.

el-MEVDUDÎ, Ebu'l-Alâ, «Tefhîmu'l-Kur'ân», trc. Hamdi Aktaş. İnsan Yay., İstanbul, 1988.

MÜSLİM, Ebu'l-Huseyn b. Haccâc el-Kuşeyrî en-Neysâbûrî, «Sahîhu Müslim»
el-Mektebetü'l-İslamiyye, İstanbul. 1956.

en-NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah b. Ahmed, «Medârikü't-Tenzîl ve
Hakâiku't-Te'vîl», Daru'l Kahraman, İstanbul, 1984.

NÎSÂBÛRÎ, Nizâmuddin el-Hasen b. Muhammed b. el-Huseyn, "Ĝarâibu'l-Kur'ân
ve Ragâibu'l-Furkân", Mustafa el-Bâbî el'Halebî, ts.

er-RAĜİB el-İSFEHÂNÎ, «Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'an», tah. Safvan Adnan Davudi
Daru'l-Kalem, Dimeşk, ts.

REŞİD RIZA, Muhammed, «Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm», Daru'l-Marife, Beyrut,
ts.

SAİD HAVVA, el-Esâs Fi't-Tefsîr, trc. M. Beşir Eryarsoy, Şamil Yayınevi,
İstanbul, 1989.

SEMERKANDÎ, Ebu'l-Leys, Nasr b. Muhammed, «Bahru'l-Ulum», tah. Ali
Muhammed Muavvid, Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

SEYYİD KUTUB, «Fî zilâli'l-Kur'ân», Daru'l-İlm li't-Tabaati ve'n-Neşr, 12.
Baskı, Cidde, 1986.

es-SEMİN el-Halebî, Ahmet b.Yusuf, «ed-Durru'l-Mesûn fî
Ulûmi'l-Kitabi'l-Meknûn, tah. ahmet Muhammed el-Harrat, Daru'l-Kalem,
1. Baskı, Dimeşk, 1986.

es-SUYÛTÎ, Abdurrahman, «ed-Durru'l-Mensûr fi't-Tefs'iri'l-Me'sûr»,
Daru'l-Fikr, Beyrut, 1983.

- eş-ŞEVKANÎ, Muhammed b. Ali, «Fethu'l-Kadîr». tah. Sait Muhammet el-Lahham, Daru'l-Fikr, Beyrut, 1992.
- et-TABERÎ, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, «Câmiu'l-Beyan an Te'vîli'l-Kur'ân», Matbaatu'l-Kübra, 1. Baskı, Mısır, h. 1323.
- et-TABERSÎ, Ebu'l-Ali el-Fadl b. el-Hasen, «Mecmau'l-Beyan fî Tefsiri'l-Kur'ân», tah. Haşim er-Rasûli, Beyrut, 1986.
- el-UCEYLÎ, Süleyman b. Ömer, el-Futûhatu'l-ilahiyye bi Tevdîh-i Tefsîri'l-Celâleyn, Matbaatu'l-Bab el-Halebi, Mısır, ts.
- el-VAHÎDÎ, Ebû'l-Hasen Ali b. Ahmed, «Esbâbu'n-Nüzûl li'l-Kur'an», tah. ahmet Sakar, Daru'l-Kıble, 3. Baskı, Cidde, 1987.
- ez-ZECCAC, Ebû İshâk İbrahim, «Meâni'l-Kur'ân ve İrabuhu» tah. Abdulcelîl Abduh Şelbî, Beyrut, 1988.
- ez-ZÂHÎRE, Abdül-Fettah b. Abdül-Ğani el-Kadî, el-Budûr, ez-Zâhîre, fi'l-Kıraat'il-Aşri'l-Mutevatire, nşr. Mektebetüd-Dar, Medîne, 1. Baskı, h. 1404.
- ez-ZAMAŞERÎ, Ebu'l-Kasım Carullah, «el-Keşşâf an Hakâiki't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvil fî Vucûhi't-Te'vîl», nşr. Aftab Yaynevi, Tahran, ts.
- ZİRİKLÎ, Hayruddin, «el-Alam Kamusu Teracim», Beyrut, 1970.
- ez-ZUHAYLÎ, Vehbe, et-Tefsiru'l-Münir, Daru'l-Fikri'l-Mu'asır, Beyrut, 1991.

Araştırmada Esas Alınan Mufessirlerin Ölümler Tarihi:

ÂLÛSÎ, (h. 1270/m. 1853) Ebu'l-Fadl Şihâbuddin

BEĞAVÎ, (h. 516/m. 1122) Ebû Muhammed el-Huseyn

el-BEYDAVÎ, (h. 685/ m. 1286) Nasruddin Ebu'l-Hayr

el-BİKAÎ, (h. 885) Burhanuddin Ebu'l-Hasen

el-CEVZÎ, (h. 595/ m. 1200) Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn

EBU'L BEKA (h. 616) Abdullah b. Huseyn

EBU HAYYAN, (h. 745/ m. 1344) el-Endelûsî

EBU UBEYDE, (h. 210/m. 825) Ma'mer b. el-Musennâ

ELMALILI, (h. 1361/ m. 1942) M. Hamdi Yazır

FAHRUDDİN (h. 606/ m. 1209) er-Râzî

el-ĖARNÂTÎ, (h. 708/m. 1308) Ebû Ca'fer

el-HALEBÎ, (h. 756) Ahmed b. Yusuf

HÂTİP, (h. 420) el-İskâfî, Ebu Abdillâh Muhammed.

el-HEMEZÂNÎ, (h. 643) Ebu'l-İz

İBN ATİYYE, (h. 546/ m. 1151) el-Endülûsî, Ebû Muhammed

RAĞİB el-ISFEHÂNÎ, (h. 425/ m. 1033), Ebu'l-Kasım

KİRMANÎ, (h. 500) Muhammed b. Hamza

KURTUBÎ, (h. 671/ m. 1272) Ebû Abdîllah Muhammed b. Ahmed

KUŞEYRÎ, (h. 465) Ebu'l-Kasım, Abdul Kerim b. Havazin

NESEFÎ, (h. 710/ m. 1310) Ebu'l-Berekât

REŞİD RIZA, (h. 1358) Muhammed Abduh

es-SEMERKANDÎ, (h. 375/ m. 985) Ebu'l-Leys

TABERÎ, (h. 310/ m. 923) Ebû Caâfer Muhammed b. Cerîr

TABERSÎ, (h. 835/ m. 1431) Ebû Alî el-Fadl b. el-Hasen

VAHİDÎ, (h. 468/ m. 1075) Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed en'Nîsâbûrî

ZECCAC, (h. 311/ m. 923) Ebû İshâk İbrahim

ez-ZEMAŞERÎ, (h. 538/ m. 1143) Mahmud b. Umer

ÖZGEÇMİŞ

Hulusi YETİM, 1967'da Erzurum'un İspir ilçesinde doğdu. İlkokulu İspir, Ortaokulu ve Liseyi Erzurum Merkez İmam Hatip Lisesinde tamamladı. Dokuz Yaşında Diyanet İşleri Başkanlığı İspir Soğuksu Köyü Kur'an Kursunda hafızlığı bitirdi.1989-1990 öğretim döneminde Medine İslam üniversitesi İlahiyat Fakültesine girdi. 1993-1994 öğretim dönemi sonunda lisans eğitimini tamamladı. 1995-1996 öğretim döneminde de Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalında Yüksek Lisans Eğitimine başladı.